

SØRUMKOMMUNE

Kulturminner i Sørum

Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer i Sørum
2017-2021

Innhold

Forord	3
Begrepsordliste	4
1. Formål og forvaltning	7
1.1. Planprosessen	7
1.2. Formål med planen	7
1.3. Hva er kulturminner?	8
1.4. Hva er kulturminnevern og hva er kriteriene for bevaring?	8
1.5. Ulike typer vern	10
1.6. Lovverk, overordnede dokumenter og retningslinjer	12
1.7. Kulturminneforvaltningen	14
1.8. Rutiner i kommunen	17
1.9. Generelle bestemmelser og retningslinjer	18
1.10. Virkemidler	19
2. Status for kulturminnevernet i Sørum	23
2.1. Befolkningsvekst og utbyggingspress	23
2.2. Tap av kulturminner	23
2.3. Kulturminneforvaltningen i kommunen	25
2.4. Vedlikehold og oppfølging	25
2.5. Formidling	25
2.6. Økonomi	27
2.7. Handlingsplanen fra 2009 – hva er gjennomført?	27
3. Handlingsplan 2017 – 2021	31
3.1. Bevaring	32
3.2. Forvaltning	57
3.3. Formidling	60
3.4. Verdiskaping	64
4. Kulturminner i Sørum	69
Figurliste	107
Litteraturliste	110

Forord

Kommunen skal ivareta ulike interesser. Denne planen har fokus på bevaring av kulturminner, og på bruk, formidling og verdiskapning i dag og i framtida. I visse situasjoner vil bevaring være på kollisjonskurs med andre interesser, eksempelvis fortetting i de mest sentrale tettstedene. Jordvern, fortetting, tettstedsutvikling må vurderes i de enkelte tilfeller opp mot bevaringshensyn. Ofte vil de ulike hensynene være forenelige. Kulturminneplanen løfter frem og gir oss kunnskaper slik at samfunnet skal ha det beste beslutningsgrunnlaget når viktige avgjørelser skal tas.

Planen er utarbeidet av Akershus fylkesmuseum ved konservator Petter Tønder Jakobsen og vedtatt av Sørums kommunestyre i 2009.

Planen er revidert første gang i 2016 av Sørums kommune ved Plan, næring og byggesak.

Det har vært oppnevnt en ekstern referansegruppe med representanter fra Blaker og Sørums historielag, Bingen lenseminneforening, Urskog-Hølandsbanen, bygdebokforfatter og Opplev Sørums.

Begrepsordliste

Arkeologisk kulturminne Automatisk fredet kulturminne fra tida før 1537.

Askeladden Den offisielle databasen over alle fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge, i tillegg til listeførte kirker. Eies og driftes av Riksantikvaren. Databasen er tilgjengelig for offentlig forvaltning.

Autentisitet Opprinnelighet - et kulturminnes opprinnelighet vektlegges ofte ved verdivurdering.

Automatisk fredet kulturminne Synlige og ikke synlige arkeologiske kulturminner eldre enn 1537, erklærte stående byggverk fra perioden 1537-1650, samiske kulturminner eldre enn 100 år og skipsfunn eldre enn 100 år.

Bevaringsverdig Kulturminne / kulturmiljø som oppfyller flere kriterier for vern og dermed bør bevares på en eller annen måte. Brukes synonymt med verneverdig.

Faste kulturminner Kulturminner som er synlig i terrenget og ikke er løse gjenstander.

Fornminne Var mellom 1951 og 1992 benevnelse på automatisk fredet kulturminne fra tida før 1537 som nå benevnes som arkeologisk kulturminne.

Forskriftsfredet Byggverk, anlegg og områder i statens eie som er fredet ved vedtatt forskrift om fredning, i henhold til kml § 22 a.

Fredet Beskyttet gjennom særlover som bl.a. kulturminneloven og naturvernloven.

Hensynssone kulturmiljø Tilsvarer tidligere spesialområde bevaring etter plan- og bygningsloven.

Immaterielle kulturminner Ikke-fysiske kulturminner, som f.eks. musikk, eventyr, stedsnavn, håndverk, husflid og tradisjoner.

Konservere Ta vare på så mye som mulig av kulturminnets historiske verdi og kildeverdi. Kulturminnet vil ikke endres vesentlig under arbeidet.

Kulturarv Favner et bredt spekter av materiell og immateriell arv fra tidligere tider.

Kulturlandskap Et kulturpåvirket landskap, formet av samspillet mellom naturgrunnlaget og menneskelig virksomhet. Kulturlandskapet avspeiler naturvilkår, samfunnsforhold og historie. Det har vært mest vanlig å bruke begrepet i tilknytning til landbruk.

Kulturmiljø «Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng» (Kml § 2).

Kulturminne «Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til» (Kml § 2). Definisjonen omfatter alt som er skapt av mennesker, fra de første helleristingene og boplassene til de nyeste byggverk.

Kulturminneforvaltning Det offentlige kulturminnevernet.

Kulturminneloven Særlov fra 1978, sist endret 2015, inneholder de sterkeste virkemidlene en har i arbeidet med kulturminnevern.

Kulturminnesøk Publikumsversjonen av databasen Askeladden

Kulturminnevern Betegnelse på all aktivitet som har til hensikt å verne kulturminner. Kulturminnevern er en del av det overgripende miljøvernet.

Kulturvern Vern av immaterielle og materielle overleveringer om levesett, kultur og historie.

Landskap Landskapet er den ytre fysiske rammen om vår eksistens og virksomhet. Begrepet landskap kan sies å være mer nøytralt enn kulturlandskap, og fokuserer ikke på evt. påvirkning, innhold eller avgrensning.

Løse kulturminner Kulturminner som ikke er forankret til grunnen, som f.eks. gjenstander og redskaper.

Marinarkeologiske Kulturminner Kulturminner under vann i både sjø og ferskvann.

Nyere tids kulturminne Kulturminner fra tiden etter reformasjonen i 1537 og fram til i dag.

Plan- og bygningsloven Fra 2008, sist endret 2015, kommunens viktigste verktøy for å kunne ivareta kulturminner og kulturmiljøer.

Regional kulturminneforvaltning / kulturminne- myndighet Fylkeskommunen er regional kulturminneforvaltning. Fylkeskommunen er delegert myndighet fra Riksantikvaren for deler av kulturminnelovens bestemmelser, og er da regional kulturminnemyndighet.

Rehabilitere Sette i stand, modernisere eller utbedre eldre bygninger.

Rekonstruere Oppføre på nytt / gjenskape hele eller deler av et kulturminne i overensstemmelse med tidligere utforming.

Restaurere Tilbakeføre en bygning slik at den framstår slik den trolig så ut tidligere eller opprinnelig. Bygningen kan bli endret vesentlig under arbeidet.

Riksantikvaren Direktoratet for kulturminneforvaltning og faglig rådgiver for Klima- og miljødepartementet.

SEFRAK-registeret Landsdekkende register for faste kulturminner yngre enn 1537 og eldre enn 1900. Inneholder ingen vurdering av verneverdi. Det elektroniske SEFRAK-registeret er

koblet sammen med bygningsdelen i Statens kartverks eiendomsregister GAB, som er tilgjengelig for kommunene.

Sikringssone Alle automatisk fredede kulturminner har en sikringssone på minimum 5 meter i alle retninger rundt det fredede objektet. Dette følger av kulturminneloven § 6.

Vedtaksfredet Byggverk, anlegg og områder som er fredet ved vedtak etter kml §§ 15, 19 eller 20.

Vern Arbeid for å ta vare på kulturminner formelt eller praktisk. Brukes synonymt med bevaring.

Verneverdig Brukes om kulturminner og kulturmiljø som bør bevares på en eller annen måte. Benevnelsen i seg selv gir ingen formell beskyttelse og sier ingenting om hvordan kulturminnet eller kulturmiljøet bør beskyttes

1. Formål og forvaltning

1.1. Planprosessen

Rullering av kommunedelplan for kulturminner i Sørum har vært organisert som prosjekt. Prosjekteier har vært avdelingsleder på Plan, næring og byggesak. Prosjektstyret har bestått av avdelingsleder, fagleder byggesak, kultursjef og daglig leder for Sørum kommunale eiendomsselskap.

Prosjektleder har vært kulturminnekonsulenten på Plan, næring og byggesak.

Prosjektgruppen besto av representanter fra plan, byggesak, næring, geodata, landbruk, kultur og den kulturelle skolesekken.

Det ble opprettet en ekstern referansegruppe som besto av sentrale aktører innenfor kulturminnefeltet. Deltagerne var representanter fra Blaker og Sørum historielag, Bingen lenseminneforening, Urskog-Hølandsbanen og Opplev Sørum, i tillegg til nåværende og tidligere bygdebokforfatter.

I tillegg har prosjektleder informert om planarbeidet i møtene til Plan- og næringsutvalget, Klima- og miljøutvalget og Kultur-, familie- og nærmiljøutvalget.

Det har blitt lagt vekt på medvirkning i planprosessen. Prosjektleder har jevnlig lagt ut nyhetssaker på kommunens nettside om arbeidet med planen. I tillegg har lokalavisene blitt informert. Under arbeidet med førsteutkastet ble det arrangert et åpent møte på Meierigaarden i Lørenfallet om kommunedelplan for kulturminner. De ble informert om arbeidet med planen og ga innspill etter å ha jobbet med spørsmål i grupper. I løpet av høringsperioden ble det arrangert et åpent informasjonsmøte på Sørum bibliotek, avdeling Sørumsand.

1.2. Formål med planen

Gjennom byggesaksbehandling, planarbeid og som landbruksmyndighet er kommunen den største forvalteren av kulturhistoriske verdier. Med dette følger et stort ansvar for å forvalte fortiden på en god måte for fremtidige innbyggere.

Rullering av kommunedelplan for kulturminnevern i Sørum kommune er vedtatt i Planstrategi for Sørum kommune 12.9.2012 sak 67/12:

«Kulturminnevernplanen er en god oppslagsbase som brukes aktivt ved alle relevante planer og byggesaker. Det er behov for å oppdatere handlingsdelen, og å se denne i sammenheng med øvrige årlige revideringer. Selve kommunedelplanen revideres i siste del av perioden.»

Kulturminneplanens hovedformål er å bidra til å gjøre innbyggerne og forvaltning klar over hvilke ressurser som finnes i kommunen. Planen skal videre danne grunnlag for at kulturminneverdiene får en tydeligere plass i saksbehandling og arealforvaltning i kommunen.

En kommunedelplan er en plan for bestemte områder, temaer eller virksomhetsområder. Utgangspunktet for den kommunale forvaltningen bør være at viktige kulturminner. Kulturmiljø og kulturlandskap i Sørum skal ivaretas slik at de ikke går tapt for ettertida.

Kulturminneplanen skal rulleres hvert 4. år. Neste rulling må påbegynnes i god tid før 2020. Kommunedelplanen skal ha en handlingsdel med tiltak som revideres årlig og koples til kommunens økonomiplan, jf. Plan- og bygningslovens § 11.2.

1.3. Hva er kulturminner?

Definisjonen på kulturminne er svært vid og omfatter alt som er skapt av mennesker, fra de eldste steinalderboplassene til de nyeste byggverkene.

Kulturminner og kulturmiljøer har i Kulturminneloven følgende definisjon:

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro og tradisjon til.»

«Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.»

Eksempler på **kulturminner fra eldre tid** er helleristninger, bosetningsspor, gravhauger, bygdeborger og fangstanlegg.

Kulturminner fra nyere tid kan være alle typer bygninger, fra husmannsstuer til storgårds- og tettstedsbebyggelse, industrianlegg, parkanlegg, hager, veifar, jernbanelinjer, kullmiler, tjæremiler, fergesteder og festningsanlegg.

Kulturmiljøer kan for eksempel være en stasjonsby, et kirkested med omgivelser eller en grend med omkringliggende kulturlandskap.

Kulturlandskap er landskap som forteller om samvirket mellom naturgrunnlag og menneskers aktivitet og bruk. Det avspeiler områdets naturvilkår, samfunnsforhold og historie. Begrepet blir oftest brukt om beite- og jordbrukslandskapet.

1.4. Hva er kulturminnevern og hva er kriteriene for bevaring?

Arbeidet med å ta vare på den fysiske kulturarven vår kalles for kulturminnevern.

I fylkesdelplanen for kulturminner i Akershus 2007-2018 "Spor for framtiden", nevnes tre hovedgrunner til å ta vare på kulturarven:

- Den bidrar til kunnskap om hvordan tidligere generasjoner levde og gir oss et grunnlag for å forstå fortiden.

- Kulturminner og kulturmiljøer kan gi oss opplevelser og skape en følelse av tilhørighet. De kan ha en estetisk verdi og verdi som stedsidentitet ved å gi et sted særpreget

- Aktiv bruk av kulturminner kan være en ressurs for verdiskaping og utvikling av lokalsamfunnet. Ved å benytte eksisterende bygninger istedenfor å bygge nytt bidrar en til bærekraftig utvikling. Bruk er ofte det beste vern og kan sikre at den kulturhistoriske verdien ivaretas.

Riksantikvaren har utarbeidet et sett med kriterier for bevaring. Disse er grunnlaget for verdivurderingene som er gjort i denne planen. Kriteriene er blant annet kulturminnenes tilstand, sjeldenhet, alder, bruksverdi og kilde til opplevelse og kunnskap.

Representativitet Det er viktig å bevare kulturminner og kulturmiljøer som er representative for en stilperiode, en funksjon eller et område. Representativitet må også ses i sammenheng med variasjon og mangfold, og om et kulturminne er sjeldent eller typisk. Ved å bevare et allsidig utvalg, er målet at de utvalgte kulturminnene skal illustrere et tverrsnitt av historien.

Sammenheng og miljø Kulturminner og kulturmiljø som viser sammenheng i tid og rom, funksjonelt og sosialt, vil bidra til større helhetsforståelse og heve et kulturminnes verneverdi.

Autentisitet Begrepet autentisitet kan oversettes med opprinnelighet, eller at noe virkelig er det som det utgir seg for å være. Vanligvis vil et kulturminne eller kulturmiljø med høy autentisitet vurderes til å ha høy verneverdi. Endringer som har skjedd underveis kan i noen tilfeller defineres som en del av kulturminnets eller kulturmiljøets opprinnelighet. I forbindelse med fredning vil høy autentisitet tillegges stor vekt.

Fysisk tilstand Ofte kan kulturminner med høy autentisitet være i svært dårlig stand. Utskifting av store mengder originalt materiale kan føre til at bygningens verneverdi reduseres.

Identitet og symbol Kulturminner kan ha betydning for opplevelse, gjenkjennelse og tilhørighet, noe som tillegges stor vekt ved vurdering av verneverdi.

Arkitektonisk/kunstnerisk kvalitet Her legges det vekt på at form, struktur, materialvalg og detaljutforming står i forhold til en kunstnerisk idé og fullførelsen av den.

Økonomi og bruk Hvis en bygnings tilstand er god, kan det være økonomisk lønnsomt å ta vare på en kulturhistorisk interessant bygning, fremfor å rive og bygge nytt. Om ønskelig kan eldre bygninger få en ny bruk. Bruk er ofte det beste vern.

Økologi Bruk av eldre bygninger og anlegg i stedet for å rive og bygge nytt representerer i mange tilfeller en bærekraftig utvikling med positive effekter for miljøet.

Aldersverdi Ofte vil et kulturminnes alder være med på å øke verneverdien, da det som regel øker graden av sjeldenhet.

Historisk kildeverdi Sammensatt av kulturminnets representativitet/sjeldenhet, aldersverdier, autentisitet/ekthet.

En oversikt over hvilke kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap som har nasjonal, regional og lokal verdi lages ikke en gang for alle. Det vil hele tiden komme ny kunnskap om

kulturhistorien, og framtiden vil kanskje legge vekt på andre verdier enn vi gjør i dag. Samtidig skapes morgendagens kulturminner i dag. Det bør derfor være rom for senere vurderinger av hva som er verneverdig.

1.5. Ulike typer vern

Det finnes flere typer vern med forskjellige grader styrke.

Det sterkeste vernet av kulturminner er fredning gjennom kulturminneloven.

Kulturminneloven tar i første rekke for seg kulturminner som er automatisk fredet, i tillegg til kulturminner og kulturmiljøer som fredes etter vedtak eller forskrift av Riksantikvaren eller Klima- og Miljødepartementet. Alle kulturminner som er eldre enn 1537 og stående byggverk fra før 1650, samiske kulturminner eldre enn 100 år og skip under vann som er eldre enn 100 år er automatisk fredet.

Noen av de mest kjente automatisk fredede kulturminnene i Sørums kommunen er helleristningene ved Bingsfoss, det store feltet med gravhauger på Hellerud og middelalderkirkene Frogner Gamle kirke og Sørums kirke. I tillegg til de automatisk fredede kulturminnene er også hovedbygningen på Øvre Vilberg gård og Urskog-Hølandsbanen fredet. Disse er yngre enn 1537 og omfattes ikke av andre bestemmelser for automatisk fredning, de er derfor fredet ved vedtak av Riksantikvaren som anser dem for å ha stor verdi for hele Norge.

Blaker skanse og Bingen lense er blant de få kulturminnene i Sørums kommunen som har høyest verdi av de som ikke er fredet. Disse hører hjemme i verneklasse 1. Ingeniør Bøhns veg som er en del av tettstedet Sørumsands tidligste historie er vurdert til verneklasse 2 og har regional og stor lokal verdi. Dette gjelder også Kuskerudgården og Sørums meieri (Meierigaarden i Lørenfallet). Alle disse er regulert til bevaring.

Objektene i verneklasse 3 har lokal verdi, men det betyr ikke at de ikke er viktige å ta vare på. Kulturminner med lokal verdi kan ha stor betydning for kommunen eller tettstedet det befinner seg i.

Alle fredede kulturminner skal ha nasjonal verdi. Det vil si at de er viktige for hele Norges befolkning. Det er også mulig å gi kulturminner som har regional eller lokal verdi formelt vern ved å bruke hensynssoner for kulturmiljø etter plan- og bygningsloven.

Verneklassene i denne planen gir ikke i seg selv et formelt vern. En del av kulturminnene og kulturmiljøene i denne oversikten er gitt formelt vern etter plan- og bygningsloven eller kulturminneloven.

Fire verneklasser benyttes i planen:

Figur 1 Rånåsfoss kraftverk

VK1. Kulturminne/ -miljø med nasjonal, eventuelt stor regional, verdi. Kan være fredningsverdig. Må reguleres til bevaring.

Figur 2 Sørum meieri

VK2. Kulturminne/ -miljø med regional verdi. Bør reguleres til bevaring.

Figur 3 Smedstad

VK3 øvre. Kulturminne/-miljø av lokal verdi. Betydning på kommunalt nivå. Bør vurderes regulert til bevaring.

VK3 nedre. Kulturminne/-miljø av lokal verdi. Betydning for tettstedet/grenda.

Figur 4 Sørum isenkram

VK4. Kulturminne/ -miljø av lokal betydning, som er endret, men som er del av et ellers verdifullt miljø, eller på annen måte har interesse.

1.6. Lovverk, overordnede dokumenter og retningslinjer

Internasjonale

- Den europeiske landskapskonvensjonen (Europarådet 2000, trådte i kraft i 2004)
- UNESCOs konvensjon for å hindre ulovlig eksport, import og overføring av eierskap for kultureiendom (1970)
- UNESCOs internasjonale konvensjon for vern av verdens kultur- og naturarv (Verdensarvkonvensjonen, 1972)
- Europarådets konvensjon om beskyttelse av den europeiske arkitekturarven (Granadakonvensjonen, 1985)
- Europarådets konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarven (Maltakonvensjonen, 1992)
- Internasjonalt charter vedr. bevaring og restaurering av kulturminner og historiske steder (Venezia-charteret, vedtatt av ICOMOS 1965).
- UNESCOs konvensjon om vern av immateriell kulturarv (2003)

Nasjonale

- Kulturminneloven
- Plan- og bygningsloven
- St.meld.nr.35 (2012-2013) Framtid med fotfeste
- St.meld. nr. 9 (2011 – 2012) Landbruks- og matpolitikken
- St.meld. nr. 35 (2008-2009) Brannsikkerhet – forebygging og brannvesenets redningsoppgaver.
- St.meld.nr. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner
- St.meld.nr. 22 (2004-2005) Kultur og næring
- St.meld.nr. 25 (2002-2003) Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets tilstand
- St.meld.nr 58 (1996-97) Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling
- Rundskriv T-3/2000 Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø
- Nasjonale forventninger til regional og lokal planlegging (2015)
- Veileder kulturminner, kulturmiljø og landskap – Plan og bygningsloven (Riksantikvaren)
- Veileder kulturminner i kommunen – kulturminnevernplan (Riksantikvaren)
- Landsverneplan for jernbanen
- Telenor kulturarvs verneplan
- Statens vegvesens verneplan for veger, bruer og vegrelaterte kulturminner
- Landsverneplan for forsvaret
- Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Akershus
- Utvalgte kulturlandskap i jordbruket – samarbeid og spleiselag mellom landbruks-, natur- og kulturminneforvaltning, 22 områder, forvaltning basert på frivillige avtaler med grunneiere/brukere
- Nasjonalt program for landbruksbygg og kulturlandskap 2008-2012
- T-1497 Nasjonale forventninger til kommunal og regional planlegging 2020-målene:

I St.meld.nr. 16 (2004-2005) «Leve med Kulturminner» finner vi de nasjonale målene for kulturminner og kulturmiljøer:

«Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og tas vare på som bruksressurs, som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv.

- Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall skal minimaliseres og skal innen år 2020 ikke overstige 0,5 prosent årlig.

- Fredete og fredningsverdige kulturminner og kulturmiljøer skal være sikret og ha ordinært vedlikeholdsnivå i 2020.

- Den geografiske, sosiale, etniske, næringsmessige og tidsmessige bredden i varige vernede kulturminner og kulturmiljøer skal bli bedre, og et representativt utvalg kulturminner og kulturmiljøer skal være fredet innen 2020.»

«Nasjonale forventninger til regional og lokal planlegging» ble vedtatt ved kongelig resolusjon 12. juni 2015 og sier følgende om kommunens ansvar og rolle:

«Kommunene har hovedansvaret for å identifisere, verdsette og forvalte verneverdige kulturminner i tråd med nasjonale mål.

«Kommunene har en aktiv og helhetlig sentrumspolitikk for å skape et godt og levende bymiljø. [...] Arkitektur, kulturminner, landskapsverdier, vann og grønne elementer tas aktivt i bruk som ressurser i sentrumsutviklingen.»

Regionale

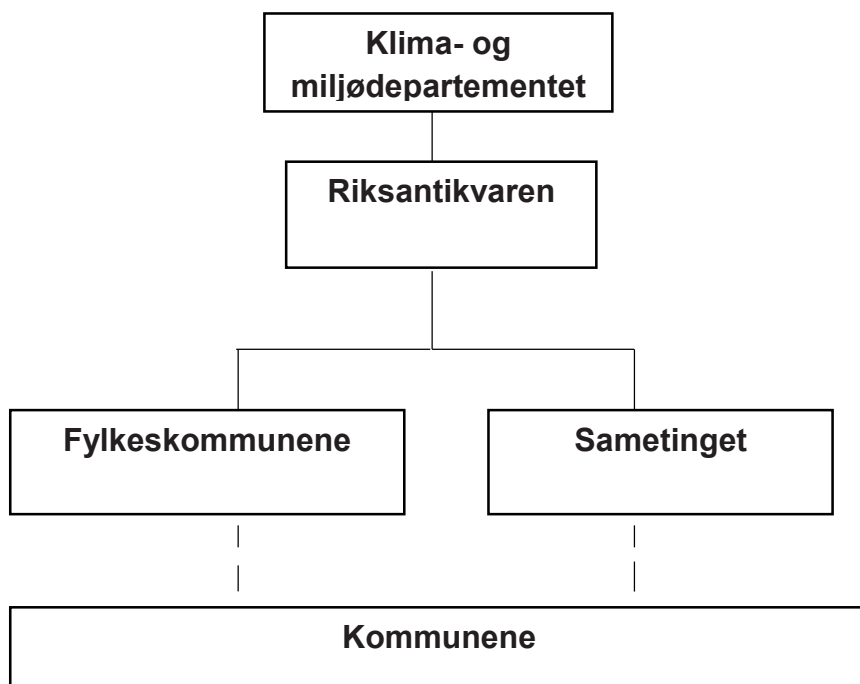
- Spor for framtiden. Fylkesdelplan for kulturminner og kulturmiljøer i Akershus 2007-2018

Kommunale

- Kommuneplan for Sørum kommune 2015-2027
- Kommunedelplan for kulturminnevern i Sørum kommune 2009-2012

1.7. Kulturminneforvaltningen

Innenfor offentlig forvaltning har både stat, fylkeskommune og kommune et ansvar for forvaltningen av kulturminner. Hensyn til bruk og vern av kulturminner og samordning mellom stat, fylkeskommune og kommune er hjemlet i formålsparagrafen i plan- og bygningsloven.

Klima- og Miljødepartementet

Departementet har ansvar for å koordinere regjeringens arbeid med å fastsette de miljøvernpolitiske målene, både nasjonalt og for sektorene, dette gjelder også Kulturminnevernet. De har også ansvaret for å sikre egnede systemer for å overvåke miljøtilstanden.

I de tilfellene hvor en plan påvirker viktige nasjonale eller vesentlig regionale kulturminneinteresser på en uakseptabel måte skal fylkeskommunen sende saken over til Riksantikvaren for vurdering av innsigelse. En innsigelse vil medføre at planen ikke blir rettskraftig selv om politikerne vedtar den. Hvis tiltakshaver og kommunen ikke ønsker å endre planen slik at den ivaretar innsigelsesgrunnlaget må planen stadfestes av Klima- og miljødepartementet før den blir gyldig.

Fylkesmannen

Vedtak etter plan- og bygningsloven kan påklages til Fylkesmannen.

Riksantikvaren

Som direktorat under Miljødepartementet har Riksantikvaren ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført. Dette innebærer blant annet et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes arbeid som regional kulturminnemyndighet. Riksantikvaren kan frede bygninger og områder.

Fylkeskommunen

Riksantikvaren har delegert ansvaret som regional fagmyndighet for kulturminnevern til fylkeskommunen. Forvaltningen av kulturminnene skjer både innenfor rammen av kulturminneloven og som følge av den rollen fylkeskommunen har innenfor arealplanlegging etter plan- og bygningsloven.

Fylkeskommunen skal samarbeide med kommunene og komme med innspill og medvirke i planprosesser slik at kulturminneinteresser blir ivaretatt på en god måte i plan- og utbyggingssaker. Kulturminneforvaltningen i fylkeskommunen skal sørge for at det tas hensyn til kulturminner og -miljøer i planleggingen, også på kommunenivå. Dette innebærer en innsigelsesrett i plansaker når regionale eller nasjonale verneverdier er truet.

Fylkeskommunen har rådgivnings- og veiledningsansvar overfor offentlige organer på fylkes- og kommunenivå, i tillegg til grunneiere, tiltakshavere og andre som har ansvar for kulturminner. De kan utbetale tilskudd til vedlikehold og spesielle arbeider på fredete og bevaringsverdige bygninger og anlegg.

Akershus fylkeskommunene kan sette i gang nye fredningssaker etter kulturminneloven, men det er Riksantikvaren som vedtar fredningene. Hvis et kulturminne av nasjonal verdi er truet, kan fylkeskommunen vedta midlertidig fredning for å sikre at det ikke skjer noe med kulturminnet inntil en ordinær fredningssak er besluttet. Privatpersoner og kommuner kan også foreslå fredning. I slike tilfeller vil fylkeskommunen vurdere saken og bestemme om det skal settes i gang en formell fredningssak eller ikke.

Fylkeskommunen er dispensasjonsmyndighet for vedtaksfredete kulturminner.

Riksantikvaren er dispensasjonsmyndighet for automatisk fredete kulturminner.

Kulturminneloven er en særlov. Det innebærer at kulturminnelovens formål skal veie tyngst når det fattes vedtak etter annen lov som berører fredete kulturminner og kulturmiljøer.

Funn av automatisk fredete kulturminner skal straks rapporteres til Akershus fylkeskommune.

Kommunen

Kommunen er plan- og bygningsmyndighet og har derfor et selvstendig ansvar for å ta vare på kulturminnene gjennom sin arealplanlegging og byggesaksbehandling. Dette gjelder kulturminner og kulturmiljøer av både nasjonal, regional og lokal verdi. Kommunen har et særlig ansvar for å ta vare på kulturminner med stor lokal verdi.

Kommunen kan sikre kulturminner og kulturmiljøer ved hjelp av plan- og bygningsloven. Landbrukskontoret i kommunen gir gårdbrukere veiledning om det generelle areal- og kulturlandskapstillegget. Formålet med denne økonomiske støtteordningen er å bidra til å vedlikeholde kulturlandskapet gjennom aktiv arealutnyttelse. Alle grunneiere som forplikter seg til å hindre forfall og skade på kulturmark og kulturminner har rett til areal- og kulturlandskapstillegget.

Kirkelig fellesråd

Kirkelig fellesråd er forvaltningsmyndighet for kirker, herunder bygging, drift og vedlikehold av kirker. Rådet har et lovpålagt ansvar for ivaretagelse og forvaltning av sine kulturminner.

Grunneierne og befolkningen

Mange av kulturminnene i registeret i denne planen ligger på privat eiendom. Private eiere blir derfor en viktig part i kulturminnevernet.

Mye av kulturminnevern i dag foregår på privat initiativ, fra eiere av kulturminner eller foreninger. Siden det offentlige ikke har ressurser som på noen måte kan måle seg med behovet, er kulturminnevernet avhengig av private ressurser. Kulturminner som er i privat eie er ofte i bruk som boliger eller tilknyttet gårdsdrift og andre deler av primærnæringen. En del verneverdige anlegg er bygg som eieren selv ikke har behov for.

Privat engasjement er ved de fleste tilfeller avgjørende for bevaring, uavhengig av hva slags formelt vern et kulturminne har. Regulering til bevaring er lite hensiktsmessig dersom objektet blir stående å forfalle istedenfor at det blir brukt og vedlikeholdt. Hensikten med å regulere til bevaring kan derfor ikke være å hindre bruk av kulturminnet. Grunneierens rolle i bevaringen er svært viktig, uavhengig av verneverdi eller status. En kan derfor ikke se bort fra eiers interesse, behov og ressurser ved bevaring av kulturminner.

Ved planlegging av skjøtsel og vedlikehold er det en forutsetning at det etableres et samarbeid mellom kulturminnemyndighetene og eier. Vedlikeholdet varierer sterkt. Bygninger og anlegg som fyller en funksjon eller er i bruk, er som regel i bedre stand enn bygninger som ikke er i bruk. Tilstanden varierer også for bygninger som er i bruk, avhengig av bygningens karakter og eierens økonomi og interesse.

En hovedutfordring er bygninger som går ut av bruk eller som har mistet sin opprinnelige funksjon. En annen utfordring er når vernehensynet kolliderer med dagens forventninger og krav til standard på bygg, eller fordyrer en oppgradering av bygget. Særlig i landbruket kan dette være en utfordring med nye krav til driftsbygninger, maskiner og effektivitet. Forventningen til hvordan en funksjonell bolig skal være er i dag noe helt annet enn for 100 år siden. Et vern av bebyggelse kan påvirke eierens mulighet for å benytte bygget som bolig eller til næringsvirksomhet.

Økonomiske konsekvenser, inngripen i råderett over eiendom og/eller bebyggelse og mulighet til å ha nytte av eiendommen, er hensyn som ikke er vurdert i registreringene over alle Sørums kulturminner. Det er også slik at disse forholdene endres etter hvert som eierens rammebetingelser forandres. Planen gir derfor ikke alene et godt nok grunnlag til å fatte en beslutning i saker som omfatter kulturminner. Det må derfor gjøres en avveining i hvert enkelt tilfelle.

I forvaltningssaker som involverer private interesser er det offentlige derfor nødt til å belyse konsekvensene av vern i tillegg til kulturminnets tilstand. Dette er verken mulig å ta med i planen på grunn av planens omfang eller hensiktsmessig fordi eieres rammebetingelser er i stadig endring.

1.8. Rutiner i kommunen

For å gjøre saksbehandlingen av tiltak som berører kulturminner forutsigbar og sikre likebehandling er det fastsatt rutiner som skal følges. Dette er også viktig for å sikre at forvaltningen har fokus på kulturminnevern i saksbehandlingen. I mange tilfeller skal saken sendes til regionale kulturminnemyndigheter for uttalelse.

Alle tiltak og reguleringsforslag som berører kulturminner registrert i VK1-VK4 skal sendes til kulturminnekonsulenten ved avdeling for Plan, næring og byggesak for uttalelse. Der det er usikkerhet om tiltaket berører kulturminner skal kulturminnekonsulenten rådføres.

Det er viktig at alle virksomheter som har ansvar for bygg og anleggsprosjekter tar hensyn til kulturminner/-miljøer. Kommunens kulturminnekonsulent skal gi dem råd om hvordan de skal gå fram dersom det skal utføres tiltak som kan påvirke kulturminner.

Under er rutinen for hvordan forvaltningen skal behandle tiltak og reguleringsforslag som berører kulturminner:

- For de fredede kulturminnene (**F**), vil alle søknader om tiltak som berører kulturminnet behandles av regionale kulturminnemyndigheter (fylkeskommunen), og eventuelt nasjonale kulturminnemyndigheter (Riksantikvaren). Tiltak på kommunens fredete kirker behandles av Borg bispedømme og godkjennes av nasjonale kulturminnemyndigheter. Kulturminnekonsulenten skal informeres om tiltak og reguleringsforslag som berører fredete kulturminner.
- For tiltak og reguleringsforslag som berører kulturminner i kategorien **VK1** skal regionale kulturminnemyndigheter kontaktes. Det skal vurderes om tiltaket påvirker kulturminnet på en negativ måte og om det er aktuelt å igangsette fredningsprosess. Det er eventuelt Riksantikvaren som fatter et fredningsvedtak. Om det ikke er aktuelt å frede kulturminnet er det stor sannsynlighet for at det vil være aktuelt å regulere til hensynssone kulturmiljø. Det er kommunen som i så tilfelle vurderer om det skal iverksettes planarbeid, og eventuelt vedtar planen.
- For tiltak og reguleringsforslag som berører kulturminner i kategorien **VK2** skal saken oversendes regionale kulturminnemyndigheter for uttalelse. Kommunen skal vurdere om det er hensiktsmessig å regulere til hensynssone kulturmiljø. Dersom kommunen er negativ til tiltaket kan kommunen nedlegge midlertidig forbud mot tiltak i påvente av reguleringsplan. Uttalelse fra kommunen skal ligge ved saken dersom den sendes til regional kulturminnemyndighet.
- For tiltak og reguleringsforslag som berører kulturminner i kategorien **VK3** skal kommunen vurdere om tiltaket påvirker kulturminnet og/eller kulturmiljøet på en negativ måte. Dersom det er tiltak på bygg eldre enn fra 1850, eller dersom kommunen vurderer tiltaket til å berøre bygginger/bygningsmiljøer som er godt bevart og typisk for sin tid og kan ha interesse ut over lokal verdi, skal saken sendes regionale kulturminnemyndigheter for uttalelse. Kommuneadministrasjonen skal finne løsninger som i størst mulig grad ivaretar kulturminnet eller kulturmiljøet.

- For tiltak og reguleringsforslag som berører kulturminner i kategorien **VK4** skal kommunen vurdere hvordan tiltaket påvirker kulturminnet og/eller kulturmiljøet. Dersom det er tiltak på bygg eldre enn fra 1850 skal saken oversendes regionale kulturminnemyndigheter. Det skal tilstrebes å finne løsninger som i størst mulig grad ivaretar kulturminnet eller kulturmiljøet.

Vedtak om rivning av kulturminner i VK1-VK4 skal sendes kulturminnekonsulenten for oppdatering av register.

Dersom kulturminnet/kulturmiljøet vurderes fredet vil regionale kulturminnemyndigheter overta saken.

Dersom kommunen er negativ til et tiltak og det vurderes om det skal reguleres til hensynssone kulturmiljø, vil det bli varslet midlertidig forbud mot tiltak i påvente av reguleringsplan. Dette forbudet gjelder for 4 år, men kommunen kan i spesielle tilfeller forlenge fristen. Det er Plan- og næringsutvalget som vedtar et eventuelt midlertidig forbud mot tiltak.

1.9. Generelle bestemmelser og retningslinjer

Fredete kulturminner

Dersom det under gravearbeider, anleggsvirksomhet eller lignende støtes på automatisk fredede kulturminner i tillegg til de som er registrert, skal arbeidet umiddelbart stanses og de regionale kulturvernmyndigheter varsles i samsvar med kulturminneloven § 8.

Ved all saksbehandling etter plan- og bygningsloven skal oppdatert datasett med kulturminner lastes ned fra Riksantikvarens kulturminnedatabase (Askeladden.ra.no) for å sikre at hensynet til kulturminner ivaretas.

Bygninger i VK1 – VK3 øvre

Den kulturhistorisk verdifulle bebyggelsen skal søkes bevart, og områdenes særpregede miljø og identitet skal sikres.

Ved søknadsbehandling av fradeling og/eller nybygg skal bebyggelsesstruktur, gateløp, høyder og volum vektlegges.

Ved søknadsbehandling av eksisterende bygg, inklusive tilbygg og påbygg, skal bygningers opprinnelige stiluttrykk og utseende vektlegges, slik at eventuell endring tilpasses og underordnes eksisterende bebyggelse og strøkets karakter.

Ved søknadsbehandling av nybygg, påbygg og tilbygg skal det sammen med søknad leveres en estetisk redegjørelse for det omsøkte tiltaket. Det skal redegjøres for:

- Plassering av tiltaket i forhold til tilstøtende bebyggelse, gateløp og terrengforskjeller.
- Byggehøyder i forhold til eksisterende byggehøyder
- Form, karakter, volumer og gateløp
- Materialbruk, fargebruk, detaljering
- Fasadeuttrykk

Før søknadsbehandling skal det vurderes om opprinnelige bygningsdeler kan repareres eller restaureres i stedet for å utskiftes.

Viktige elementer som berører bygningens uttrykk, slik som volum, byggehøyder, takform, takteking, fasadekledning, vindusutforming og opprinnelig stiluttrykk skal vektlegges i vurderingen av omsøkt tiltak.

Opprinnelig stiluttrykk skal dokumenteres ved bruk av bilder, tegninger eller detaljert beskrivelse før eventuelle tiltak igangsettes.

Ved søknad om rivning skal det innsendes en fagmessig utført tilstandsanalyse, tilsvarende kan kreves ved fjerning av opprinnelige bygningsdeler. Tilstandsanalysen skal tydelig vise omfanget av skadene ved tekst og bilder. Det skal også redegjøres for hvilke tiltak som må gjøres for å sette bygget i stand. Forslag til nytt bygg skal også foreligge ved søknad om rivning.

1.10. Virkemidler

Det finnes ulike virkemidler som kan benyttes i arbeidet med kulturminnevernet. Disse virkemidlene kan benyttes av den offentlige forvaltningen, men også av frivillige aktører og private eiere av kulturminner.

Informasjon, kommunikasjon og kunnskap

Lokal og tradisjonsbåren kunnskap er viktig for å sikre kulturminnene. Kunnskapsbygging i form av registreringer, forskning og miljøovervåking er avgjørende for å kunne ta riktige beslutninger. Det er viktig at informasjon om kulturminner i kulturminneregistre og liknende er tilgjengelig for både offentlig forvaltning og befolkningen.

Informasjon, kommunikasjon og kunnskap er holdningsskapende. Eksempler på virkemidler er rådgivning, veiledere, retningslinjer, litteratur, opplæringstiltak og gode kulturminneregistre. Slike virkemidler er avgjørende for å få til en god forståelse for kulturminners verdi og legge grunnlag for godt samarbeid.

Kommunen har gjennom den daglige plan- og byggesaksbehandlingen god mulighet til å opplyse og gi råd om kulturminner og kulturmiljøer.

Fylkeskommunen som regional kulturminneforvaltning har en sentral rolle som veileder overfor kommunene og tiltakshavere, og som rådgiver og fagekspert overfor eiere av verneverdige og fredete kulturminner.

Fortidsminneforeningen er en viktig aktør innenfor det frivillige kulturminnevernet. I tillegg til at foreningen arbeider aktivt som pådriver i konkrete vernesaker, utgir den informasjonsmateriell om istandsetting og vedlikehold av verneverdig bebyggelse.

Fortidsminneforeningen har egen lokalavdeling for Oslo og Akershus med sekretariat på Vøienvollen i Oslo. Lokalt i kommunen er foreningene Blaker og Sørum historielag og Bingen Lenseminneforening de viktigste frivillige aktørene.

Lovverket

Plan- og bygningsloven (PBL) er kommunens viktigste verktøy for å kunne ivareta kulturminner og kulturmiljøer. Sammen med pbl er kulturminneloven (KML) og naturvernloven (NVL) de to lovene som brukes for å sikre kulturminner og kulturmiljøer. I tillegg finnes det forskrifter og rundskriv knyttet til de ulike lovene.

Plan og bygningsloven (pbl)

Arealplanleggingen skal sikre at ulike interesser blir klarlagt og vurdert opp mot hverandre før vedtak treffes. Kommunene kan gjennom bevisst bruk av PBL sørge for at kulturminneverdiene forvaltes på en best mulig måte for den enkelte og for samfunnet. PBL forutsetter også et aktivt samarbeid mellom kommune og fylkeskommune, private aktører, eiere og andre berørte parter.

Plan- og bygningsloven er et virkemiddel for å:

- utforme langsiktige mål og strategier for forvaltning og vern av kulturminner og kulturmiljøer,
- samordne kulturminnesektoren og de øvrige sektorene i arbeidet med fylkes- og kommuneplaner,
- avklare den langsiktige statusen for kulturminner og kulturmiljøer gjennom kommuneplanens arealdel,
- utrede konsekvenser knyttet til kommuneplanens arealdel, reguleringsplaner og større utbyggingstiltak,
- styre hvordan kulturminner og kulturmiljøer blir brukt og tatt vare på, gjennom reguleringsplaner og bebyggelsesplaner med bestemmelser om bevaring, endringer, nybygg og bruk,
- styre utviklingen gjennom byggesaksbehandling

Plan- og bygningsloven er et hovedvirkemiddel for å avklare arealbruksinteresser og forholdet til automatisk fredete kulturminner. Loven utgjør også et sterkt virkemiddel kommunen for vern av kulturminner og kulturmiljøer på flere måter.

I kommuneplanen kan kulturminner, -miljøer og -landskap sikres gjennom hensynssoner med bestemmelser eller retningslinjer (pbl. §11-8), bestemmelser til arealformål (pbl. §§ 11-10, 11-11) og generelle bestemmelser (pbl. § 11-9)

I reguleringsplaner kan kulturminner, -miljøer og -landskap sikres gjennom arealformål LNFR med underformål vern av kulturminner og kulturmiljø (pbl. §12-5.5), hensynssoner med bestemmelser (pbl. §12-6) og bestemmelser til arealformål (pbl. 12-7).

Fylkeskommunen kan fremme innsigelse etter PBL der nasjonale og viktige regionale kulturminneinteresser er truet.

Kulturminneloven (kml)

Kulturminneloven inneholder de sterkeste virkemidlene en har i arbeidet med kulturminnevern. Kulturminneloven skal sikre varig vern av et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer. Loven tar i første rekke for seg kulturminner som er automatisk fredet, i tillegg til kulturminner og kulturmiljøer som fredes etter vedtak eller forskrift av Riksantikvaren eller Miljøverndepartementet.

Alle kulturminner som er eldre enn 1537 og stående byggverk fra før 1650, samiske kulturminner eldre enn 100 år og skip under vann som er eldre enn 100 år er automatisk fredet. Mynter fra før 1650 er innleveringspliktige. Alle kulturminner har en sikringszone på 5 meter, hvis ikke noe annet er bestemt. Alle tiltakshavere har plikt til å undersøke om tiltak kan berøre kjente eller ukjente kulturminner. Fylkeskommunen kan midlertidig frede, igangsette fredning av kulturminner som er oppført etter 1537 og er dispensasjonsmyndighet for vedtaksfredete kulturminner. Riksantikvaren er dispensasjonsmyndighet for automatisk fredete kulturminner.

Kulturminneloven er en særlov. Det innebærer at kulturminnelovens formål skal veie tyngst når det fattes vedtak etter annen lov som berører fredete kulturminner og kulturmiljøer.

Naturvernloven (nvl)

Vern etter naturvernloven skal sikre internasjonale, nasjonale og regionale verneverdier. Av vernekategoriene i naturvernloven er det opprettelse av nasjonalparker i medhold av nvl. § 3 og opprettelse av landskapsvernområder i medhold nvl. § 5, som i særlig grad er av betydning for kulturminner og kulturlandskap. Opprettelse av verneområder i medhold av nvl. gjøres av Kongen i statsråd gjennom kongelig resolusjon.

Økonomiske virkemidler

Økonomiske virkemidler skal stimulere til bevaring og vedlikehold av kulturminner og kulturmiljøer. I tillegg til kulturminneforvaltningens tilskuddsmidler finnes også andre låne- og tilskuddordninger som forvaltes av bl.a. landbruksmyndighetene og statsbankene. Man må også påregne en viss egenandel i form av eget arbeid og egne midler. Eiere av fredete og vernede kulturminner forvalter viktige regionale og nasjonale verdier og er den viktigste målgruppen for de ulike tilskuddsmidlene. Dersom verne- og fredningsvedtak stiller spesielle krav til materialvalg og utførelse, kan det medføre reelle tilleggskostnader for vedlikehold og istandsetting. Forvaltningen på lokalt og regionalt nivå kan bruke økonomiske virkemidler for å motivere til vern av kulturminner og kulturmiljøer.

Akershus fylkeskommune forvalter både statlige tilskuddsmidler og fylkeskommunens egne tilskuddsmidler.

Kommunen har fra 2014 satt av en årlig sum til kulturminnevern.

Kommunen gir fritak for eiendomsskatt på eiendommer som er oppført i verneklasse 1 og 2 i kulturminneplanen.

Lag og foreninger som jobber med kulturminner kan søke om tilskudd til drift gjennom kommunens ordning med kulturmidler.

Landbruk ved Plan, næring og byggesak forvalter tilskuddsordningen *Produksjonstilskudd i jordbruket*, som blant annet bidrar til at foretakene/gårdbrukerne vedlikeholder kulturlandskapet gjennom aktiv arealutnyttelse. Regionalt miljøprogram (RMP) kan støtte kulturlandskapstiltak som vanlige innmarksbeiter, spesielle kulturlandskapsområder, slått og skjøtsel av artsrike enger, småbiotoper og slått og skjøtsel av automatisk fredede kulturminner.

Spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL) er en ordning som kan benyttes til istandsetting av kulturminner- og miljøer som gårdsbrønner, gamle hageanlegg, smier og løer av særlig betydning, gamle ferdselsårer med mer. Fylkeskommunen, historielaget og liknende aktører er aktuelle samarbeidspartnere i slike saker. Nærings- og miljøtiltak i skogbruket (NMSK) kan nyttes til å ivareta spesielle kulturminner- og miljøer i skogen.

Sparebankstiftelsen og UNI gir også i noen tilfeller støtte til kulturminnevern eller tiltak som angår kulturminner. I tillegg er det mulig å søke midler fra Norsk kulturminnefond

Praktiske virkemidler

Praktiske virkemidler handler om hvordan kulturminneverdier rent praktisk kan ivaretas. Det kan være både skriftlige og mer håndfaste virkemidler. Eksempler på praktiske virkemidler kan være antikvariske retningslinjer for bygningsvern, fagbøker og andre veiledere om bygningsvern og arkitekt- og håndverkertjenester. Det er viktig at de som utfører istandsetting har kompetanse innen byggeskikk og arkitektur, og om tradisjonell materialbruk og håndverksmessig utførelse. Vedlikehold kan i noen tilfeller bli gjort på en måte som framskynder forfallet, ved bruk av uegnede materialer og metoder og kan føre til at senere vedlikehold blir veldig kostbart.

Verne- og forvaltningsplaner

Verne- og forvaltningsplaner utarbeides av kommuner, fylkeskommuner eller sektorer som forsvaret eller vegvesenet. Planene skal være bindende eller retningsgivende for hvordan ansvaret for kulturminner og kulturmiljøer skal håndteres. Det finnes ulike typer verne- og forvaltningsplaner. Fylkeskommunen har utarbeidet en fylkesdelplan for kulturminner og kulturmiljøer. Denne finnes på Akershus fylkeskommunes nettsider.

Denne kulturminneplanen for Sørums kommunen er kommunens egen plan. Planen skal være et bidrag til å gjøre innbyggerne og forvaltning klar over hvilke ressurser som finnes i kommunen. Planen skal videre danne grunnlag for at kulturminneverdiene får en tydeligere plass i saksbehandling og arealforvaltning i kommunen. Forhåpentligvis vil planen bidra til økt bevissthet og stolthet blant eiere av kulturminner i Sørums kommunen. Kulturminnevernplanen behandles som en tematisk kommunedelplan etter plan- og bygningslovens bestemmelser og skal ligge til grunn for hele kommunens virksomhet og planlegging. Bevaring er ikke alltid forenelig med andre hensyn som skal ivaretas i kommunen, derfor er planen et viktig bidrag til de vurderingene som må gjøres mellom for eksempel tettstedsutvikling, fortetting, bevaring og jordvern.

2. Status for kulturminnevernet i Sørums

2.1. Befolkningsvekst og utbyggingspress

Sørums befolkning har økt med 32,5 % de siste ti åra, fra i overkant av 12 000 innbyggere i 2002 til 17 203 i midten av 2015. De siste fire årene har kommunen økt med over 1 100 innbyggere, omkring 7,7 %. Befolkningsveksten forventes å fortsette. Fram mot 2040 kan innbyggertallet nærme seg 30 000 ifølge statistisk sentralbyrå og kommunens prognoser.

Kommunens langsiktige arealstrategi skal ivareta en bærekraftig utvikling med fortetting rundt kollektivknutepunktene og vern av landbruksjord. Den gjeldende kommuneplanen fastsetter at befolkningsveksten primært skal styres til tettstedene Sørumsand og Frogner.

Sørums er en kommune i vekst og vil oppleve ytterligere befolkningsøkning. Dette betyr økt behov for areal til boliger, infrastruktur som vegger, ledningsnett med mer, kombinert med fortetting av kommunens største tettsteder. Dette legger press på områder der det i dag finnes kulturminner og det er hovedutfordringen for kulturminnevernet i kommunen. Derfor er det viktig å ha en plan som er oppdatert, tilgjengelig og gir klare føringer.

2.2. Tap av kulturminner

På landsbasis forsvinner omtrent en prosent av Norges kulturminner årlig. Romerike regnes som et pressområde når det gjelder befolkningsvekst og utbygging. Her er det anslått at kulturminnene forsvinner fire ganger så raskt som i landet for øvrig. Dette vil være en av hovedutfordringene for kulturminnevernet i Sørums kommune i lang tid framover.

En prioritering av hvilke kulturminner og kulturmiljøer som skal bevares vil nødvendigvis også bety av man samtidig velger noen bort. Synet på hva som er viktig å bevare endres over tid. Det blir derfor viktig at planen er fleksibel fremfor å lage en absolutt liste over hva som må bevares og hva som kan vike for andre hensyn. Videre krever det en god kulturminnefaglig kompetanse hos de lokale myndighetene for å sikre en god forvaltning av kommunens kulturminner.

Kulturminnevernet omfatter ikke kun bygninger og gjenstander, men også kulturlandskap. Et kulturlandskap kan være alt fra bylandskap til jordbrukslandskap og steder i naturen som mennesker har tillagt stor betydning, såkalte tradisjonslokalteter. Strukturendringer i landbruket og i samfunnet for øvrig fører til at kulturminner går ut av bruk og dermed kan gå tapt. Kulturlandskapet er i stadig endring og i dagens samfunn foregår disse endringene ofte umerkelig, men likevel i raskt tempo.

Kulturminner som er yngre enn 1537 har ikke formelt vern etter kulturminneloven. Unntaket er samiske kulturminner eldre enn 100 år, stående byggverk eldre enn 1650, mynter fra før 1650 og skipsfunn eldre enn 100 år. Disse kulturminnene har et spesielt vern etter kulturminneloven. Grensen ved 1537 ble satt på slutten av 1800 - tallet og har ikke vært endret siden. En veldig stor prosentandel av kulturarven forsvant på 1900 - tallet, spesielt på 50 - og 60 - tallet.

Dette betyr at det er fare for at store deler av vår historie fra middelalderens slutt og fram til i dag går tapt. Kommunale verneplaner er helt sentrale når det gjelder forvaltningen av disse kulturminnene som i noen tilfeller kan være opp mot 500 år gamle.

Det er ikke utarbeidet en fullstendig oversikt over hvor mange verneverdige bygninger som er tapt siden kulturminneplanen ble vedtatt i 2009. Vi vet at tre av kommunens eldste bygninger fra 1700-tallet og ett fra begynnelsen av 1800-tallet er revet i denne perioden. De var alle fire vurdert til å ha høy verneverdi.

I løpet av 2015 er det registrert 9 rivesaker vedrørende verneverdige bygninger i kommunen. I tillegg kommer de bygningene som er falt sammen på grunn av manglende vedlikehold og som er brent ned.

Statusen til de listeførte kulturminnene i verneklasse 1 og 2 er gjennomgått nå i forbindelse med revideringen av kommunedelplanen for kulturminner. Nedenfor følger en oversikt over de som er revet eller vedtatt revet i perioden 2009-2016.

VK	Kulturminne	Status
F	Øvre Vilberg	Tillatelse til rivning av vognremisse.
VK1	Våningshus Østre Svarstad	Revet.
VK2	Telefonsentral, Ing. Bøhns veg. Del av kulturmiljø.	Vedtatt revet.
VK2	Uthus Ing. Bøhns veg. Del av kulturmiljø.	Vedtatt revet.
VK2	Våningshus Fjuk Søndre	Revet.
VK2	Sørum rådhus	Forutsatt revet i ny områdeplan for Sørum sand sentrum
VK2	Våningshus og annen bygning Jena	Brent. Revet.
VK2	Våningshus Øst-Bingen	Revet.
VK2	Hovedbygning Nordli	Revet. Kopi av bygningen oppført.
VK2	Frogner meieri	Vedtatt revet i forbindelse med utbygging av sentrum.
VK2	Frogner stasjon	Forutsatt revet i reguleringsplan for stasjonen
VK2	Fire villaer på Kommunesletta	Revet.

2.3. Kulturminneforvaltningen i kommunen

De siste årene er det tatt grep for å bedre vilkårene for kulturminnevernet i kommuneadministrasjonen. Det er satt av en fast årlig sum som skal gå til kulturminnevern, kulturminner har fått en større plass i planarbeidet og det er nå en egen kulturminnevernstilling på avdeling for Plan, næring og byggesak. Dette har ført til at kommunen i 2015 og 2016 fikk høyest mulig poengsum når det gjelder kulturminnevernarbeid regnet ut fra KOSTRA - rapportering (Kommune-stat-rapportering.) Det er innarbeidet rutiner internt på avdeling for plan, næring og byggesak når det gjelder saker som kan påvirke kulturminner. Kulturminneplanen fra 2009 har derimot ikke blitt brukt så aktivt som en hadde håpet på. Den har blitt brukt til en viss grad av administrasjonen, men nesten utelukkende på avdeling Plan, Næring og Byggesak, og veldig lite av politikere og befolkningen ellers. Handlingsplanen har blitt fulgt opp i noen grad, men den har ikke blitt brukt som retningsgivende for arbeidet med kulturminnevern og den har ikke blitt tatt hensyn til i økonomiplaner.

2.4. Vedlikehold og oppfølging

Oppfølging av reguleringsbestemmelser for kulturminner og – miljøer er i dag sporadisk. Det finnes ingen fastsatte rutiner for dette. Eventuelle brudd på bestemmelsene blir ofte oppdaget mer eller mindre tilfeldig. Dialogen med eiere av kulturminner som er regulert til bevaring har stort sett vært på deres initiativ. For å redusere tap og forfall av kulturminner og – miljøer er det viktig med et tett samarbeid med eiere av dem.

2.5. Formidling

En av forutsetningene for et godt kulturminnevern er kjennskap til hvilke kulturminner og kulturmiljøer som finnes i kommunen.

Noen kulturminner benyttes i dag i pedagogisk sammenheng gjennom Den kulturelle skolesekken (DKS). Prosjektene i DKS Akershus er et tilbud til elever i barneskolen og videregående skole og er et samarbeid mellom Akershus fylkeskommune, kommunen og lokale frivillige foreninger. Den kulturelle skolesekken er i dag organisert under Tjenesteområde utdanning i Sørums kommunen.

Akershus fylkeskommune hadde inntil for et par år siden et prosjekt som de kalte Kulturminneadopsjon. Skoler inngikk en avtale med fylkeskommunen om årlig skjøtsel av et utvalgt kulturminne. For dette arbeidet fikk klassen kr. 5.500,- I tillegg til enkle skjøtelsoppgaver lærte eleven om kulturminnet. I etterkant laget de blant annet nettsted med bildet, tekster og tegninger. Målet med prosjektet var å skape interesse og engasjement rundt lokalhistorien i samarbeid med lokale lag og foreninger.

Prosjektet med kulturminneadopsjon er nå blitt avvirket i fylkeskommunen. Blaker og Sørums historielag har allikevel klart å videreføre opplegget ved Slora Mølle for 7. klassene ved Fjuk skole, på en vellykket måte. Kulturminneadopsjonsprogrammet ga elevene en flott mulighet

til å lære om lokalhistorien, oppleve kulturminnene samt å bidra til vedlikehold og skjøtsel av dem.

Innen landbruket er det flere som bruker kulturminner og kulturlandskap aktivt i reiseliv, utadretta virksomhet og sosial/pedagogiske tjenester for barn, unge og andre gjennom «Inn på tunet»-tilbud.

Tilrettelegging av kulturminner som gjør dem mer tilgjengelige er også er viktig faktor i formidlingen av dem. I Sørums kommunen i samarbeid med frivillige lag og foreninger opparbeidet og skiltet flere turstier. Her formidles både natur- og kulturhistorie. Lag og foreninger har også på eget initiativ ryddet stier og satt opp skilt som formidler lokalhistorien.

Figur 5 DKS-prosjekt Gammeldags skole, Vølneberg

2.6. Økonomi

Hovedvekten av ansvaret for og utgifter knyttet til kulturminnevern faller på eiere, ofte privatpersoner.

Det finnes ulike tilskuddsordninger som eiere av verneverdige bygninger, kulturminner og kulturmiljø/landskap kan søke på. De fleste av disse ordningene er imidlertid beregnet på vern av regionale og nasjonale kulturminner. Det finnes relativt få tilskuddsordninger for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap av lokal verdi. Dette får direkte konsekvens for vernet ettersom mange eiere ikke har ressurser til å vedlikeholde eller restaurere kulturminner og da særlig verneverdige bygninger.

Fra 2014 er det satt av en årlig sum i Sørums kommuner som skal gå til kulturvern. Beløpet er på kr. 500 000.

Innenfor kulturmidlene til lag og foreninger som fordeles årlig går det også tilskudd til de foreningene som arbeider med kulturminnevern.

I 2011 vedtok kommunen at eiendommer som er fredet i henhold til kulturminneloven og eiendommer i VK1, samt de som er regulert til bevaring av kommunen gis fritak for eiendomsskatt. Eiendommer i bevaringskategori VK2 kan søke om fritak for eiendomsskatt ved dokumentasjon av merkostnader ved vedlikehold hvor hensikten er å beholde det opprinnelige uttrykket eller tilbakeføre bygningen til opprinnelig stand. Eiendommer som tilfredsstiller disse kriteriene kan gis fritak for eiendomsskatt i flere år, avhengig av omfanget på tiltaket.

2.7. Handlingsplanen fra 2009 – hva er gjennomført?

Nedenfor følger en gjennomgang av tiltakene fra forrige plan og redegjørelser for hvordan de er fulgt opp.

De fleste kulturminner og -miljøer som var anbefalt regulert til bevaring i forrige plan er tatt med i hensynssoner i den nye kommuneplan. Oppsummert er disse områdene miljøene rundt Rånåsfoss, Blaker sentrum med Blaker skanse, Eid gård, Glomma med lensene og utvalgte fløterplasser, kulturmiljøet rundt Sørums kirke inkludert kornkammeret, Øvre Vilberg gård med kulturlandskap rundt og plassen Rulla og Frogner kirke med kulturmiljø. Disse områdene har for det meste nasjonal verdi eller svært høy regional verdi.

Tiltak vedtatt 2009	Status 2016
<p><i>Bevaring</i></p> <p>I løpet av planperioden skal det utføres et forarbeid for å kartlegge hva som skal foreslås regulert til bevaring og det skal utarbeides et forslag til reguleringsplan for Blaker sentrum</p> <p>I henhold til konsesjonen som ble gitt ved kjøp av gården skal deler av gården øvre Vilberg reguleres. Husmannsplassen Rulla må også med i vurderingen av det som skal reguleres.”</p> <p>Kornmagasinet ved Vest-Bingen bør reguleres til bevaring.</p> <p>I løpet av planperioden skal det utføres et forarbeid for å kartlegge hva som er viktig å bevare for tettstedet Frogner.</p> <p>Slora mølle med mølledam bør reguleres til spesialområde for bevaring.</p> <p>Asbjørnsenstien bør inngå som vernet landskap. En foreslått målsetting er å reise et nasjonalt minnesmerke over eventyrsamleren på stiens høyeste punkt med utsikt over Romerike.</p>	<p>I den nye kommuneplanen har det blitt lagt en hensynssone kulturmiljø på tettstedet Blaker og Blaker skanse, Eid gård har fått en egen hensynssone. Ingen reguleringsplan er utarbeidet for Blaker sentrum.</p> <p>Kulturmiljøet rundt Øvre Vilberg har fått en hensynssone kulturmiljø i den nye kommuneplanen og det ble i 2013 vedtatt reguleringsplan for gården, se planid 241.</p> <p>Kornmagasinet er lagt innenfor hensynssonen som dekker kulturmiljøet rundt Sørums kirke i den nye kommuneplanen. Bygningen er ikke regulert til bevaring. Dette er ikke gjennomført.</p> <p>Slora mølle er ikke tatt med i noen hensynssone i kommuneplanen eller regulert på annen måte. Dette er fordi det ikke er noen konflikt i dette området og kulturminnet ikke er truet.</p> <p>Dette området er ikke lagt inn hensynssone eller regulering til bevaring. Fylkeskommunen bevilget 25.000 kr til skjøtsel av kulturstien og historielaget har i samarbeid med kulturkontoret satt opp ti informasjonsstolper med plakater med referanser til eventyrene og naturvitenskap som Asbjørnsen arbeidet med som vitenskapsmann.</p>
<p><i>Forvaltning</i></p> <p>Alle saker som berører kulturminner nevnt i planen skal sendes kulturkontoret for uttalelse. Kulturkontoret skal påse at kulturminnehensynet blir belyst i saksbehandlingen. I mange tilfeller skal saken også sendes til regionale kulturminnemyndigheter for uttalelse.</p>	<p>Dette er i de fleste tilfeller fulgt opp, men det ble først en rutine fra 2011. Alle saker som berører kulturminner og – miljøer sendes til kulturminnekonsulenten for uttalelse. Saker som berører kulturminner og – miljøer i VK1 og 2 oversendes Akershus fylkeskommune for uttalelse.</p>

Formidling

Den kulturelle skolesekken dekker et bredt spekter av kulturaktiviteter der elevene skal få kjennskap til både kulturarv og ulike kunstformer. I Sørums kommun har elevene til nå hatt flere opplegg knyttet til kulturminner. Dette er opplegg som legges til bestemte klassetrinn slik at alle vil få oppleve disse mens de er elever i vår grunnskole.

Med utgangspunkt i kulturminneplanen bør det lages **et konsentrat i form av et hefte eller bok, et kulturminneatlas** som tar for seg et utvalg av bygdas kulturminner.

Infotavler ved kulturminner og **artikler** på kommunens nettsider

Noen av prosjektene er fortsatt i gang gjennom den kulturelle skolesekken, som «gammeldags skole». Av opplegg knyttet til kulturminner som kulturminneadopsjon er kun det på Slora mølle for Fjuk skole videreført.

Kulturminneadopsjonsprogrammet er nå lagt ned i fylkeskommunen.

Til nå har det ikke blitt laget et slikt atlas, men i denne planen er det satt av et kapittel som omhandler kulturminnene i kommunen og som skal kunne brukes til formidling.

Det er ikke laget infoartikler på kommunens nettsider om enkelte kulturminner, men det er satt opp flere nye skilt i perioden. Kulturstien mellom Bingsfoss og Hammeren har blitt utbedret og har fått nye skilt.

Det skal settes opp kulturhistoriske "Blå skilt" på fem kulturminner. Skilttekst og layout er utformet til skilting av gravrøyser ved Fjellbo og skilt skal bestilles. Som nevnt tidligere er det satt opp midlertidige skilt langs Asbjørnsenstien. Langs pilegrimsleden er det satt ut og vedlikeholdt merkestolper.

Verdiskaping

Det bør legges vekt på **næringsvirksomhet** som fremmer kulturminnevern. Sørums kommune skal i løpet av perioden ta kontakt med Fet kommune med formål å utarbeide et forslag til opplegg for dagsturisme med utgangspunkt i kulturminnene langs Glomma.

Dette har delvis blitt ivaretatt i Nordre-Øyeren prosjektet. Bingen Lensemisforening jobber med planer for turisme i utgangspunkt i Bingen Lenser. Det er vedtatt at Sørums kommune skal bidra i dette arbeidet.

Skjøtsel av kulturlandskapet

Kommunen forvalter midler til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL).

- Det skal årlig gjerdes inn 5 beiter av gammel kulturmark
- Det skal fjernes 5 km gammel piggråd i året
- 2 gamle alleer/hageanlegg skal restaureres i perioden
- 2 gamle smier og lignende skal restaureres i perioden
- Det skal merkes/skiltes minst to stier i perioden"

Rundt 10 % av SMIL-midlene som Sørums kommune forvalter går til landskapstiltak og da hovedsakelig inngjerding av gamle beiter.

Asbjørnsenstien og kulturstien fra Bingsfoss til Hammeren er skiltet.

Hva betyr kulturminner for deg?

“Historien, opplevelse, tilhørighet, næringsliv, økt samhold, generasjonssammenbinding – generasjonsbro”

“Forankring til nær og litt fjern fortid. Videreføring av tradisjoner.”

“Identitet til bygda du bor i. Levende historie. Øker stolthet av bygda (trenger ikke ta med gjesten til Oslo)”

“Ganske mye. Berikelse.”

“Identitet. Alt! Lokal tilknytning.”

“Fritidsbruk. Forankring til sted, bygd, hjem. Samhold. Tilhørighet. Være med å bygge bruer. Få til noe sammen. Generasjonssammenbindende. Ulike kulturer “finner hverandre”. Stolthet.”

Fra idemyldring om kulturminner i Sørumsund 27.10.2015

3. Handlingsplan 2017 – 2021

Innbyggerne i Sørum ble invitert til en idémyldring om kulturminnevern i forbindelse med revideringen av kommunedelplanen. Vi fikk mange innspill og det er tydelig at kulturminner er viktig for mange. Det er allikevel fortsatt behov for å formidle kunnskap og øke bevisstheten rundt kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap blant innbyggere i kommunen, hos politikere og i kommuneadministrasjonen. Kulturminnevernplanen er et godt verktøy for å få til dette.

I Plan- og bygningslovens §11.2 står det at kommunedelplanen skal ha en egen handlingsdel med tiltak som revideres årlig og koples til kommunens økonomiplan.

Det overordnede målet er å ivareta kulturarven i Sørum kommune ved å bevare et utvalg kulturminner som sammen gir et tverrsnitt av historien og å legge til rette for bruk av kulturminnene og skape engasjement og formidle kunnskap om kulturminner.

Mål for de neste fire årene:

1. Mål for bevaring – Et representativt utvalg av kulturminner skal bevares. Dette gjelder også kulturminner av lokal verdi. De skal sammen utgjøre et tverrsnitt av historien, gjøre stedenes historie synlig og bidra til lokal identitet.

2. Mål for forvaltningen – Kommunens administrasjon skal følge de fastsatte rutinene, ta hensyn til og utvikle potensialet til kulturminner i plan- og byggesaker.

3. Mål for formidling – Kommunen skal bidra til økt bevissthet, kunnskap og opplevelser knyttet til kulturminner.

4. Mål for verdiskaping – Kommunen skal bidra til å fremme kulturminner som mål for turisme og bidra til at eiere finner ny og bærekraftig bruk av kulturminner.

3.1. Bevaring

Kulturminner er en ikke-fornybar ressurs. Når de fjernes er de borte for godt.

Registeret med verneklasser angir hvilke objekter som bør prioriteres ut fra bevaringsverdi. Kulturminnehensynet må vektes tyngre desto høyere verneklasse det er snakk om.

Verneklassene er ikke juridisk bindende. For at kulturminnene skal få formelt vern må de reguleres til bevaring eller fredes. Fylkeskommunen kan anbefale kommunene å regulere til bevaring, men de har ikke noe "eget" juridisk virkemiddel til å vedta vern – derfor er kommunens rolle desto viktigere! Kommunen som lokal kulturminnemyndighet har et særlig ansvar for å bevare og forvalte de kulturminnene som er vurdert å ha en betydning av lokal verdi.

Bærekraftig utvikling er også et tema innen kulturminnevern. Det er i mange tilfeller fordeler for klima og miljø å bevare framfor å rive og bygge nytt. Dette kommer spesielt fram i livsløpsanalyser av bygninger. Hele livsløpet til en bygning blir tatt med når en regner ut karbonfotavtrykk. En slik analyse tar for seg prosessen helt fra produksjon av materialene til avfallshåndtering etter rivning. Dette gir andre tall enn hvis en kun sammenlikner energibruken i stående bygg. Bygg og bevar og Bygningskultur Danmark har utarbeidet slike analyser om slike livsløpsanalyser.

Gjenbruk av gamle bygningsmaterialer der det er mulig vil også være gunstig ut fra et miljøperspektiv.

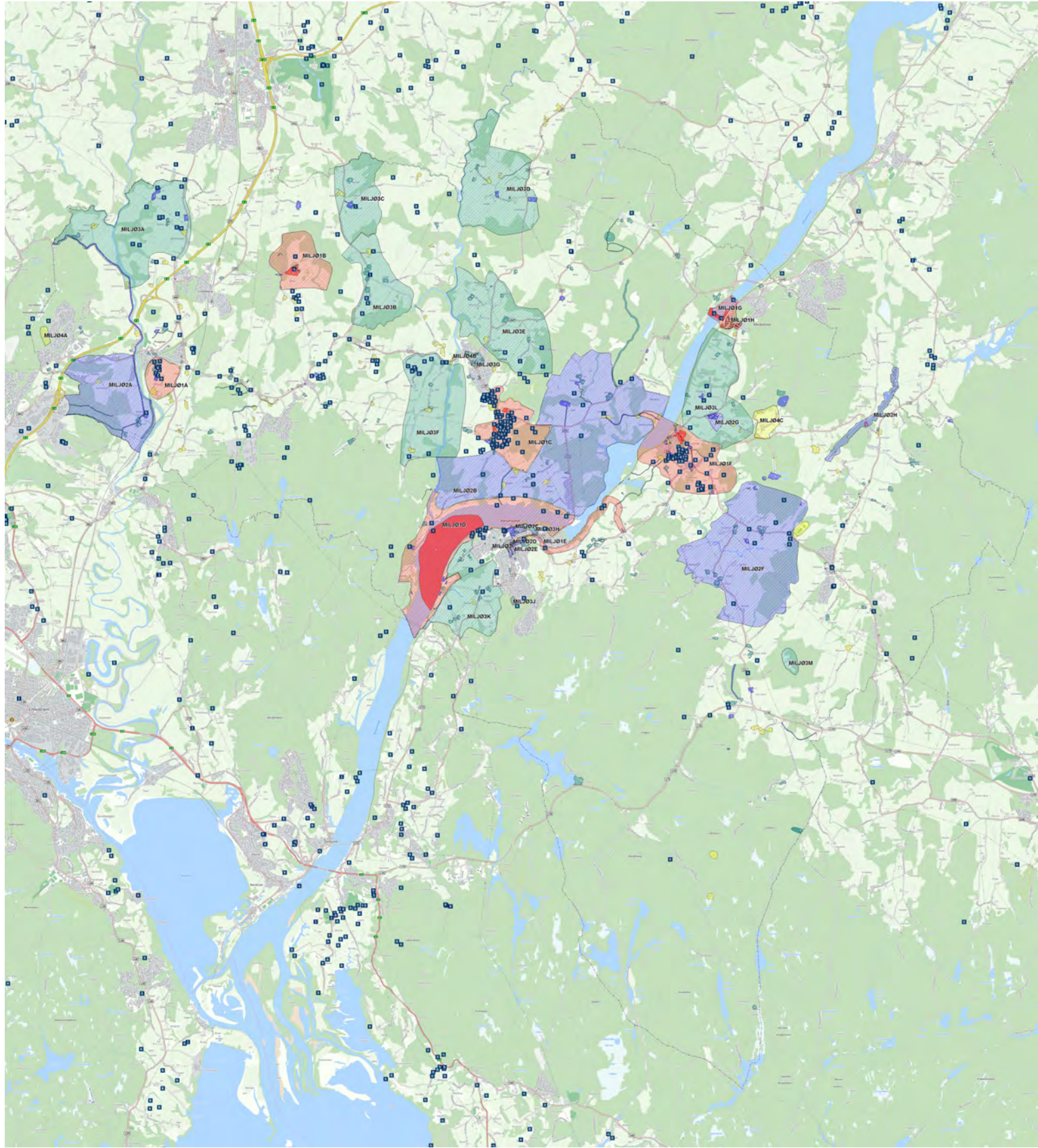
Det er ikke alltid byggetekniske krav gjør bevaring mulig. Dette problemet har blitt adressert av Riksantikvaren, spesielt når det gjelder de nye tekniske byggekravene TEK 17.

Bevaring av kulturminner er avhengig av kunnskapen om dem. Derfor er antikvarisk dokumentasjon viktig, for å sikre kunnskap om blant annet materialbruk og byggeteknikk.

Kulturhistoriske stedsanalyser setter kulturminnene inn i en kulturhistorisk sammenheng. Dette bidrar til å synliggjøre betydningen og verdien av dem i lokalsamfunnet.

Klimaendringer blir en stadig større utfordring for kulturminneforvaltningen. Nye klimaforhold gir økte temperaturer og vil bidra til en raskere nedbryting og gjengroing av kulturminner og kulturlandskap. Gjengroing av kulturlandskap skyldes også færre husdyr dermed mindre beiting som fungerer som skjøtsel.

Nedenfor følger en oversikt over kulturminner og kulturmiljøer/- landskap som må prioriteres i planperioden.

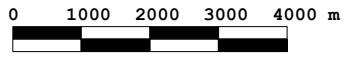

- Kulturminner**
- Kulturminne VK1
 - Kulturminne VK2
 - Kulturminne VK3
 - Kulturminne VK4

- Kulturmiljø**
- Kulturmiljø VK1
 - Kulturmiljø VK2
 - Kulturmiljø VK3
 - Kulturmiljø VK4

Oversiktskart Sørurum kommune

Med kulturminner og kulturmiljøer

Oversikt prioriterte kulturmiljøer

Kulturmiljø

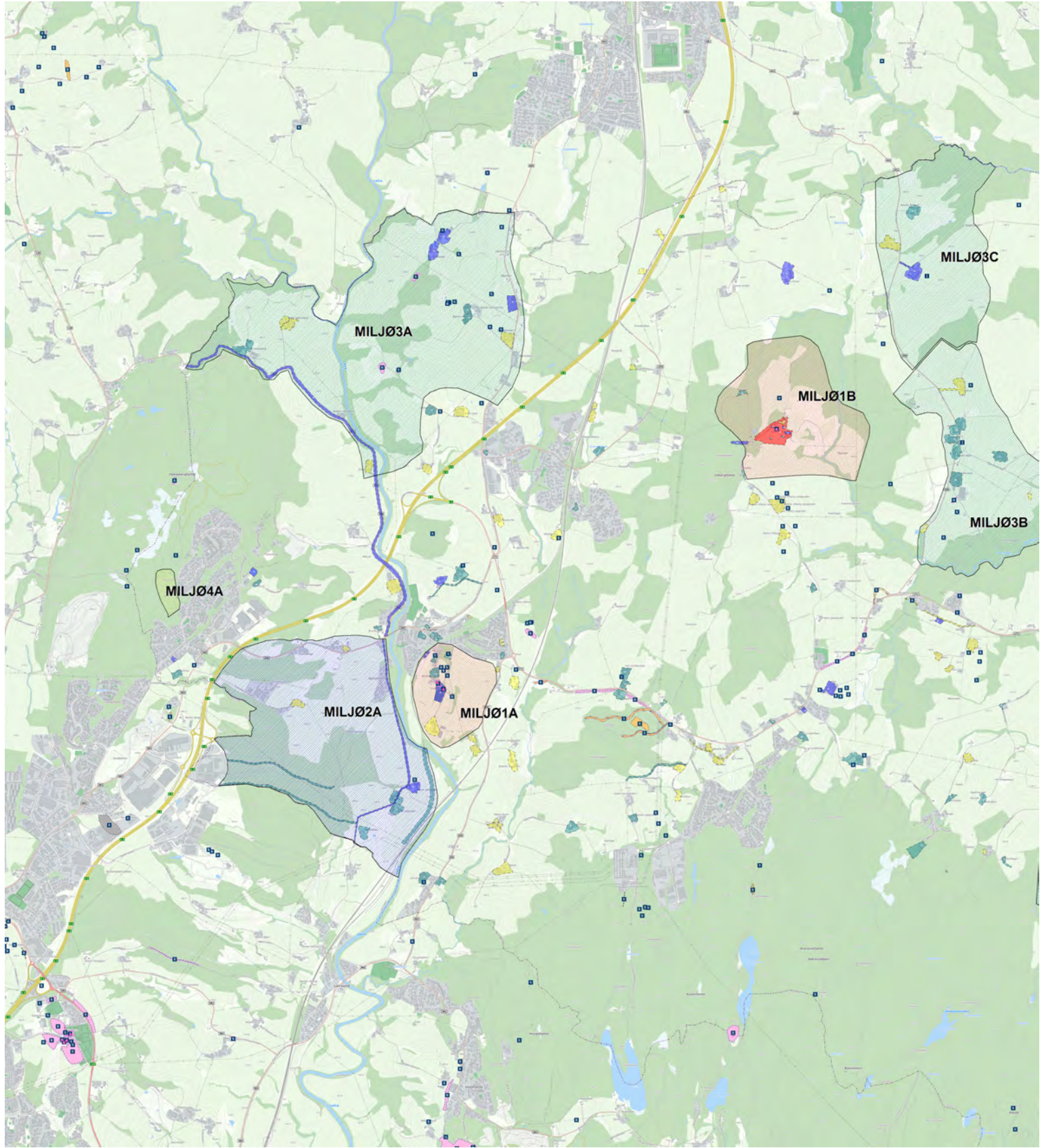
Verdisetting

Nasjonal verdi

MILJØ1A	Frogner kirke med kulturlandskap
MILJØ1B	Øvre Vilberg
MILJØ1C	Sørum kirke med kulturlandskap
MILJØ1D	Kulturmiljø Bingen lenser med lenseplasser på begge sider av Glomma.
MILJØ1E	Urskog Hølandsbanens trase til Fossum med Bingsfoss og Fossum stasjoner.
MILJØ1F	Blaker sentrum, Blaker kirke og kapell med middelalderkirkegård, blaker skanse
MILJØ1G	Rånåsfoss kraftverk og miljø
MILJØ1H	Funksjonærboligene

Kulturmiljøer med regional verdi

MILJØ2A	Kulturmiljø med Børkegårdene og kulturlandskap
MILJØ2B	Kulturmiljø Sørumsletta
MILJØ2C	Kommunesletta vestlig del
MILJØ2D	Ing. Bøhns veg med fire sveitservillaer.
MILJØ2E	Fagerlivegen - boligbebyggelse fra 1900-1940
MILJØ2F	Kulturmiljø Fossåa
MILJØ2G	Kulturmiljø Eidgårdene
MILJØ2H	Kulturmiljø Sloråa

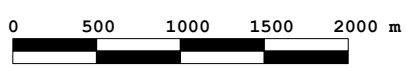

- Kulturminner**
- Kulturminne VK1
 - Kulturminne VK2
 - Kulturminne VK3
 - Kulturminne VK4

- Kulturmiljø**
- Kulturmiljø VK1
 - Kulturmiljø VK2
 - Kulturmiljø VK3
 - Kulturmiljø VK4

Oversiktskart

Frogner og Lindeberg

Frogner og Lindeberg

Grunnkretsene Arteid (401), Lindeberg (402), Gran (403), Svennerud (404), Hekseberg (405), Frogner og Melvoll (406), Gauteid (407), Leirud (408) og Aussen (409)

Frogner har lenge vært et viktig kommunikasjonsknutepunkt og er i dag definert som kommunedelsenter. Her har det vært krysningspunkt over Leira og hovedvegen Oslo – Trondheim har passert her i uminnelige tider. Øvre Fredrikshaldske Hovedveg som ledet til Halden gikk også gjennom Frogner og videre østover gjennom Blaker.

I 1854 åpnet Hovedbanen til Eidsvoll, og Sørumsøra fikk sin første jernbanestasjon på Frogner. Dette medførte at det vokste fram en stasjonsby her med landhandleri fra 1854, skole fra 1864 og meieri fra 1897.

I de aller siste årene er det vokst opp store nye boligområder vest for Frogner i Heksebergåsen, og større næringsområder langs E6.

Tettstedet **Lindeberg** vokste opp rundt Lindeberg stasjon, etablert i 1944. Tettstedet har fortsatt industriområder og nye boligområder har kommet til på slutten av 1900-tallet.

Kulturminner og kulturmiljøer/landskap som må prioriteres

Gårdstunet på **Arteid Østre**, med heislåve, hovedbygning, bestyrerbolig og gårdsdam er et sjeldent helhetlig anlegg fra tidlig 1900 - tall. Heislåven er av de aller første i landet, og er godt bevart. Bygningene er et markant element i kulturlandskapet og kan sees på lang avstand. Det foreslås at gårdstunet på Arteid Østre vurderes regulert til bevaring.

Figur 6 Arteid Østre

De registrerte bygningene på **Lindeberg** er ikke svært verneverdige i seg selv, men i et "nytt" tettsted er det viktig å ta vare på noen historiefortellende elementer som kan bidra til å gjøre området historie synlig. Småbruket **Lindeberg østre**/"Dalheim" har bevart våningshus, stabbur og uthus fra tidlig 1900-tall og er det best bevarte småbruket på Lindeberg. Bruket **Ulverud** har også bygninger fra tidlig 1900-tall.

Figur 7 Ulverud

En funkisvilla i Rådyrvegen er relativt uendret og et av de få husene som er igjen fra tidsrommet da stasjonen ble etablert. I Måltrostvegen står en eternittkledd villa og uthus fra samme periode. De nevnte objektene bør bevares for nettopp å synliggjøre Lindebergs historie. Norges første buddhisttempel ble ferdigstilt i 2007 og er i dag ett av tre buddhisttempler i Akershus.

Figur 8 Villa Måltrostvegen

Tunet på **Fløgstad Østre** fra omkring 1900 og hovedbygningen på **Fløgstad Vestre**, som antakelig er en svalgangsbygning fra 1700-tallet, er godt bevarte. Tunet på Fløgstad Østre og hovedbygningen på Fløgstad Vestre bør vurderes regulert til bevaring.

Figur 9 Fløgstad Østre

Børkegårdene er blant de eldste gårdene på Frogner. De tre brukene som ligger samlet på en høyde vest for Leira har flere bygninger som har stor verneverdi og Børkevegen ligger som et intakt ferdselsfar som har vært i bruk fra lang tid tilbake. Dette gjelder særlig hovedbygningen på **Østigarn** som sannsynligvis er en 1700-talls bygning som er påbygd en etasje i 1830. Hovedbygningene på de to andre tunene er også verneverdige. Kulturlandskapet rundt Børkegårdene er godt bevart og sammen med de tre gårdstunene utgjør dette et viktig kulturmiljø. Børke-gårdene med tun og bygninger og kulturlandskapet med utprega ravinepreg rundt og sydvest for gårdene bør vurderes regulert som hensynssone bevaring kulturmiljø. Se kulturmiljø 2A.

Figur 10 Børkeløkka

Heksebergvegen er en tidstypisk veg fra rundt 1900, bygget av Vegdirektøren som tilførselsveg til Frogner stasjon. Veggen er godt bevart, både i linjeføring og med opprinnelig grusdekke, den sørligste delen av veggen er asfaltert i senere tid. Veggen inngår i Statens vegvesens Nasjonal verneplan. **Nedre Frognerdam** er et tidlig eksempel på offentlig vannforsyning i Frogner som er godt bevart og er et viktig element i landskapet. Denne dammen bør bevares som en del av et friområde/grendelekeplass. Sveitervillaen i Åsheimvegen 31 er den eldste villaen i boligområdene Hekseberg/Fjellbo og er istandsatt i senere tid.

Figur 11 Nedre Frogner dam

Kulturlandskapet og tunene på **Melvoll-gårdene** nord for tettstedet, er et viktig landskapselement som bør opprettholdes, spesielt bør Melvoll Vestre bnr 2 bevares. De få bevarte enkeltbygningene i **tettstedet Frogner** er viktige å ta vare på siden det er viktig at det står igjen noen referanser til stedets fortid. Dette gjelder i særlig grad meieri, stasjonsbygning med pakkhus og skole. Den eldste skolebygningen på Frogner skole er regulert til bevaring (Planid 99 Frogner sentrum mellom Leira og jernbanen). Noen av de eldste bolighusene bør også bevares. Spesielt tidlig villabebyggelse fra mellomkrigstiden i Frognervegen/Lerkevegen.

Figur 12 Frogner skole

Området ved **Frogner kirke** med tunene på **Frogner Nordre og Søndre** ligger på et markant platå i landskapet. Kirkene med pilegrimsleden, Kirkebakken, samt flere arkeologiske kulturminner gjør at dette området er rangert som et kulturmiljø av nasjonal verdi i utredningen «Grøntstruktur Romerike». Området har også hensynssone kulturmiljø i kommuneplanen. Frogner gamle kirke er fra middelalderen og dermed automatisk fredet. Det er viktig at dette kulturmiljøet med kulturlandskap og tilhørende gårder bevares.

Figur 13 Frogner kirke

Yssi-gårdene langs Haldenvegen med den store, karakteristiske alma i randsona ved åkeren er et kulturmiljø som bør bevares. Det samme gjelder det godt bevarte småbruket **Grønvoll** lenger øst langs vegen, samt kulturmiljøet/kulturlandskapet i området langs Ausenvegen. Gårdstunet på **Lunder** har flere verneverdige bygninger som bør søkes bevart, blant annet det ene av bygdas tre gjenstående kornkammer. På **Lundermoen** står et eternittkledd bolighus og uthus fra etterkrigstiden. Det er få slike bygninger som er så lite endret og i god stand, derfor bør dette bevares.

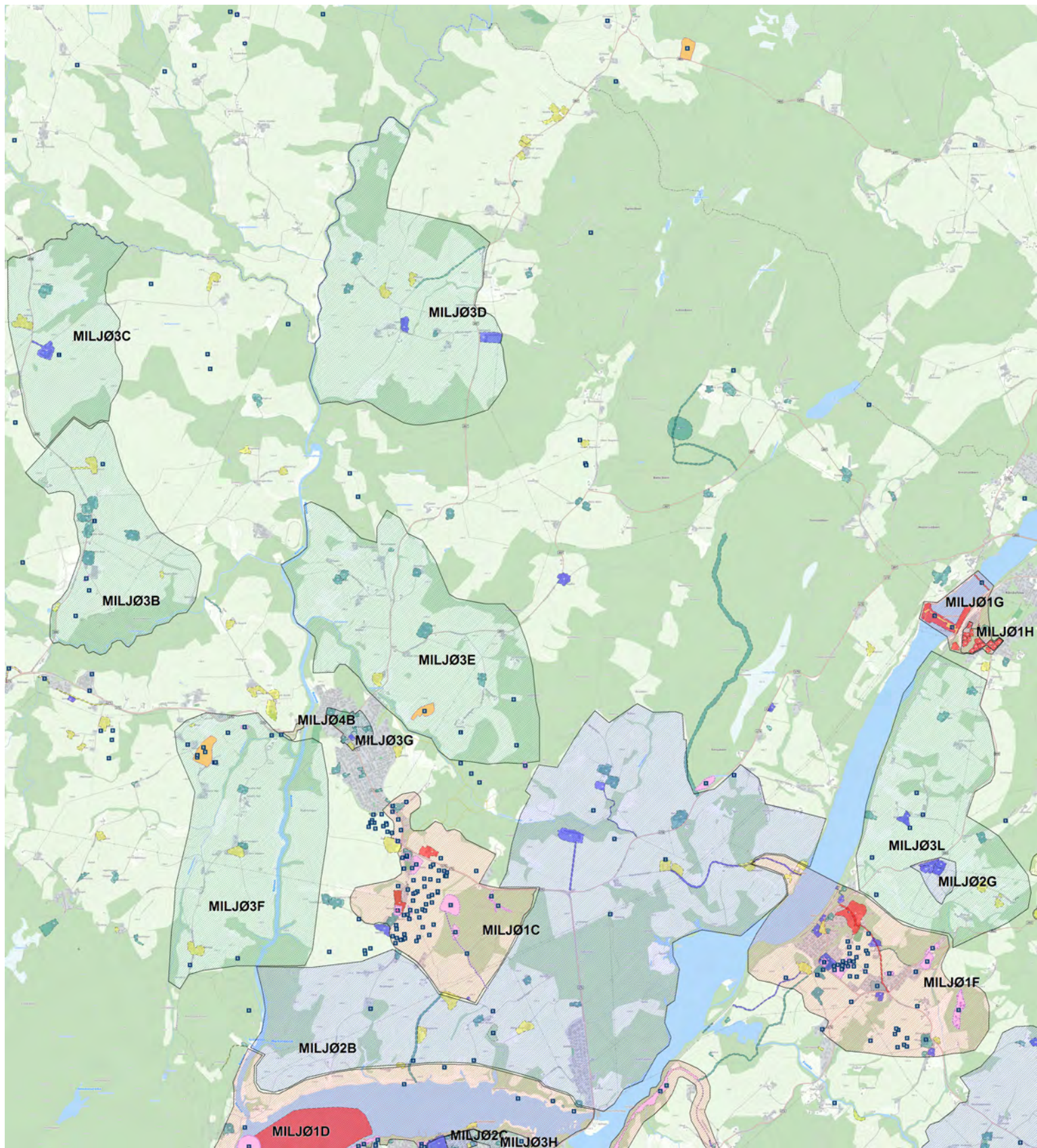

Figur 14 Bygdemagasinet
Lunder

Området **Hønsi – Vilberg** har et godt bevart jordbrukslandskap med lite spredt boligbebyggelse, som bør bevares. Et viktig element i dette kulturlandskapet er **Øvre Vilberg** gård som er et godt bevart storgårdsmiljø, med fredet hovedbygning og med flere bygninger fra 17-18- og 1900-tallet som til sammen utgjør et verneverdig kulturmiljø. Gårdstunet på Øvre Vilberg, med fredet hovedbygning, grisehus, stabbur, låve, vognremisse, drengestue og ny hovedbygning er regulert til bevaring (Planid 241 Detaljplan for Øvre Vilberg gård).

Figur 15 Øvre Vilberg

Kulturminner

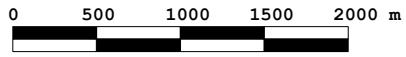
	Kulturminne VK1
	Kulturminne VK2
	Kulturminne VK3
	Kulturminne VK4

Kulturmiljø

	Kulturmiljø VK1
	Kulturmiljø VK2
	Kulturmiljø VK3
	Kulturmiljø VK4

Oversiktskart

Sørum/midbygda med Lørenfallet

Sørum/Midtbygda med Lørenfallet

Grunnkretsene Sørumsletta (304-305), Hellesjø (302), Vølneberg (301), Åsgård (303), Lørenfallet (306-307), Lisgården (308-309), og Refsum (311).

Midtbygda består av tettsteder og boligområder i Lørenfallet og på Valsgrenda, mens de øvrige delene hovedsakelig består av landbruksbebyggelse.

Hovedvegen gjennom Sørum og Blaker og videre over Aurskog, etter hvert kalt den Øvre Fredrikshaldske hovedveg, gikk over Sørumsletta, forbi Blakersund, gjennom Blaker og videre til Halden.

Gården Sørum eller Sudreim som den da het, var adelig setegård for den mektige Sudreimsætta på 1300- og tidlig 1400-tallet. Gårdsnavnene Huseby og Ålgård viser at de har hatt sentrale posisjoner i bygda. Gårder med navnet Huseby var ofte administrasjonssenter i bygda, kongens gård, og Ålgård betyr "allfarveg", hovedvegen gjennom bygda.

Løren var en stor og sentral gård i Sørum inntil den ble rammet av jordreis i 1794. Gården lå omtrent midt i nåværende **Lørenfallet**. Raset, som var et kvikkleireskred tok med seg hele gårdstunet og store deler av innmarka på gården Løren. Det tok mange år før selve rasgropa kunne dyrkes opp og bosettes. Ikke før 1850 blir det første huset bygget her. Etter hvert ble det etablert handelsvirksomhet her, og i 1885 ble Sørum Meieri etablert. I årene etter ble det etablert mølledrift og sag knyttet til meieriet. Lørenfallet ble etter hvert et sentrum for produksjon, service og handel i Sørum. Lørenfallet ble regnet som sentrum i Sørum kommune i noen tiår fram til 1974, med post, bank og lensmannskontor.

Nordli har alltid vært blant de største gårdene i Sørum. Beliggenheten ved den Fredrikshaldske hovedveg, og med inntekter fra sundstedet/broen over Rømua har gjort gården attraktiv å eie. Gården hadde mange eiere frem til kommunen overtok i 1922 og tok bygningen i bruk som kommunehus og senere barnehage. Hovedbygningen fra 1750-tallet ble revet i 2009 og en kopi er nå oppført på stedet.

Kulturminner og kulturmiljøer/landskap som må prioriteres

Jordbruksområdet fra Ullensaker grense mot Vølnermoen, miljøet langs **Såkrøken** og kulturlandskapet mot Rømua er et godt bevart kulturlandskap med lite spredt boligbebyggelse. Særlig viktig er området langs vegen Såkrøken med til dels godt bevart gårdsbebyggelse og kulturlandskap.

Vølneberg - Sæteren området er trukket frem som kulturmiljø av lokal verdi i *Grøntstruktur Romerike*. Hovedbygningene på **Søstua Vølner**, og **Vølneberg skole** med begge bygningene bør vurderes regulert til bevaring.

De godt bevarte gårdstunene på Øvre og Nedre **Julton**, **Øvre Hellesjø** og **Torbjørnsrud** er kulturmiljøene med høyest verneverdi i området rundt Hellesjø og bør bevares.

Figur 16 Vølner Søstua

Det store leirskredet i 1768 har satt sitt preg på landskapet i deler av området ved Åsgård, med tydelige spor etter raskanten. Flere av gårdene har godt bevarte gårdstun, dette gjelder i særlig grad **Åsgård** som bør reguleres til bevaring. Hovedbygningen på **Arstun Berg** er klart verneverdig og burde vært reddet tidligere, men kan fremdeles være mulig å istandsette og bevare.

Figur 17 Arstun Berg

Lørenfallet har vokst fra et par hus til flere hundre i løpet av drøyt hundre år. For å kunne formidle stedets historie og utvikling er det viktig at det blir bevart noen bygninger. I Lørenfallet er det lite igjen av gammel bebyggelse, men gårdstunene **Huseby**, **Vestheim**, **Holsenga**, og **Lørenenga** med til dels nye og ombygde hus, viser godt hvordan bebyggelsen vokste frem først på raskanten og siden langs vegen nede i rasgropa. I rasgropa står ennå **meieribygningen**, **møllebygningen** og den godt bevarte kombinerte bolig- og **butikkbygningen** fra 1955 (Lena Nøvigs butikk) som var en viktig del av stedets sentrum.

Figur 18 Sørums meieri

Meieribygningen er regulert til bevaring (Planid 131 Lørenfallet sentrum), det bør også vurderes for Lena Nøvigs butikk. Likeledes bør de gjenværende eldre bolighusene, spesielt villaene i **Damvegen**, villa **Tiriltoppen** og villa **Varde** vurderes bevart i forbindelse med en eventuell gjennomgang av reguleringsplaner for Lørenfallet.

Sørumsletta består av store relativt flate fruktbare jordbruksområder og har bosetningsspor fra lang tid tilbake. Som senter i Sudreim-godset har den også en plass i norsk rikshistorie.

Området rundt **Sørums middelalderkirke** med **Sørumsgårdene**, **Prestegården**, gravfeltene og oldtidsvegene på Valsmoen er et kulturmiljø av nasjonal verdi. Deler av området har hensynssone kulturmiljø i kommuneplanen.

Av enkeltstående objekter/miljøer er det naturlig å trekke frem stabbur og hovedbygning på **Sørums prestegård** og **kornmagasinet på Vest-Bingen** bør reguleres til bevaring. Gårdstunene på **Val** og **Borgen** har verneverdige bygninger og er markante innslag i kulturlandskapet. På Val finner vi det ene av bygdas tre gjenstående kornkammer. På Valsletta står det også en Milestein i støpejern. Disse gårdstunene og husmannsplassen **Moen** i nord, med godt bevart tun, bør reguleres til bevaring.

Figur 19 Sørums Søndre

Figur 20 Milestein Val

Jordbrukslandskapet videre ned mot Glomma med **Bingen-gårdene** og delvis bevart ravinelandskap er også vurdert som verdifullt, særlig sett i sammenheng med Sørums-gårdene på den ene siden og Glomma med Bingen lenser på den andre. Det åpne landskapet gjør at dette området oppleves som et stort sammenhengende kulturmiljø, noe som forsterkes av en rekke godt bevarte gårdstun. Deler av **Sørumsletta** er registrert som kulturmiljø 2B.

Figur 21 Bingen lenser og Sørumsletta

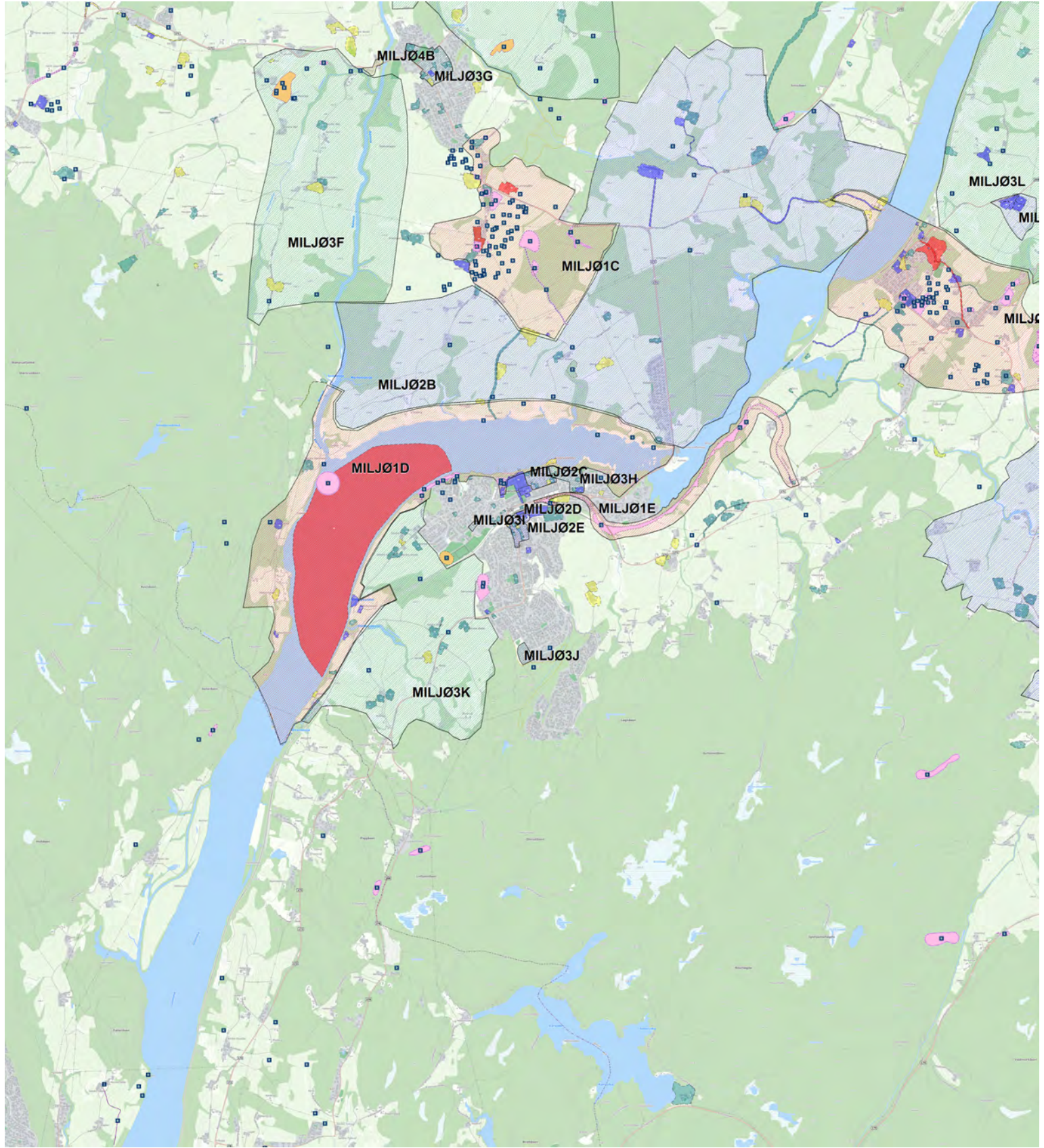
Strandområdet langs Glomma med fergestedet Elvestad, helleristninger og delvis bevart ravinelandskap er trukket frem som et kulturmiljø av nasjonal verdi i *Grøntstruktur Romerike*. **Fløterhytta ved Bingsfossen** bør bevares.

Vest i området ved Lisgårdene ligger det en rekke mindre bruk, tidligere husmannsplasser og bureisningsbruk utskilt blant annet fra Merli og Sørli. Flere av disse er godt bevart og viser småkårsbebyggelsen som vokste opp på 1800 og 1900-tallet. Særlig gjelder dette bruket **Sørlibråten**, som bør vurderes regulert til bevaring. **Sørvald skole** fra 1862 er godt bevart med eldre uthus. Har også vært herredshus. Det er et av de eldste og best bevarte husene i Vesterskauen krets og bør vurderes regulert til bevaring.

Figur 22 Sørlibråten

Det sammenhengende jordbrukslandskapet fra Asak til Refsum består av flere godt bevarte gårdsmiljøer. **Asakgårdene** ligger samlet i en grend langs vegen og er et markant innslag i landskapet. Tunene på **Asak Søndre bnr 2** og **Refsum**-gårdene er godt bevarte, med flere verneverdige enkeltbygninger. Et særlig interessant eksempel er den moderne hovedbygningen på **Refsum Søndre** som er bygget ca. 1967, og er et svært godt eksempel på et moderne bygg som likevel er tilpasset omgivelsene. Bygningen har tradisjonell form og materialbruk, men likevel i modernistisk stil. Hovedbygningen på Refsum Søndre bør reguleres til bevaring.

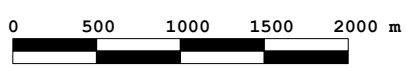

- Kulturminner**
- Kulturminne VK1
 - Kulturminne VK2
 - Kulturminne VK3
 - Kulturminne VK4

- Kulturmiljø**
- Kulturmiljø VK1
 - Kulturmiljø VK2
 - Kulturmiljø VK3
 - Kulturmiljø VK4

Oversiktskart

Sørumsand

Sørumsand og omegn

Grunnkretsene Lystad (201), Vanntårnet (202), Sennerud (203), Vestby (204), Kuskerud (205) og Orderud (206) (De to siste var tidligere en del av Blaker herred).

Sørumsand og omegn var frem til slutten av 1800-tallet i all hovedsak dominert av landbruksvirksomhet og virksomhet knyttet til lensene. Virksomheten rundt Bingen lenser var betydelig, og en rekke husmannsplasser ble opprettet på begge sider av elva, med arbeidsplikt på lensene.

I 1862 ble Kongsvingerbanen åpnet, men ikke før i 1892 ble Sørumsanden stoppested etablert. Da Urskog-Hølandsbanen ble forlenget fra Bingsfoss til Sørumsand i 1903, ble stoppestedet utvidet til fellesstasjon for de to banene. Sørumsand stasjon, som den het fra 1909 var en mellomstor stasjon, med stasjonbygning i mur tegnet av Paul A. Due.

I 1892 ble det etablert en landhandel ved stoppestedet og i årene etter kom to større virksomheter til, Sørumsand Trevarefabrikk og Høvleri i 1898, og Sørumsand Verksted i 1903. En av forutsetningene for dette var kommunikasjoner. I dette tilfelle var nærheten til jernbanen sentral. Det ble i kjølvannet av dette etablert en rekke mindre virksomheter, småindustri og håndverksbedrifter, flere butikker, bank, telefonsentral, kafé, lege, tannlege og veterinær. Jernbanevirksomheten var også en virksomhet med mange arbeidsplasser.

Den første bebyggelsen vokste frem rundt jernbaneundergangen, og de første bolighusene ble bygget langs de eksisterende vegene, først sør for jernbanen og ved Sørumsand verksted, siden også nord for stasjonen. I 1930 var det rundt 100 boliger i tettstedet. I løpet av krigsårene 1940-45, ble det utarbeidet en reguleringsplan for Sørumsand, vedtatt i 1947, som blant annet omfattet Kommunesletta. I dette området ble det bygd omkring 20 hus i de neste årene, mange tegnet av Sørumsand-arkitekten Birger Finckenhagen.

Bingen lenser er fellesbetegnelsen på flere lenser i Glomma. Dette lenseanlegget for sortering av tømmer hadde sin storhetstid fra 1600-tallet og frem til 1861, da hovedanlegget ble flyttet til Fetsund på grunn av den nye jernbanebrua over Glomma. Det var fortsatt aktivitet ved Bingen lenser frem til fløtinga tok slutt i 1985. Bingen lenser besto av Bingen lense, Rømu lense og Vestby lense, den sistnevnte på andre siden av Glomma.

Kulturminner og kulturmiljøer/landskap som må prioriteres

Gårdstunene på **Lystad-** og **Østbygårdene** med i stor grad intakte våningshus, stabbur og låver utgjør et viktig innslag i kulturlandskapet langs RV172 før man kommer inn til tettstedet Sørumsand. Dette kulturlandskapet må bevares. **Østbyskolen** var skolebygning for Sørumsand krets fra 1909/1933 og har høy verneverdi.

Slettum (før Bråten), godt bevart småbruk med sveitserstils våningshus, stabbur og uthus.

Figur 23 Østbyskolen

Urskog-Hølandsbanens trasé med stasjonsområde og trekantparken er fredet etter kulturminnelovens §15. For å kunne bevare banens omgivelser er det viktig at det ikke kommer ny bebyggelse i banens nærmeste omgivelser. (Planid 226).

Figur 24 Trasee UHB

Det første sentrum på Sørumsand lå på begge sider av Jernbaneundergangen, og ble bygd i årene rundt 1900, da stedet begynte å vokse. **Sørumsand verksted** og **Ingeniør Bøhns** veg er regulert til bevaring (planid 138 og 116). Se kulturmiljø 2D.

Flere av bygningene rundt Jernbaneundergangen, tidligere apotek og bakeri på vestsiden og flere oppover **Sørumsandvegen** og **Fagerlivegen** er bevart, delvis i ombygd stand. Området kan sies å være Sørumsands "vugge" og har regional verdi. Det bør vurderes å regulere hele eller deler av området sør for jernbaneundergangen langs Sørumsandvegen og Fagerlivegen til bevaring. Øverst i Fagerlivegen ligger våningshus og veslebygning på **Sennerud Nordre**, som er regulert til bevaring (planid 48). Se kulturmiljø 2E

Figur 25 Bolighus Sørumsandvegen

Det eldste regulerede boligområdet på Sørumsand, "**Kommunesletta**" fra 1940-50-tallet er verdifullt som det første helhetlig utbygde området på Sørumsand og som eksempel på en nøktern etterkrigsarkitektur fra gjenreisningen etter annen verdenskrig. Kommunesletta bør vurderes regulert til bevaring. Se kulturmiljø 2C.

Figur 26 Kommunesletta

Villa Kollen ved Bingsfossen en godt bevart villa fra 1930-årene og bør reguleres til bevaring.

Av offentlige bygninger er **Festiviteten** og **Sørum rådhus** to ytterpunkt, det ene bygget ved frivillig innsats på 1930-tallet som forsamlingshus for tettstedet Sørumsand, det andre som moderne arkitekttegnet rådhus for den nye kommunen Sørum etter sammenslåingen. Begge er godt bevarte og tidstypiske eksempler på offentlige bygninger fra ulike perioder og er klart verneverdige. Festiviteten er regulert til bevaring (Planid 226). Sørum rådhus bør reguleres til bevaring.

Figur 27 Sørum rådhus

Kuskerudvillaen i nyklassisistisk stil er regulert til bevaring (Planid 226). Den ble bygget av skipsreder Jentoft, som endret navnet på gården Kuskerud til Jentoft, et navn som senere i en periode ble brukt på Sørumsand videregående skole. Var gjestgiveri med kafé i en periode.

Figur 28 Kuskerudvillaen

Av nyere arkitektur for øvrig er den nye **Sørumsand videregående skole** et eksempel på god moderne arkitektur i samspill med den verneverdige skolebygningen fra Akershus ungdomsskole. Skolen er et godt eksempel på en storstilt satsing på skolebygg i perioden rundt år 2000, hvor landets beste arkitekter deltok. Bygningen er klart verneverdig. Den eldste delen av Sørumsand videregående skole, som var den gamle hovedbygningen på Romerike Ungdomsskole, med gymsal, stabbur og allé er regulert til bevaring (Planid 226). Den nyere delen bør også reguleres til bevaring. I Idrettsvegen og i Rebakken finner vi gode eksempler på nyere funksjonsarkitektur av høy kvalitet.

Under 2. verdenskrig bygget tyskerne en brakkeleir på skolens område, restene etter portstolper, port og trapp står igjen i Skolealleen. Disse kulturminnene fra siste verdenskrig må vernes.

Villa **Lund** er en sveitservilla bygget for disponenten på Sørumsand trevarefabrikk og er regulert til bevaring (Planid 226).

Sundsted og stabbesteiner i Skrivervegen som har fungert som veimarkeringer fra Sennerud ned til sundstedet ved Glomma er regulert til bevaring (Planid 226).

De fire **Hammeren-gårdene** er del av et sammenhengende kulturmiljø på begge sider av Glomma knyttet til Bingen lenser, et viktig område med til dels nasjonal verdi (Jfr. *Grøntstruktur Romerike*). Av de fire brukene på Hammeren er det særlig det fraflyttete bruket **Sø-Hammeren** som er godt bevart, med bygninger og dyrket mark som fortsatt drives. Bør vurderes regulert til bevaring.

Binger Lenser med bevarte lensekar utgjør et omfattende kulturminne som strekker seg fra Solberg i nord til grensa til Fet i sør. Anlegget er et av få bevarte, og inngår som en naturlig forlengelse, for ikke å si forutsetning for det fredete Fetsund lenser lenger sør i Glomma. Anlegget er av nasjonal verdi og må vernes. Området med fløterplasser har hensynsone kulturmiljø i kommuneplanen. Se kulturmiljø 1D.

Vestbygårdene ligger samlet i utkanten av bebyggelsen på Sørumsand, med et godt bevart kulturlandskap i syd og sydvest som henger sammen med Østby- og Lystadgårdene på den ene siden, og med Glomma-landskapet med lensekarene og jordbrukslandskapet på Hammeren-gårdene på den andre siden. Gårdsbebyggelsen er relativt godt bevart på de fire Vestbybrukene som ligger samlet i en grend. Området er et viktig element som del av Bingen lenser som har nasjonal verdi og er klart verneverdig. Hvilebrakka for fløterne/Fløterbrakka og **Fløterplassene Østbytangen** i Vestby krets og **Vatterud** og **Stranda** i Lystad krets bør reguleres til bevaring.

Figur 29 Sørumsand vgs.

Figur 30 Villa Lund

Figur 31 Sø-Hammeren

Figur 32 Bingen lenser

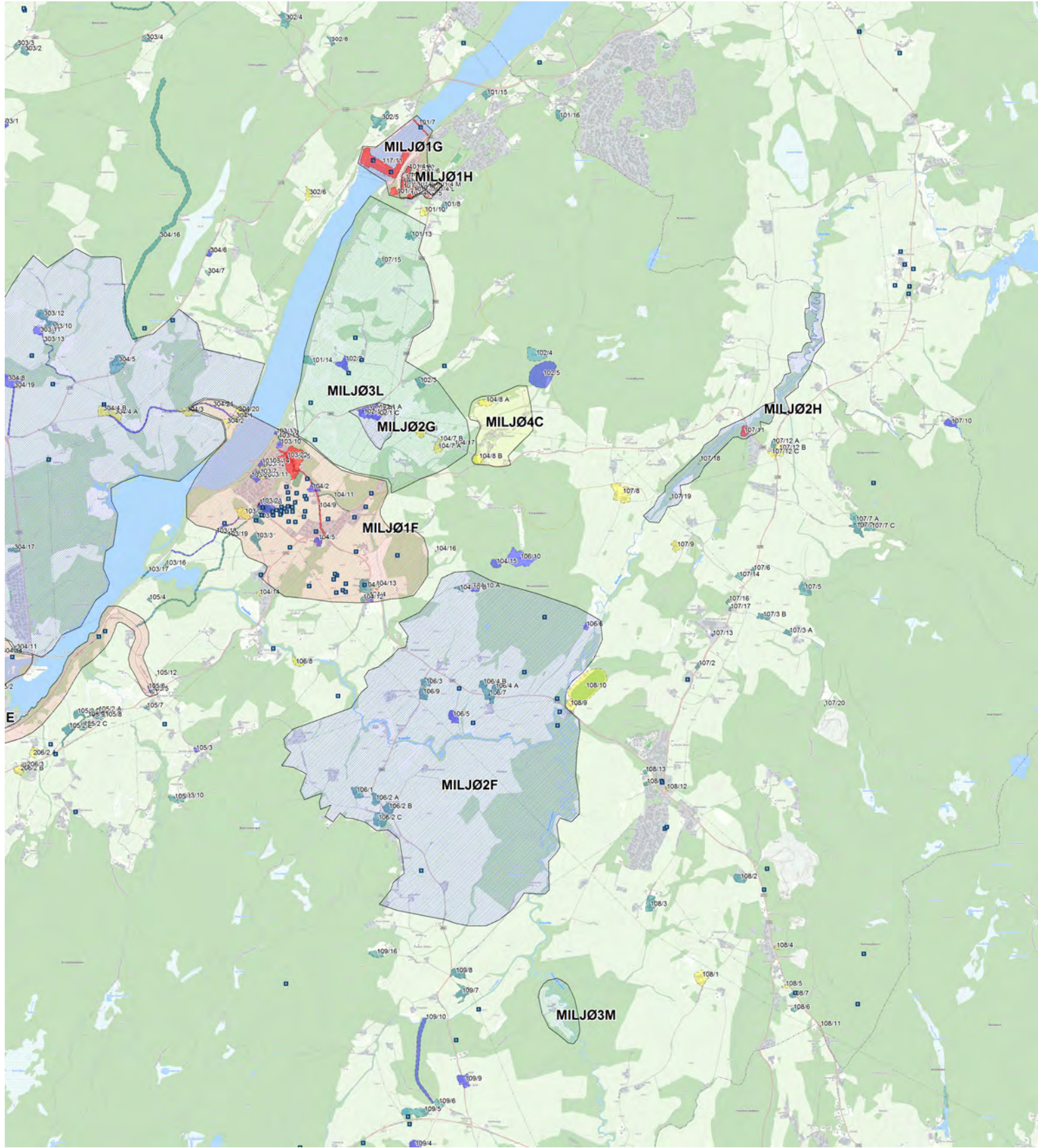
Figur 33 Vatterud

Boligområdet begrenset av Skrivervegen, Vestbyvegen, Parkvegen, Idrettsparken og jernbanelinja er en naturlig del av det gamle Sørumsand sentrum som bør ses på som en helhet. Tre hus i dette området er spesielt verneverdige **Lillebis**, **Idrettsvegen 4** og **Idrettsvegen 10**. Det er viktig å bevare hele området som et helhetlig eksempel på utviklingen av Sørumsand sentrum gjennom tidene. Området bør vurderes regulert til bevaring.

Figur 34 Idrettsvegen

Området ved **Orderud** er preget av spredt boligbygging, landbruksarealer nært opp til bebyggelsen på Sørumsand. Det er viktig at det ved eventuell utbygging i området blir bevart spor etter tidligere bebyggelsesstruktur.

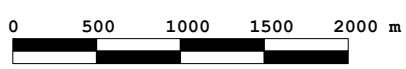

- Kulturminner**
- Kulturminne VK1
 - Kulturminne VK2
 - Kulturminne VK3
 - Kulturminne VK4

- Kulturmiljø**
- Kulturmiljø VK1
 - Kulturmiljø VK2
 - Kulturmiljø VK3
 - Kulturmiljø VK4

Oversiktskart

Blaker og Rånåsfoss

Blaker og Rånåsfoss

Grunnkretsene Rånåsfoss (101), Eid (102), Foss (103), Fossum (105), Svarstad 104), Kvevli (106) og Fjuk (107) og Hogset (108).

Blaker var inntil 1919 del av Aurskog herred. Fra 1919 var Blaker egen kommune inntil den 1962 ble slått sammen med Sørumsund.

Blaker har vært en typisk jordbruksbygd, med en del skog. Sentralt i bygda ligger gårdene Huseby, Svarstad og Foss. Området har vært bebodd helt fra forhistorisk tid, noe de mange gravhaugene og bosetningssporene viser. Gjennom disse gårdene gikk den gamle hovedvegen østover mot Aurskog. Denne vegen ble etter hvert til den Øvre Fredrikshaldske hovedveg. Blaker skanse ble etablert på gården Svarstad i 1683 for å sikre denne vegen mot fiender østfra. På nabogården Foss ble det bygd kirke i middelalderen på samme sted som den nåværende kirken fra 1880. Sentrum i den nye kommunen Blaker var også her, med kommunehus på gården Huseby.

Kongsvingerbanen ble anlagt i 1862 med stasjon nedenfor Blaker skanse og i 1896 ble den smalsporete Urskog-Hølandsbanen anlagt med tre stasjoner i Blaker: Bingsfoss, Kvevli og Mork. Ved Blaker var det sundsted, med ferge over til Blakersund. Gårdene Blakersund og Imshaug på vestsiden av Glomma var fra 1500-tallet og frem til 1861 en del av Blaker. Videre var det skysstasjon på gården Kjølstad, hvor den Fredrikshaldske hovedvegen fortsatt passerer gjennom tunet.

Rånåsfoss kraftverk er et meget godt bevart anlegg fra en viktig periode i oppbyggingen av det moderne Norge. Kraftstasjonen med tilhørende anlegg representerer en måte å organisere og bygge nye industrisamfunn på som er typisk for de første tiårene av 1900-tallet. Det ble lagt vekt på å bruke arkitekter og anleggene ble en slags templer for fremskrittet. I pakt med de rådende ideer ble gode boliger til de ansatte en viktig del av bedriftenes samfunnsansvar.

Kulturminner og kulturmiljøer/landskap som må prioriteres

Rånåsfoss Kraftverk med skole, direktørbolig og funksjonærboliger er et viktig kulturminneområde og har nasjonal verdi. Det bør vurderes om reguleringen til bevaring som allerede er gjennomført for boligdelen av anlegget, skal utvides til å gjelde kraftverk med tilhørende anlegg, inklusive friluftsbadet "Baderen", og Rånåsfoss bru. Brua ble istandsatt/restaurert i 2015.

Figur 35 Rånåsfoss kraftverk

Bureisningsbrukene **Skovly** og **Grønvold** ligger ganske godt bevart i utkanten av Rånåsfoss. Dette illustrerer godt den kontrasten det opprinnelig var mellom kraftverket og bygdesamfunnet rundt.

Den røde telefonkiosken står på Telenor sin landsverneplan og følges opp derfra.

Det flerbølte tunet på **Eid** med i alt fire bruk er relativt intakt, selv om det er revet og gjort endringer på en del av bygningene. Dette tunet er et viktig element i kulturlandskapsområdet langs Glommas østside mellom Blaker og Rånåsfoss. På tunet ligger fire verneverdige midtkammerbygninger fra 1800-tallet, hvorav to er ganske intakte, låve med tømmerfjøs, to 1900-talls låver samt ett stabbur og en veslebygning. Tunet viser godt hvordan mange gårder fremsto på 18- og 1900-tallet etter at mange gårder ble delt i flere bruk. Fellestunet på Eid-gårdene bør reguleres til hensynssone bevaring kulturmiljø. De verneverdige bygningene må bevares og det bør være klare begrensninger på tillatt nybygging. Et vesentlig poeng vil være å opprettholde nåværende bebyggelsesstruktur, omfang og silhuett.

Figur 36 Eid

Sammen med kirken inngår **Foss-gårdene** i et større sammenhengende kulturmiljø som omfatter **Blaker skanse**, **Blaker tettsted** med flere verneverdige bygninger, og de omkringliggende gårdene **Svarstad**, **Eid** og **Huseby**. Dette er et sentralt område i Blaker, med flere viktige kulturminner både av lokal, regional og nasjonal verdi. I forbindelse med rullering/endring av reguleringsplan/-planer for Blaker tettsted/kirkested bør regulering til bevaring vurderes for hele eller deler av området. **Solstad hotell** ligger i Blaker sentrum og er regulert til bevaring. Ved siden av det gamle meieriet ligger et arkitektegnet bolighus fra tidlig 2000-tallet som et godt eksempel på en trend innen arkitektur. Bør vurderes regulert til bevaring.

Hovedbygningen på **Nitteberg** er antakelig en akershusisk stue bygget tidlig på 1800-tallet. Eksteriørmessig er bygningen i sveitserstil godt bevart også i detaljene. Bygningen bør vurderes regulert til bevaring.

Figur 37 Nitteberg

Av nyere utmarksminner er **kobbergruvene** på Huseby etter det vi kjenner til den eneste kobbergruven i Sørum. Gruvene har en høy opplevelsesverdi og bør reguleres til bevaring.

Husmannsplassen **Skauen** er et sjeldent helhetlig anlegg med høy kulturhistorisk- og formidlingsverdi. Anlegget er klart verneverdig som den mest helhetlige minnet fra husmannstida i Sørum. Kommunen bør søke å bidra til at anlegget bevares for ettertiden.

Figur 38 Skauen

Området langs den gamle Øvre Fredrikshaldske hovedveg øst for Blaker Skanse med **Svarstad-** og **Husebygårdene** er en del av det som i utredningen «*Grøntstruktur Romerike*» defineres som et nasjonalt kulturmiljø. Området har flere store gravhauger, verneverdige gårdstun, både på **Svarstad**, **Fossmoen** og **Huseby** samt en rekke store og mindre gravhauger. Sammen med Blaker skanse, kirke og tettsted, er dette et svært verdifullt område også i nasjonal sammenheng. På **Norddal** står et godt bevart lafta våningshus fra 1885.

Det er viktig at eventuell ny bebyggelse i området ikke kommer i konflikt med viktige kulturminner. Det er viktig med en klar avgrensning av bebyggelsen mot jordbrukslandskapet rundt Blaker skanse/kirke/tettsted.

Blakers gamle kommunehus på Huseby, opprinnelig hovedbygningen på **Store Huseby** er klart verneverdig med 1700-talls deler.

Figur 39 Blaker gml. kommunehus

Bygningen er antakelig et 1700-talls midtgangshus som er forlenget en gang på 1800-tallet, og påbygd en etasje rundt 1920. Bygningen bør reguleres til bevaring.

Fossmoen har godt bevart våningshus med intakt butikkinteriør og uthusbygninger fra slutten av 1800-talet. Fossmoen med hovedhus og uthusbygninger bør reguleres til bevaring.

Figur 40 Fossmoen

Fossum-gårdene ligger som et relativt godt bevart flerbølt tun/grend langs den gamle vegen mellom Sørumsand og Blaker. To av våningshusene er fra midten av 1800-tallet, men begge er noe ombygget. Det er viktig at Fossumgrenda blir bevart som landskapselement.

Urskog-Hølandsbanens trase fra Sørumsand til Fossum er fredet. For å kunne bevare banens omgivelser er det viktig at det ikke kommer ny bebyggelse i banens nærmeste omgivelser, der denne passerer gjennom jordbrukslandskapet fra Blakervegen og nordover til Fossum stasjon.

Figur 41 Fossum st.

Gårdene **Kvevli, Nebbenes, Skukstad, Mo og Kjølstad** utgjør samlet et svært viktig sammenhengende kulturlandskap av lokal/regional verdi. Landskapet med ravinlandskapet langs Fossåa, hvor det tidligere var flere møller og sager er klart verneverdig. I «*Grøntstruktur Romerike*» er området vurdert som et viktig kulturmiljø med lokal verdi. Se kulturmiljø 2F. Området består av fra sør:

Kvevli-grenda med flere verneverdige bygninger og langs vegen til Skukstad passerer Fossåa hvor det tidligere lå møller. Blant gårdstunene på Skukstad, er særlig tunet på **Skukstad østre** som består av hovedbygning i to etg., låve og stabbur, samt sidebygning klart verneverdig.

Figur 42 Skukstad

Mo - Gårdstun med stabbur, noe ombygget hovedbygning fra omkring 1850 og nyere låve ligger på en høyde og er et markant innslag i landskapet.

Kjølstadgårdene med sine to eldre midtkammerbygninger langs Blakervegen, med låvebygning fra 1906-35 på motsatt side av vegen, viser hvordan vegen tidligere gikk gjennom tunet, og hvordan dette har blitt løst, først i mellomkrigstiden ved bygging av nytt tun på Kjølstad nordre, og i dag med nytt tun på baksiden av den gamle låven. Låven og våningshuset på bnr 1 er i stor grad uendret med intakte detaljer i eksteriøret er klart verneverdige og bør vurderes regulert til bevaring.

Figur 44 Kjølstad

Smestad. Det tidligere småbruket som ligger langs Fjukvegen er godt bevart, gir sammen med Fjuk-gårdene og Stagrim-gårdene et godt bilde av hvordan de ulike sosiale sjiktene levde og bygget.

Figur 43 Smestad

Bygningene på **Flaen** er også klart verneverdige.

Bøss-tunet med sag og flishøvel viser hvordan man på mindre bruk ofte baserte seg på tilleggsnæringer. Anlegget er istandsatt og svært godt bevart og bør reguleres til bevaring.

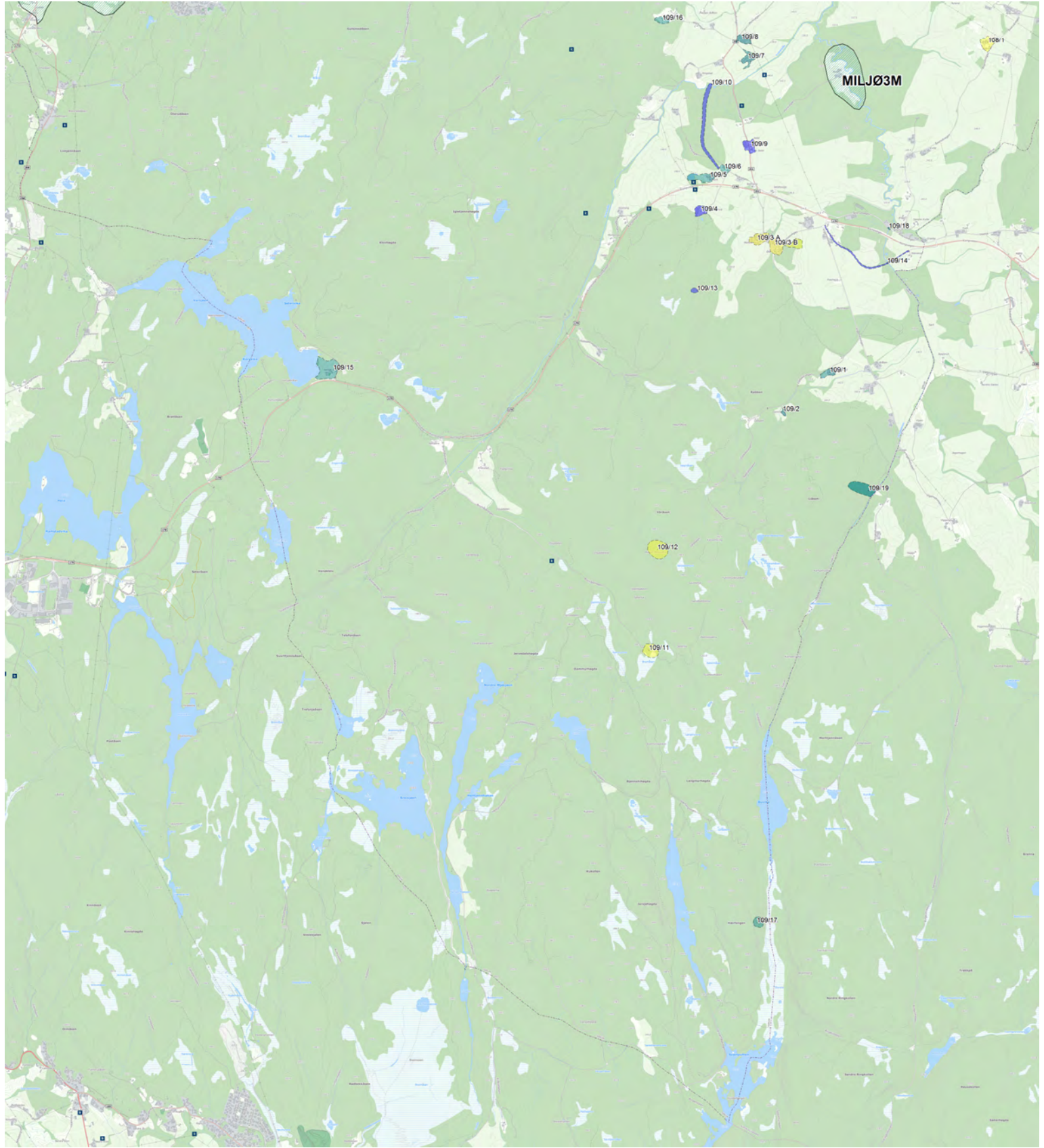
Slora mølle med mølledam er en typisk bygdemølle fra tidlig 1900-tall. Mølla er prioritert av norsk kulturråd allerede i 1988, i en rapport om teknisk industrielle kulturminner fordi den er den eneste bevarte med forbrenningsmotor. Bør reguleres til bevaring. Slora mølles venner har mottatt tilskudd fra Norsk kulturminnefond til istandsetting og plakett som viser støtten fra fondet er montert på møllebygningen.

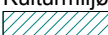

Figur 45 Slora mølle

Gårdene **Armoen, Ånerud og Hogset** har godt bevarte tun og ligger i et åpent jordbrukslandskap med lite spredt boligbebyggelse. Området rund Hellne og Hogsetgrenda består av nyere boligbebyggelse, og det er viktig at denne bebyggelsen ikke utvides nærmere de tre gårdsmiljøene. Småbruk og spesielt sag/verksted langs Blakervegen viser bredden næringsliv og bosetning i området og er derfor viktig å bevare i lokal sammenheng.

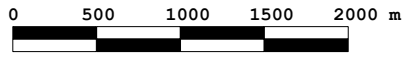
Av fritidsbebyggelse er hytta på **Bjøreili** klart verneverdig.

- Kulturminner**
- Kulturminne VK2
 - Kulturminne VK3
 - Kulturminne VK4
- Kulturmiljø**
- Kulturmiljø VK3

Oversiktskart

Mork

Mork

Grunnkretsen Mork (109).

Kulturminner og kulturmiljøer/landskap som må prioriteres

Mork Vestre har et godt bevart tun med sidebygning og låve med sveitserstilsdetaljer, stabbur fra tidlig 1800-tall og en tidstypisk hovedbygning fra 1925 som er preget av tidens nasjonalt pregede panelarkitektur, påvirket av tidens boligidealer med klare trekk fra periodens villaarkitektur, samtidig som bygningen kan minne om en midtkammerbygning. Anlegget er meget godt bevart. Gårdstunet på Mork Vestre bør reguleres til hensynssone bevaring kulturmiljø.

Figur 46 Mork Vestre

På åsene sør for Morkgårdene ligger også bombekrateret etter bombinga på Kjeller under 2.verdenskrig; et viktig krigsminne med høy formidlings- og opplevelsesverdi.

De tre **Jødal-gårdene** langs Kvevlivegen har godt bevarte tun som ligger i et jordbrukslandskap uten særlig mye spredt boligbebyggelse. Området er klart verneverdig.

Restene etter **Jødals-kulverten** og Steinsrudkulverten er de eneste større kulturminnene langs UHB-traseen i Sørumsdal som ennå står. Begge kulvertene er verneverdige. Av disse to synes Steinsrudkulverten som den som er i best stand. Ved begge kulvertene ligger strekninger av den gamle trasèen fortsatt intakt, sjøl om skinnegangen er fjerna. Kulverter og rester av trasèer bør inn som hensynssone bevaring kulturmiljø.

Figur 47 Jødalskulverten

Jarsjøbakken er den best bevarte hoppbakken i Sørumsdal. Fortsatt ligger rester etter trappeanlegg, avsats og dommertårn i skråningen; et minne fra hoppidrettens storhetstid i bygda.

Varsjø gård med særegen beliggenhet ved Varsjøen. Tunet består av bygninger fra tidlig 1900 – tall. Våningshuset nede ved sjøen er lite endret og har en glassveranda i det sørvestlige hjørnet. Bygningen er klart verneverdig.

Mål for bevaring: Et representativt utvalg av kulturminner skal bevares. Dette gjelder også kulturminner av lokal verdi. De skal sammen utgjøre et tverrsnitt av historien, gjøre stedenes historie synlig og bidra til lokal identitet.

Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Frist
Registrering	Krav om fotodokumentasjon i forbindelse med søknad om rivning eller omfattende fasadeendring. Dette for å sikre viktig informasjon.	PNB Byggesak Kulturminnevern	Løpende
	Utarbeide kulturhistoriske stedsanalyser for Frogner, Lørenfallet, Blaker, Rånåsfoss.	PNB Plan- og regulering Kulturminnevern	Avhengig av planprosessene
	Legge inn de kommunalt registrerte kulturminnene i Riksantikvarens database Askeladden.	PNB Kulturminnevern	2018
	Kulturminnene i kommunens kartløsning må gjøres tilgjengelig på nett	PNB Geodata	2017
	Utarbeide oversikt/ samle inn kulturminner fra andre verdenskrig, som er et satsningsområde for Riksantikvaren	PNB Kulturminnevern	2018
Vedlikehold og oppfølging	Følge opp eiere av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap som har formelt vern og høy verneverdi.	PNB Kulturminnevern	Løpende
	Bidra til å sikre kulturminner mot konsekvenser av klima som ras og flom.	Miljø og samfunnsutvikling	Løpende

Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Frist
Hensynssoner	Hensynssoner for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap skal legges inn i både kommuneplanen og reguleringsplaner.	PNB Plan og regulering	Løpende

Figur 48 Arkeologisk utgraving, Blaker

3.2. Forvaltning

For å sikre en best mulig forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer er det avgjørende at fagområdene i kommuneorganisasjonen som er i befatning med kulturminner i sitt arbeid kjenner til og bruker kulturminneplanen. Saksbehandlingsrutiner innad i kommuneorganisasjonen må forsterkes for å sikre ivaretagelse av kulturminner og kulturmiljøer.

Samarbeidet med frivillige lag og foreninger som jobber innenfor kulturminnefeltet bør formaliseres for å sikre at viktig lokal kunnskap og erfaring ikke går tapt.

De fleste saker som omhandler kulturminner i dag er bygge- og regulerings saker. I Sørums kommune er det faste utvalget for plansaker (Plan- og næringsutvalget) vedtaksmyndighet, mens Klima- og miljøutvalget og Kultur-, familie- og nærmiljøutvalget får sakene til uttalelse.

Kommunen har et ansvar når det gjelder forvaltningen av kulturminner og spesielt i forbindelse med kulturminnene av lokal verdi. Det er derfor viktig at politikere og administrasjon er informert og bevisste på Sørums lokalhistorie og kulturminner. Politikeropplæringen hvert fjerde år er en god mulighet for kulturminnekonsulentene å informere om arbeidsoppgavene innenfor kulturminnevern og om viktige kulturminner og problemstillinger. Dette ble gjort i 2015 under politikeropplæringen av Plan- og næringsutvalget og Klima- og miljøutvalget, blant annet med en busstur rundt i hele kommunen.

Fra 1. september 2015 har kommunen hatt en egen kulturminnekonsulent. Dermed blir det en klarere ansvarsfordeling. Det er til enhver tid en person med kulturminnefaglig kompetanse som har ansvar for å følge opp kulturminneplanen og sette tiltakene i handlingsplanen ut i livet. Alle saker som berører kulturminner og kulturmiljøer som er listeført i denne planen, skal oversendes kulturminnekonsulentene for uttalelse. Kulturminnekonsulentene skal påse at kulturminnehensynet blir belyst i saksbehandlingen.

Kulturminnevernet er avhengig av private eiere av verneverdige bygninger og frivillige lag/foreninger som arbeider innen fagområdet. Det er derfor svært viktig at disse støttes av kommunen økonomisk og gjennom kompetanse/veiledning.

Brann er en av de største truslene mot vår materielle kulturarv. Et godt brannvern er derfor avgjørende for å kunne begrense denne trusselen. Kommunen som kulturminneforvalter bør informere om muligheter for bedre brannsikring.

En byggeskikkveileder tilpasset lokale forhold kan være et praktisk hjelpemiddel for administrasjonen i saker som omhandler tilpasning til verneverdige bygninger eksempelvis ved påbygg og tilbygg. Den kan motivere huseiere og byggherrer til å ta godt vare på de eksisterende bygningsmiljøene samt bidra til å øke folks generelle kunnskap om bygningsskikk og skape interesse og forståelse for lokal byggeskikk.

Landsverneplaner er en god kilde til hva som er verneverdig i kommunen. En landsverneplan er en oversikt over den enkelte sektors verneverdige eiendommer og historikk, og danner grunnlaget for utvalgte fredninger. Det er utarbeidet landsverneplaner for Jernbaneverkets og

Forsvarets kulturminner. I tillegg finnes det nasjonale verneplaner for veger, bruer og veirelaterte kulturminner og for kulturminner i jernbanen. Norges vassdrag og energidirektorat har gitt ut oversikter over kulturminner i vassdrag og kraftproduksjon.

Mål for forvaltning: Kommunens administrasjon skal følge de fastsatte rutinene, ta hensyn til og utvikle potensialet til kulturminner i plan- og byggesaker.

Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Frist
Saksbehandling	Rutinene må gjennomgås jevnlig for å sikre at saker som angår kulturminner blir fanget opp	Miljø og Samfunnsutv. Fagansvarlige	Årlig
	Utarbeide egne rutiner for de ulike faggruppenes behandling av saker som berører kulturminner.	Miljø og Samfunnsutv. Fagansvarlige	2017
	Kulturminnekonsulenten skal fortsatt ha ansvar for å forberede navnesaker til politisk behandling. Dette for å sikre det kulturhistoriske perspektivet i saksbehandlingen.	Kulturminnevern	Løpende
	Kommunen skal bistå fylkeskommunen i digitalisering av SEFRAK-registeret for objekter i Sørumsund.	Kulturminnevern	Avhengig av AFK
Kompetanse	Kulturminnekonsulenten skal bidra til å øke kunnskap og bevissthet om kulturminnevern i administrasjonen	Kulturminnevern	Løpende
	Sørge for gjensidig kompetanseutvikling med fokus kulturminnevern for kulturminnekonsulent og faggruppe plan med fokus på arealplanlegging, byutvikling, plan- og bygningsloven og kulturminneloven.	Kulturminnevern	Løpende
	Arrangere busstur for politikere med informasjon om kulturminner to ganger i løpet av valgperioden.	PNB Kulturminnevern	I løpet av valgperioden

	Tilby veiledning om bruk og vern av kulturminner til eiere og andre interesserte.	Kulturminnevern	Løpende
Informasjon	Informasjon på e-post om blant annet tilskuddsordninger, kurs og aktuelle saker sendes til eiere av kulturminner og andre interesserte.	Kulturminnevern	Løpende
Informasjon	Nettsiden skal holdes oppdatert.	PNB Kulturminnevern	Løpende
	Arrangere jevnlig møter mellom kommuneadministrasjonen og lag/foreninger. Formålet er å styrke samarbeidet og sørge for en jevnlig oppdatering av frivillighetens arbeid med kulturminner/-vern.	PNB Kulturminnevern	Løpende
	Etablere samarbeid med utdanningssektoren i kommunen om formidling av kulturminner.	PNB Kulturminnevern	2017
Veiledere	Oppfordre til at nasjonal veileder for estetikk følges ved behandling av søknader om tilbygg og påbygg på verneverdige objekter og nybygg innenfor verneverdige kulturmiljøer.	PNB Kulturminnevern Byggesak	Løpende
	Utarbeide en byggeskikkveileder for Sørums kommunen.		I løpet av planperioden
Økonomi	Ordningen med midler avsatt til kulturminnevern videreføres.	Politisk	Løpende
	Opprettholde tilskuddsordningen kulturmidler til lag og foreninger som arbeider med kulturminnevern.	Politisk	Løpende
	Det skal utredes hvordan den økonomiske støtten til bevaring av kulturminner som er listeført i kulturminneplanen kan videreføres og økes.	PNB Kulturminnevern	2017

3.3. Formidling

Det er avgjørende med formidling av kulturminner som gir folk kunnskap og opplevelser. Kulturminnene blir da bedre bevart og får en større betydning som ressurser i samfunnsutviklingen. God formidling er viktig for at allmennheten skal få forståelse for betydningen av kulturminnevern. Her gjøres det allerede en stor innsats av både frivillige og offentlige aktører.

Sett i lys av befolkningsvekst og økt tilflytting til kommunen, vil formidling av og kjennskap til Sørums kulturminner blir stadig viktigere for å utvikle og forsterke stedsidentitet og følelsen av tilhørighet til kommunen. Mangel på kunnskap fører ofte til konflikter, derfor er formidling også viktig for vern. God formidling vil kunne øke bevisstheten om Sørum kulturminners særegenhet og mangfold. Kunnskap om hva Sørum har å tilby av kulturminner kan bidra til verdiskaping og næringsutvikling.

I St. meld. Nr. 48 (2002-2003) «Kulturpolitikk fram mot 2014» skisseres det hva slags formidling en ønsker seg av museene. Hovedtrekkene er at innholdet skal være faglig, historien og kulturarven skal gjøres relevant her og nå og en bevissthet om tidssammenhenger i samfunn og kulturutviklingen skal skapes. Dette er prinsipper som burde gjelde all formidling, ikke kun ved museene.

Gode samarbeidsprosjekter med skolesektoren, så vel som frivillige lag og foreninger som arbeider med kulturminner er vesentlig for å kunne få til en god formidling. Det kan være gjennom kulturminneadopsjon, prosjekter gjennom Den kulturelle skolesekken, tilrettelegging og merking av turstier.

Figur 49 Tertitten

Mål for formidling: Kommunen skal bidra til økt bevissthet, kunnskap og opplevelser knyttet til kulturminner.

Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Frist
Nettside	Innholdet skal oppdateres jevnlig	PNB Kulturminnevern	Løpende
	Legge ut nyhetssaker om aktuelle prosjekter og arrangementer, påminnelser om søknadsfrister på tilskudd samt plansaker som angår kulturminner.	PNB Kulturminnevern Plan og regulering	Løpende
	Artikler om kulturminnevern og kulturminner – eksempelvis en artikkel om hvert av de mest kjente kulturminnene.	PNB Kulturminnevern	Løpende
	Opprette lenke til Riksantikvarens database Kulturminnesøk på kommunens nettside	PNB Kulturminnevern	2017
Kart	Legge inn digitalt kart over registrerte kulturminner og kulturmiljøer i turkartet og SNR	PNB Kulturminnevern Geodata	2017
	Oppdatere kart fortløpende når det foreligger endringer som nye registreringer.	PNB Kulturminnevern	Løpende
	Uregistrerte områder på kartet undersøkes nærmere ved neste rullering.	PNB Kulturminnevern	Ved rullering
Kulturskolen	Vurdere samarbeidsmuligheter med Den kulturelle skolesekken.	PNB Kulturminnevern DKS	2017
	Vurdere samarbeidsmuligheter med Den kulturelle spaserstokken.	PNB Kulturminnevern DKS	2017

Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Frist
Sørum felleskirkelige råd	Utrede muligheter for samarbeid med Sørum felleskirkelige råd om formidling av kirkens kulturminner	PNB Kulturminnevern	2018
Andre formidlingsprosjekter	Utrede muligheter for å videreføre kulturminneadopsjonsprogrammet.	PNB Kulturminnevern DKS	2017
	Følge opp samarbeidet med Norsk Kulturarv og formidlingstilbud fra dem.	PNB Kulturminnevern	Løpende
	Benytte applikasjoner og QR koder i formidlingen av kulturminner.	PNB Kulturminnevern IKT	2018
Skilting og kulturstier	<p>Utarbeide og sette opp skilt ved de mest sentrale kulturminnene:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bingen Lenser (på Sørumsandsiden)- - Blaker skanse - Urskog-Hølandsbanen - Frogner gamle kirke - Sørum kirke - Pilegrimsleden (f.eks. der den krysser kommunegrensa i sør) - Rånåsfoss - Slora Mølle - Bergerjordet - Imshaug kirkested - Øvre Fredrikhaldske kongeveg - Gravhauger på Sørumsletta - Glimmerbruddet 	PNB Kulturminnevern Eiendom	I løpet av planperioden

Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Frist
Skilting og kulturstier	Sette opp et informasjonsskilt langs pilegrimsleden før Frogner kirke – med informasjon om kirken, spisesteder, vandrehjem og annet.	PNB Kulturminnevern	I løpet av planperioden
Skilting og kulturstier	Bidra til flere og oppgraderte skilt på Asbjørnsen stien med utgangspunkt i de midlertidige skiltene historielaget har utformet.	PNB Kulturminnevern	I løpet av planperioden
	Forlenge kulturstien mellom Rånåsfoss og Bingsfoss på tilsvarende måte som kulturstien fra Bingsfoss til Hammeren.	PNB KFN	I løpet av planperioden
	Bidra til vedlikehold og skjøtsel av kulturstier i samarbeid med lag og foreninger.	KFN	Løpende

Figur 50 Valstad kafe

3.4. Verdiskaping

Verdiskapingsbegrepet blir her brukt i sin utvidete betydning. I tillegg til å knytte begrepet til økonomiske verdier, brukes det også om aktiviteter som skaper resultater med verdi for hele samfunnet. Eksempler på positive effekter for et samfunns kulturelle, sosiale, økonomiske og miljømessige utvikling slike aktiviteter kan ha, er følgende:

- De gir grunnlag for arbeidsplasser, produksjon og inntekt.
- De skaper innsikt, forståelse, kunnskap, identitet og bidrar til stedsutvikling.
- De verner, skjøtter, bevarer eller aktiviserer kulturarven ut fra et bærekraftig perspektiv.
- De gir opplevelser og samhold.

For at verneverdige bygninger skal bevares, er det viktig at de er i bruk. Dette er i de fleste tilfeller mer lønnsomt for eieren enn at de står tomme. Jevnlig vedlikehold er alltid rimeligere enn full restaurering. I Sørums kommuner hvor en stor andel av de verneverdige bygningene er en del av gårdstun, er gårdsturisme og annen tilleggsnæring til landbruk de mest åpenbare måtene å finne ny bruk til verneverdige bygg på.

Undersøkelser fra blant annet England og Danmark viser at kvadratmeterprisene for boliger er høyere i områder med kulturminner enn i tilsvarende områder. I den danske analysen «Verdien av bygningsarven» vises det til at leiligheter med høy verneverdi har 13 % høyere kvadratmeterpriser enn gjennomsnittet. For eneboliger med høy verneverdi ligger prisene hele 30 % over snittet.

Mange kulturminner kan være et utgangspunkt for å skape næring. Noen kulturminner vil kunne utgjøre et turistmål i seg selv. Ved valg av reisemål viser det seg at kulturminner ofte er en av de avgjørende faktorene. Ifølge Innovasjon Norges turistundersøkelse fra 2014 oppgir utenlandske turister kulturminner som den viktigste motivasjonsfaktoren bak reisen. For stadig flere norske turister blir kulturminner og kulturarven viktig når de skal velge reisemål. Så viktig er det for mange det snakkes om en ny type turist:

«Kulturturistene som karakteriseres av at de ønsker å oppleve lokal historie, kultur og tradisjoner eller besøke kunstutstillinger eller historiske bygninger, har både et høyere gjennomsnittlig døgnforbruk og høyere total forbruk enn den øvrige norske ferieturist. [...]Utover å planlegge kulturaktiviteter planlegger de norske kulturturistene å slappe av, gå på restaurant, ha det moro og shoppe.» (Innovasjon Norge)

Sørums kommune har utpekt noen kulturminner og kulturmiljøer som satsningsområder. Disse har allerede synlige positive effekter på samfunnet i dag og ytterligere potensial med tanke på verdiskaping.

I tillegg til satsningsområdene nevnes også middelalderkirkene og pilegrimsleden som kulturminner med til dels uutnyttet potensiale når det gjelder verdiskaping gjennom bevisst bruk av dem.

Bingen Lenser

Kulturmiljøet rundt Bingen lenser med fløterplasser har stort potensiale for turisme. Bingen lenseminneforening har planer for videreutvikling av området med formidling og turisme som formål. De har kjøpt båten Askeladden som skal brukes til elveturisme og vil etablere en utendørs scene ved fløterbrakka. Prosjektet Nordre Øyeren – mulighetenes arena vil trolig gi positive ringvirkninger for turisme i Sørums. Spesielt for Bingen lenser, siden dette er opprinnelsen til Fetsund lenser Det er viktig at Sørums kommune deltar aktivt videre i dette prosjektet.

Blaker Skanse

Blaker Skanse er et festningsanlegg fra 1700-tallet og eies i dag av Statsbygg. I dag leies den største delen av bygningsmassen ut til kunstnere – KunstSkansen. Mer enn 20 kunstnere har etablert atelier og verksteder i de verneverdige bygningene. Det arrangeres jevnlig åpne verksteder og markeder. Romeriksspillene har årlig historiske spel på skansen. Det arrangeres konserter på området. Sørums kommunes kulturskole holder til der, i Nansenbygget. Det er potensiale for ytterligere utnyttelse og utvikling av området som kunst og kulturarena. Området har potensiale for bedre formidling i form av skilting. Det er få skilt eller informasjon om historien til dette anlegget. Bygningene er åpne for publikum ved spesielle arrangementer eller leie av lokaler.

Blaker meieri med Guttormsgaards arkiver

Blaker meieri ligger like ved Blaker togstasjon. Meieriet ble bygget i 1911 og var i drift til 1987. Det var blant annet første meieri i Norge som produserte Camembert. I dag har meieriet og de omkringliggende bygningene fått ny bruk ved å huse Guttormsgaards arkiver.

Guttorm Guttormsgaard eier en stor samling med kunst og kulturhistoriske gjenstander. Han er en internasjonal anerkjent kunstner og samler. I 2015 hadde Guttormsgaard utstillingen «Kjent-Ukjent» i Stenersenmuseet. Utstillingen er den første som har fylt museets tre etasjer. Blant kunstkjennere i inn- og utland er Guttormsgaards arkiv en attraksjon.

Urskog-Hølandsbanen

Urskog-Hølandsbanen er en såkalt «Tertærjernbane» med en sporvidde på 75 cm. Banen ble åpnet i 1896, den gikk da fra Bjørkelangen til Bingsfoss. I 1903 var banen forlenget helt inn til Sørumsand. Banen var i ordinær drift med gods- og persontrafikk frem til 1960. I 1966 ble museumsjernbanen stiftet og i dag er «Tertitten» er et kjent kulturminne på Sørumsand. Den trekker til seg besøkende både lokalt og fra regionen. Urskog-Hølandsbanen er en del av Museene i Akershus.

Eight Amcars Club

Stiftelsen Eight Amcars Club eier og forvalter en samling på over 360 biler fra perioden mellom 1946 og 1966. Dette er kun biler fra følgende åtte merker: Desoto, Frazer, Henry J, Hudson, Kaiser, Nash, Packard, Studebaker.

Denne samlingen har stor kulturhistorisk verdi og bilentusiaster er villige til å reise langt for å oppleve denne samlingen. Stiftelsen har i dag et lite klubblokale med utstilling og verksted på Knatten. Det foreligger planer om et større bilhistorisk senter. Det arbeides med en plan for realiseringen av dette.

Vølneberg gamle skole

Bygningen ble bygget i 1863 og er tilbakeført til 1910 og er det eneste gjenværende av alle skolehusene som ble reist i perioden 1862 og 1864 da landskoleloven vedtatt. Sammen med den gamle skolebygningen står også en nyere skolebygning fra 1923. Begge bygningene brukes i undervisningsprosjektet «Gammeldags skole» i Den kulturelle skolesekken. Undervisningen består av skjønnskrift, sang, regning og høytlesning. I tillegg får elevene prøvd seg på karding, veving og spinning samt arbeid med og stell av hest og hesteredskap. Blaker og Sørums historielag er blitt tildelt Norsk Kulturarvs kvalitetsmerke Olavsrosa for sitt arbeid med Vølneberg skole.

Slora mølle

Møllebygningen som står der i dag er fra ca 1908. Det er uvisst når møllevirksomhet ved Slora startet, men som moderne mølle fungerte Slora mølle fra 1750-årene. Mølla ble drevet fram til 1961. Blaker og Sørums historielag har nå ansvaret for mølla. Det er gjort omfattende restaureringsarbeid med bygninger og området rundt de siste årene. Området rundt Slora mølle har videre potensial som turområde.

Slora mølle var en del av kulturminneadopsjonsprogrammet som ble drevet av Akershus fylkeskommune. Dette er nå lagt ned av fylkeskommunen, men historielaget har videreført opplegget på Slora mølle. Undervisningsprogrammet er rettet mot syvende klasse. Representanter fra historielaget starter programmet med et besøk i klassen der de informerer om mølla og klassen får oppgaver knyttet til Slora mølle som de jobber med gjennom året. Dette følges opp med en dag på mølla sammen med en ansatt fra Teknisk museum og avsluttes med en dag på Teknisk museum. Historien og virksomheten rundt Slora mølle blir formidlet til elevene, som også bidrar til skjøtsel og vedlikehold av mølla. Fornybar energi er også et tema. I dag er det kun en skole som har dette tilbudet, men det kan med fordel utvides til å omfatte alle klasser på syvende trinn i kommunen.

Middelalderkirkene

Stående byggverk fra middelalder er svært sjeldne i Norge. Det er nesten utelukkende kirkebygg som har fått stå i så lang tid. Dermed er middelalderkirkene eneste mulighet til å tre inn i et originalt bygg fra en så fjern tidsalder. Middelalderkirkene med sin langvarige historie har potensiale for turisme, men her er det viktig å respektere kirkenes virke og tilpasse etter dette. De kan for eksempel brukes som en kunst og kulturarena.

Pilegrimsleden

Å vandre langs Pilegrimsleden, enten det er en kort tur langs leden lokalt eller helt fra Santiago de Compostela, har blitt stadig mer populært. Pilegrimsleden går gjennom Sørumsdal fra grensa ved Leirsund, forbi Frogner Gamle kirke og videre forbi Arteid og videre inn i Ullensaker i nord. På Arteid er det allerede etablert overnatting i et stabbur der.

Pilegrimsleden kan som merkevare brukes til å selge lokalprodusert mat og andre varer.

Brukere: lokale turgåere, pilgrimer, de som arrangerer pilegrimsturer eller tilbyr tjenester til pilgrimene som for eksempel overnatting, mat og guidete turer.

Nordre Øyeren – Mulighetenes arena

Nordre Øyeren Våtmarkssenter skal utvikles til å bli et nasjonalt kompetanse- og opplevelsessenter for våtmark. Samtidig skal Fetsund Lensesenter utvikles til et nasjonalt fløtingsmuseum. I denne prosessen har Sørumsdal, Fet, Skedsmo og Rælingen kommuner vært involvert i prosjektet gjennom deltagelse i referansegruppe og styringsgruppe.

Museene i Akershus er prosjekteier og leder for prosjektet er direktør ved Fetsund lensesenter. Dette er et regionalt samarbeid og inkluderer de kommunene rundt Øyeren og et stykke opp langs Glomma som har vært del av tømmerfløting- og sagbrukshistorien. En videre deltagelse i prosjektet kan ha positive ringvirkninger for verdiskaping med utgangspunkt i fløterhistorien i Sørumsdal kommune.

Mål for verdiskaping: Kommunen skal bidra til å fremme kulturminner som mål for turisme og bidra til at eiere finner ny og bærekraftig bruk av kulturminner.

Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Frist
Verdiskaping	Synliggjøre kulturminnenes verdi som besøksmål.	PNB Næring og Kulturminnevern	Løpende
	Gi veiledning og kompetanse til eiere som ønsker å finne ny bruk til sine verneverdige bygninger, inkludert informasjon om ulike tilskuddsordninger.	PNB Næring Kulturminnevern Landbruk	Løpende

Tiltak	Beskrivelse	Ansvar	Frist
	Gi veiledning og kompetanse om å skape næring med utgangspunkt i kulturminner.	PNB Næring	Løpende
	Gi veiledning og kompetanse til frivillige lag og foreninger som bidrar til å synliggjøre kulturminnene som attraksjoner i Sørumsund.	PNB Næring Kulturminnevern	Løpende
	Arrangere relevante kompetansetiltak som for eksempel vertskapskurs.	PNB Næring	2017

4. Kulturminner i Sørum

Sørum har en lang historie og et stort mangfold av kulturminner.

Her følger en kort oversikt over historiske hendelser som har påvirket hverdagen til de som har bodd og bor i det som i dag er Sørum kommune. Deretter brukes ulike typer kulturminner fra planen for å illustrere dette.

Fra steinalder til oljealder

Under istiden lå det flere kilometer tykk is over det som i dag er Norge. For 10.000 år siden begynte isen å trekke seg tilbake og siden fulgte først dyr og så mennesker etter. Perioden rett etter istiden kalles eldre **steinalder**. Menneskene levde på denne tiden av jakt og fiske og i tillegg besto en stor del av kosten av planter som de sanket. De bodde i telt eller enkle hytter og flyttet rundt etter årstidene. I yngre steinalder ble jordbruket introdusert i Norge. En av konsekvensene av dette var at folk ble mer stedbundne og i slutten av perioden ble de første langhusene med stolpekonstruksjoner bygget.

Perioden etter steinalderen kalles **bronsealder** etter metallet som for første gang ble laget da. Bronse er en legering, det vil si en sammensmeltning, av tinn og kopper. Disse metallene finnes ofte ikke på samme sted og må i mange tilfeller ha krevd kontakter over avstander. Religionen i bronsealderen var trolig en naturreligion hvor solen hadde en sentral rolle. Solsymboler er ofte avbildet på bergkunst og gjenstander i denne perioden. Et tilbakevendende motiv er en hest som trekker en sol etter seg i vogn over himmelen.

Jernalderen er navnet på perioden da kunnskapen om hvordan jern utvinnes spredte seg. Jern kan produseres lokalt, men krever kunnskap og samarbeid. På denne tiden begynner bebyggelsen å likne på gårder og små landsbyer som ble større mot slutten av perioden da de aller første byene kom til. Bolighusene var langhus og kunne være fra mellom 10 og helt opp til 60 meter lange. Som regel bodde menneskene i den ene delen og dyrene i den andre. Inngangspartiet var ofte på midten av langsiden og fungerte som et skille mellom boligdel og husdyrdel.

Middelalderen er definert ved tidspunktet for innføring av kristendommen. Derfor begynner middelalderen i Sentral-Europa hele 500 år før den begynner i Norge. I Norge regnes som regel slutten på vikingtid og begynnelsen av middelalderen ved slaget på Stiklestad i 1030 da Olav den hellige falt. De største endringene som kom med denne perioden var kirkevesenet og framveksten av flere av de første byene i Norge.

Nyere tid	1537 – i dag
<i>Oljealder</i>	<i>1970 – i dag</i>
<i>Etterkrigstid og velferdsstat</i>	<i>1945 - 1970</i>
<i>Andre verdenskrig</i>	<i>1940 - 1945</i>
<i>Mellomkrigstid</i>	<i>1918 - 1940</i>
<i>Første verdenskrig</i>	<i>1914 - 1918</i>
<i>Industrialisering og demokrati</i>	<i>1870 - 1914</i>
<i>Grunnlov, ny union og nasjonsbygging</i>	<i>1814 - 1870</i>
<i>Enevelde</i>	<i>1660 - 1814</i>
<i>Reformasjon og statskirke</i>	<i>1537 - 1660</i>
Senmiddelalder	1350 - 1537
Høymiddelalder	1030 - 1350
Yngre jernalder	550 - 1030
<i>Vikingtid</i>	<i>800 - 1030</i>
<i>Merovingertid</i>	<i>550 – 800</i>
Eldre jernalder	500 f.Kr. - 550 e.Kr.
<i>Folkevandringstid</i>	<i>400 - 550 e.Kr</i>
<i>Romertid</i>	<i>Kr.f. - 400 e.Kr.</i>
<i>Førromersk jernalder</i>	<i>500 fkr. - Kr.f.</i>
Bronsealder	1700 - 500 f.Kr.
Yngre steinalder	4000 - 1700 f.Kr.
Eldre steinalder	9500 - 4000 f.Kr.
Siste istid	115.000 - 10.000 f.Kr.

Nyere tid

Reformasjon og statskirke

Danmark-Norge var preget av et stabilt bondesamfunn med en langsom befolkningsvekst. Bergverk og sagbruk bidro til økonomisk overskudd som ble en viktig forutsetning for fremveksten av et borgerskap. Med reformasjonen i 1537 kom et trosskifte og en samfunnsomveltning. Kirken ble en statskirke og en viktig alliert for kongemakten med ansvar for alt fra trosliv, skolegang, dagliglivets ritualer og moral samt den politiske ideologien. Rettsapparatet ble stadig mer sentralisert, byråkratisk og profesjonalisert.

Enevelde

Med innføringen av eneveldet i 1660 fikk Danmark-Norge en moderne styreform med profesjonelle byråkrater og tydeligere regelverk. Den viktigste inntektskilden til staten var salg av jord. Dette bidro til en tydeligere sosial lagdeling på landsbygda. Klassen av leilendinger og husmenn som ikke eide jord vokste og det sosiale gapet mellom dem og de jordeiende bønder ble større. Borgerskap og byer fikk større betydning. Næringslivet endret seg med stadig voksende markedsøkonomi og økt handel med verden utenfor staten. Norge ble et mer heterogent samfunn og ble i stad større grad påvirket av kulturelle og intellektuelle impulser utefra.

Grunnlov, ny union og nasjonsbygging

Ved freden i Kiel i 1814 etter Napoleonskrigene måtte Fredrik VI overlate Norge til den svenske kongen. Nordmennenes opprør mot fredsavtalen resulterte i en egen grunnlov. Den politiske uroen i Europa og Amerika i tiårene før fredsavtalen fikk et nasjonalt uttrykk gjennom dette opprøret. Den jevne nordmann merket nok ikke så mye til disse endringene, embetsstanden hadde fortsatt kontrollen lokalt.

En ny stat skulle bygges og en nasjon skapes. Nasjonsbyggingen ga grunnlaget for industrialiseringen fra 1840-årene og en svært sterk økonomisk vekst. Bondekulturen var viktig i prosessen med å skape en nasjonal identitet der man søkte etter det spesielt norske i historie, musikk, språk og natur.

Industrialisering og demokrati

Fra 1870-årene setter industrialiseringen fart, skipsfarten var fortsatt viktig og jordbruket går gjennom et «hamskifte» med ny teknologi. Driftsbygninger eller enhetslåver er uttrykk for dette. Mange søker inn til byene og landsbygda opplever en stagnasjon i folketallet. Levestandarden økte. Alle menn fikk stemmerett fra 1898 og stemmerett for kvinner ble innført mellom 1901 og 1913. Unionen med Sverige oppløses i 1905. Sammen med et rikt organisasjonsliv bidro et godt utdanningssystem til demokratiseringen av landet. Samfunnet blir mer klassesdelt med større motsetninger mellom borgerskap og arbeidere og det vokser frem en middelklasse av funksjonærer.

Første verdenskrig og mellomkrigstiden

Norge klarte å holde seg utenfor første verdenskrig som brøt ut i 1914. I mellomkrigstiden rammet det internasjonale økonomiske sammenbruddet også Norge. Arbeidsledigheten var høy og mange satte seg i gjeld, særlig småbøndene. Det var politisk uro og mange grupper på både høyre og venstresiden søkte politiske løsninger som var svært radikale.

Andre verdenskrig

9. april 1940 angrep tyskerne landet og Norge ble trukket inn i krigen. Kongen og regjeringen flyktet til Storbritannia i juni 1940. Tyskerne forsøkte å gjøre landet til en nasjonalsosialistisk stat. Denne nazifiseringskampanjen ble møtte med stor motstand i befolkningen gjennom en sivil holdningskampanje og senere også væpnet motstand. Nordmenn deltok på begge sider av krigen. Mange satt også i fangenskap.

Etterkrigstid og velferdsstat

I tiden etter andre verdenskrig utviklet Norge seg til et velferdssamfunn, med rask materiell vekst, teknologisk modernisering og sosial utjevning. Med den kalde krigen fra slutten av 1940-årene ble samholdet mellom de vestlige landene styret og kulturelle og teknologiske impulser fra USA kom til å påvirke det norske samfunnet i lang tid fremover.

Oljealder

Etter 1970-årene opplever det norske samfunnet en voksende oljeøkonomi, ny informasjonsteknologi og globalisering. Norge er blitt et mer flerkulturelt samfunn med mange stemmer.

Bosettingshistorie

Første spor etter mennesker

De første sporene etter mennesker som er funnet i Sørum er økser fra steinalderen. Disse øksene er funnet løst uten kontekst og det er foreløpig ikke funnet noen boplasser fra steinalderen i kommunen. Det er usikkert om menneskene som har mistet disse øksene har bodd her eller om de kun har vært på gjennomreise. Det er kun arkeologiske undersøkelser som kan gi oss svar på dette.

Figur 51 Marin grense for Sørum, landskapet etter istiden

Landbruksbebyggelse

Arkeologene tok i bruk en ny undersøkelsesmetode på 80-tallet der gravemaskin ble brukt for å fjerne det øverste jordlaget ved undersøkelser og utgravninger. En kunne da se rester etter bosettingsspor i undergrunnen. Dette førte til langt flere funn av langhus fra bronsealder og jernalder, og også noen langhus med datering tilbake til yngre steinalder. Vanlige funn på slike undersøkelser er kokegroper, stolpehull og overpløyde graver.

Kokegroper er som navnet tilsier en grop som er brukt til å varme mat. Dette ble gjort ved at en la steiner som var varmet på et bål ned i en grop sammen med kjøtt eller fisk som var pakket inn i never eller blader. Deretter ble jord lagt over, og maten fikk stå i et par timer. Denne tilberedningsmetoden gir veldig mørkt kjøtt.

Stolpehull er rester etter langhus og andre hus bygget med stolper. Avtrykket etter stolpen har i ettertid blitt fylt igjen og synes som en rund flekk mot undergrunnen. Noen ganger finner en også skoningsstein rundt stolpehullet, disse ble brukt som støtte for stolpene. Overpløyde gravhauger synes ofte som en sirkel mot undergrunnen fordi fotgrøften rundt graven har blitt fylt med jord – i midten av denne ligger ofte selve graven.

Det er så vidt vi kjenner til kun funnet et fåtall kulturminner med sikre dateringer til bronsealder i Sørum, men det er funnet et stort antall bosetningsspor fra jernalder i kommunen.

De aller største konsentrasjonene av bosetningsspor som er funnet i kommunen er på Bergerjordet i Blaker og ved Sørum skole.

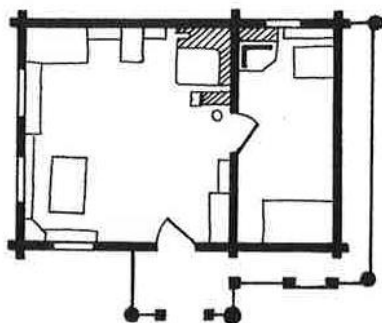
På Bergerjordet i Blaker var det en arkeologisk utgraving i 2004. Da fant arkeologene hele 10 overpløyde gravhauger og 200 kokegroper. Her har det vært stor aktivitet i jernalderen.

Det har det også vært ved Sørum skole hvor det funnet over 400 stolpehull, 24 kokegroper, i tillegg til ildsteder og mulige graver.

Gårder fra nyere tid

I Sørum er det et bredt spekter av gårdsbruk, fra storgårder via mellomstore bruk til småbruk og husmannsplasser. Det er bevart eksempler på alle kategorier, noe som også er forsøkt ivaretatt i denne planen.

På Romerike som ellers i landet har gårdstunet vært preget av mange mindre hus. Husene har ligget mer eller mindre regelmessig rundt et tun, gjerne firkantet eller noe langstrakt. Husene var også ofte gruppert slik at innhus og uthus lå i hver sin del av tunet. Mange gårder ble delt i flere bruk, som ofte lå sammen i et flerbølt tun. Det er bevart flere eksempler på dette. Enbølte tun er likevel det vanligste.

Figur 52 Akershusisk stueplan

Våningshus

Av de eldre typene våningshus er de to vanligste treroms-stuer med forstue (gang), stue og kove og de såkalte akershusiske stuer, med et oppholdsrom, en kove, og med inngangen rett inn i stua. Disse husene hadde en etasje og var vanlig frem til ut på 1800-tallet.

På større bruk kunne det også stå svalgangsbygninger med to eller tre rom som alle hadde inngang fra svalgangen. I Sørum finnes det muligens noen få slike, men alle er ombygd. Disse

bygningene kunne være i to etasjer. På Gamle Hvam museum i Nes står det en slik bygning i noenlunde opprinnelig stand.

På 1700-tallet begynte man på større bruk å bygge midtgangshus med gjennomgående gang på midten, og ett rom på hver side, henholdsvis kjøkken og storstue. Utover på 1800-tallet begynte man å videreutvikle denne typen til det som i dag kalles midtkammerbygninger.

Figur 53 Midtkammerbygning Eid

En stor del av de våningshusene som er bevart i Sørum, er midtkammerbygninger. Disse bygningene er rektangulære, med en gang og et kammer i midtpartiet, og på hver side, henholdsvis storstue og kjøkken. På større hus kunne disse være oppdelt med et kammer i tillegg til storstue og kjøkken. Disse husene var som regel i halvannen etasje, men noen bygde etter hvert på til fulle etasjer. Dette var den vanligste hustypen på mellomstore og store gårder i Sørum fra midt på 1800-tallet.

På mindre bruk ble gjerne midtpipehuset, også kalt fireromsplanen brukt. Dette er en hustype som har vært vanlig til langt inn på 1900-tallet, også som villaer. Det er et kvadratisk hus delt i fire omtrent like store rom med pipe i midten.

Figur 54 Midtpipehus, Ekra

Stabbur

På de aller fleste gårdsbrukene står det fortsatt stabbur. Dette var bygninger som hadde en viss status, derfor er det tatt vare på en del av disse. De tradisjonelle stabburene i Sørum var laftete bygninger i en eller to etasjer, eventuelt med svalgang på forsiden. Utover på 1900-tallet ble det bygd en rekke nasjonalromantiske stabbur med utkraget annen etasje og med bueformet avslutning på laftehodene, inspirert av gamle telemarksloft. Disse ble bygget helt frem til ca 1950.

Figur 55 Stabbur, søndre Sørum

Figur 56 Stabbur, Mo

Figur 57 Stabbur vestre Melvoll bnr 2

Figur 58 Teglsteinsfjøs Sørumsand

Låver

Frem til slutten av 1800-tallet besto gårdstunene av mange bygninger, en til hver funksjon. I forbindelse med moderniseringen av landbruket som kom i siste halvdel av 1800-årene ble det utviklet en ny type landbruksbygning, enhetslåven. Det er den rødmalte låven vi i dag ser på svært mange bruk over hele landet. De fleste enhetslåvene i Sørumsand er bygd i første halvdel av 1900-tallet. I Sørumsand er det bevart mange av dem, selv om nye krav og driftsformer i landbruket gjør at de mange steder er gått ut av bruk.

Andre bygninger på gården.

Andre bygninger på gården kunne være kjone, smie, bryggerhus, struss eller veslebygning. Smien ble ofte lagt utenfor tunet på grunn av brannfaren. Kjona der kornet ble tørket kunne også legges utenfor tunet.

Tettstedsbebyggelse

Figur 59 Fagerlivegen, Sørumsand

I tettstedene Blaker, Sørumsand, Lørenfallet og Frogner er det bevart en del eldre boligbebyggelse fra rundt 1900 og frem til den kraftige vekstperioden etter krigen. De eldste husene er preget av sveitserstilen og ulike varianter av senhistorisme. På slutten av 1930-tallet gjorde funksistilen sitt inntog også i Sørumsand, og det finnes flere relativt godt bevarte funksivillaer i disse tettstedene. Av eksempler på etterkrigstidens gjenreisningsarkitektur er det særlig boligområdet Kommunesletta på Sørumsand som utmerker seg ved et større

sammenhengende område med toetasjes bolighus fra omkring 1950. Langs Lyvegen finner vi flere kjedehus som ble bygget av Sørumsand Verksteds borettslag i 1959.

Noen boligområder fra senere tid har fått kallenavn, blant annet rekkehusene populært kalt "Trikken" og småhusområdet "Rødbyen" eller "Rød front". Sistnevnte er spøkefullt oppkalt etter fargen på husene og/eller beboernes politiske tilhørighet.

Figur 60 "Rødbyen", Sørumsand

Grøntanlegg

Figur 61 Skolealleen, Sørumsand

Alleer er blitt plantet i Norge fra 1700-tallet, men ble vanlig først i løpet av 1800-tallet. Det ble knyttet en symbolverdi til alleen som skulle uttrykke makt og dominans. I Sørum finnes noen gamle alleer som fører opp til storgårder. Skolealleen leder til Sørumsand videregående skole, som er en monumental bygning.

Rester etter et større hageanlegg kan en fortsatt se på Øvre Vilberg gård. Der finnes i dag spor etter en hagedam, frukthage og hasselgang. Her fører også en bjørkeallee opp til den fredete hovedbygningen.

Kulturlandskap, innmark og utmark

Et kulturlandskap har spor etter menneskelig aktivitet, et kultivert landskap der mennesker har funnet råmaterialer, der de har dyrket og høstet eller latt dyrene beite.

Eldre tid

I jernalderen var ofte innmarken gjerdet inn, både for å holde dyrene innenfor gjerdet og for å markere et skille mellom innmark og utmark. Gården med innmark og utmark ble sett på som et bilde av kosmos. Åsgård var sentrum i verden der gudene bodde. Midgard, der menneskene bodde, lå i ringen utenfor, utenfor dette igjen lå Utgard som var fremmed og farlig og hvor jotner og vetter befant seg.

Ikke all aktiviteten på gården foregikk i innmark, i utmark foregikk aktiviteter som blant annet råstoffproduksjon. Rester etter utvinning av jern og kull i form av jernvinneovner og kullgroper er kulturminner en ofte finner i utmark. I området langs Glomma ved Vestby og ved Østby Nordre er det funnet flere kullgroper.

Selv om mange drev jordbruk var fangst et supplement for mange. Det ser en av de mange dyregravene som er funnet fra jernalder. Dette var groper som enten var tørrmurt eller en dyp grop med en trekasse og ble brukt til fangst av blant annet elg.

Figur 62 Kulturlandskap, Sårkroken

Nyere tid

I dag er det Friluftsløven som definerer innmark og utmark, men inndelingen av landskapet i innmark og utmark har ikke endret seg nevneverdig siden eldre tid.

Bygninger som ble lagt i utmarka var ofte kverner, sager, smier, setre og kjoner.

I tillegg til bygningene nevnt over, er andre vanlige kulturminner fra utmark blant annet tjæremiler. Disse ble brukt til å utvinne tjære og kullmiler som har samme formål som kullgropen, men en annen konstruksjon.

Lokaldemokrati, samfunnsinstitusjoner og møteplasser

Figur 63 Kommunehuset Blaker

Herredshus/rådhus

Herredene eller kommunene slik vi kjenner dem i dag ble opprettet i 1838 i henhold til Formannskapslovene av 1837. Før den tid hadde det ikke vært noe lokalt sjølstyre, men lokale enheter som prestegjeld og tinglag. Området Sørum kommune i dag omfatter, hørte til to forskjellige prestegjeld: Sørum og Frogner hørte til Sørum prestegjeld, mens Blaker var annekssokn til Aurskog prestegjeld. De nye herredene fulgte disse grensene, og Blaker hørte dermed til Aurskog (eller Urskog) herred.

I 1919 ble Blaker fradelt Aurskog som egen kommune, en tilstand som varte i drøyt førti år. I 1962 bestemte så den nasjonale Schei-komiteén at Blaker og Sørum skulle slås sammen til en ny kommune med navnet Sørum. Fram til da hadde de to kommunene hvert sitt herredshus: Blaker på Huseby, Sørum på Nordli. Etter sammenslåinga satt fellesadministrasjonen på Nordli fram til det nye rådhuset på Sørumsand ble innviet i 1972.

Figur 64 Sørum rådhus

Figur 65 Øvre Vilberg

Lokale embetsmenn

Ulike embetsmenn har hatt ansvar for den offentlige forvaltningen lokalt. Fogden, eller futen, hadde blant annet politimyndighet, påtalemyndighet, krevde inn skatt og utstedte pass. I 1894 ble fogdeembetet opphevet og flere av oppgavene overført til sorenskriver og lensmann. På øvre Vilberg ligger embetsmannsgården fra 1700-tallet der fogden bodde.

Sorenskrivergården fra 1920-årene som var bolig og kontor for sorenskriveren i Nes ligger på Sørumsand. Sorenskriverens embetsdistrikt dekket gjerne flere herreder. Bygningen er tegnet av arkitekten Arnstein Arneberg som har tegnet flere bygninger i Sørum, men er kanskje mest kjent for å ha vært en av arkitektene bak Oslo rådhus.

Figur 66 Sorenskrivergården

Figur 67 Sørum prestegård

Prestegård

Sørum prestegård het tidligere Huseby og har vært prestegård helt siden middelalderen. Dette var en storgård og mange mennesker holdt til der. I tillegg til presten og familien fantes tjenestefolk av ulike slag, huslærer, kapellan, guvernante, slekt og venner. Prestegården hadde også mange husmannsplasser. Hovedbygningen som står der i dag er fra 1830-årene.

Figur 68 Fossum skole

Skoler

I 1860 ble det vedtatt en ny skolelov der kommunene ble pålagt å etablere faste skoler. Inntil da hadde det vært organisert omgangsskoler på landsbygda fordi elevene bodde svært spredt. Omgangsskolen ble ledet av en fast lærer som reiste rundt på gårdene og underviste. Den gården der læreren holdt skole hadde plikt til å holde ham med mat og husrom.

Den nye fastskoleloven i 1860 medførte blant annet at det ble bygget til sammen 11

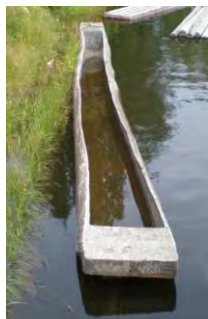
nye skolebygninger med lærerboliger i Sørum og Blaker kommuner. Vølneberg gamle skole er en av disse fastskolene som ble bygget i perioden 1861-1864. Til skolehusene hørte det også jord som læreren og familien kunne dyrke. Noen av lærerne hadde egne gårdsbruk. Det var skoleplikt for alle barn som hadde fylt åtte år og de ble vanligvis utskrevet når de ble konfirmert.

Figur 69 Vølneberg gamle skole fra 1864

Samferdsel og transport

Ferdsel på Glomma

Figur 70 Kopi av Sørumbåten

Stokkebåt

Norges eldste kjente båt er funnet i Sørum, nærmere bestemt i Glomma ved Rømuas utløp. Den er datert til 170 f.Kr., perioden som kalles førromersk jernalder. Dette er en stokkebåt som er laget av en uthult trestamme. Den har vært hele 11 meter lang. Denne båttypen er kjent fra andre land helt tilbake til steinalder. Det var trolig slike båter, eller båter av skinn, de første menneskene som kom til Norge etter istiden padlet hit med for 11 000 år siden.

Sundsteder

Flere steder langs elvene i Sørum har det vært sundsteder. Langs Glomma kan vi i dag finne synlige rester etter sundstedene ved Elvestad og Blakersund. Før broene ble bygget krysset man elvene i båter eller ferger. Trefergene over Glomma ble rodd frem til 1920. De største fergene kunne ta fire hester og vogner med kjørekarer.

Bruer

Hengebrua over Glomma ved Rånåsfoss fra 1927 er en av Norges første "mjuke" hengebru. Disse representerte en ny og dristig arkitektur og ble etter hvert en norsk spesialitet.

Ved Bingsfossen ble den første broen bygget i 1927. Årsaken var blant annet at fergetrafikken fra Sørumsand til Elvestad ofte måtte stenges fordi tømmermengden ved Bingen lenser var så stor. I 1975 ble den erstattet av en ny bru da Bingsfoss kraftverk ved Sørumsand stod ferdig.

Figur 71 Rånåsfoss bru

Ferdselsveger

Hulveger

De eldste sporene etter veger kalles hulveger og er synlige som en u-formet forsenkning med valler på sidene. Ferdsel til fots og til hest over lang tid har satt dype spor i landskapet. Mange av hulvegene kan være veldig gamle og der de ligger i nærheten av gravhauger tyder dette på at de er like gamle eller eldre enn haugene.

Vegfar som ikke har vært brukt over like lang tid har ikke satt like dype spor i terrenget.

Figur 72 Blakersundvegen

Nyere vegfar

Hovedvegen gjennom Sørumsand og Blaker og videre over Aurskog, etter hvert kalt den Øvre Fredrikshaldske hovedveg. Den gikk gjennom tunet både på Imshaug og Blakersund, ned til sundstedet ved Glomma. Vestover gikk den omtrent i traseen til dagens Haldenveg, gjennom Prestegården og Ålgård, videre gjennom Lørenfallet og over Rømua ved Nordli, til Hønsi, Yssi og videre til Frogner hvor den møtte Den Trondhjemske hovedveg.

I 1960 ble Urskog-Hølandsbanen nedlagt og Kompvegen ble anlagt som en «kompensasjon» for dette.

Jernbanen

Sørumsand har fire jernbaner, Hovedbanen fra 1854 med den gamle stasjonen på Frogner, Kongsvingerbanen fra 1862 med gamle stasjoner på Sørumsand, og i Blaker, den fredete Urskog-Hølandsbanen med stasjoner på Sørumsand, Bingsfoss og Fossum. Gardermobanen fra 1999 går gjennom Sørumsand, men har ingen stasjoner her.

Det var ikke uvanlig at offentlige bygninger som stasjoner ble tegnet av arkitekter. Frogner stasjon er tegnet av Schirmer og von Hanno. Stasjonsbygningen er fra 1854 og ble i 1904 påbygget en etasje. Pakkhuset ved siden av er fra samme tid. Arkitektene Schirmer og von Hanno tegnet de første stasjonene langs Hovedbanen og bidro til å bringe sveitserstilen ut på landsbygda i Romerike. Ofte var det også bolig for stasjonsmesteren og familien hans i andre etasje av stasjonsbygningen.

Figur 73 Frogner stasjon

Figur 74 Tertitten

Tertitten/ Urskog- Hølandsbanen

Urskog- Hølandsbanen utgjorde sammen med Kongsvingerbanen og bussterminalen et viktig samferdselsknutepunkt. Denne funksjonen videreføres i dag. Dette var viktig for trevarefabrikken på Sørumsand fordi de fikk tømmer med banen. Stasjonsbygningen er en kopi av Bjørkelangen stasjon anno 1920 og ble bygget i 1989. På tomten finnes en omlastingskran fra 1919. Dette er Norges første containerkran. I 1990 ble det bygget en

verkstedhall/lokstall bygget etter tegninger fra tilsvarende bygning på Bjørkelangen stasjon. Urskog- Hølandsbanen er i dag en museumsjernbane under Akershusmuseet.

Industri og næringshistorie

I Sørum er det bevart noe eldre næringsbebyggelse, blant annet i tettstedene Blaker, Sørumsand, Lørenfallet og Frogner. I alle tettstedene er for eksempel meieribyggningene bevart. Dette var bygninger som ble reist fra slutten av 1800-tallet i forbindelse med fremveksten av landbrukssamvirket. Her ble gårdenes produkter videreforedlet og videresendt til markedene for eksempel i hovedstaden.

Langs vannveiene var det mye næringsaktivitet i tidligere tider. Av møller og kverner er det bevart to anlegg, Slora mølle og Sørum meieris mølle i Lørenfallet. En vassdrevet sag på Bøss er også bevart. Av tradisjonelle industribygg er verkstedhallen på Sørumsand verksted og bygninger på Sørumsand trevarefabrikk bevart. Det er også bevart enkelte forretningsgårder fra første del av 1900 tallet i Blaker, på Sørumsand og i Lørenfallet. Disse har hovedsakelig vært knyttet til handel.

Figur 75 Sørumsand verksted

Sørumsand Verksted

Da Sørumsand stasjon på Kongsvingerbanen ble åpnet i 1903 og Urskog-Hølandsbanen ble forlenget frem til Sørumsand, ble også Sørumsand Verksted grunnlagt. Grunnleggeren var ingeniør Ingebret Bøhn. Verkstedet utgjorde sammen med Sørumsand Trevarefabrikk bygdas hjørnestensbedrifter. Hovedproduktet gjennom hele 1900-tallet var produksjon av turbiner. Deler av denne produksjonen er fortsatt aktiv i dag. Det ble bygget en ny verkstedhall i 1955 i vestre del av den gamle verkstedbygningen fra 1903.

Figur 76 Rånåsfoss kraftverk

Vannkraftverk

Vannkraft har vært benyttet til alt fra å drive kverner, møller og sager å produsere elektrisitet.

Sørum har i dag to vannkraftverk, på henholdsvis Rånåsfoss og Bingsfoss. Akershus amt satte i gang bygging av Rånåsfoss kraftstasjon i årene 1918-22. I denne perioden skjedde det store omveltninger i området. Kraftstasjonen med tilhørende anlegg representerer en måte å organisere og bygge nye industrisamfunn på som er typisk for de første tiårene av 1900-tallet. Det ble lagt vekt på å bruke

arkitekter og anleggene ble en slags templer for fremskrittet. I pakt med de rådende ideer ble gode boliger til de ansatte en viktig del av bedriftenes samfunnsansvar. Det ble bygget en midlertidig anleggsby og etter hvert en rekke permanente bygninger knyttet til kraftverket. I mange år var kraftstasjonsområdet med boligene inngjerdet med et høyt nettinggjærde. Dette var med på å fremheve skillet mellom det "moderne høyteknologiske" kraftverkssamfunnet Rånåsfoss og de omkringliggende jordbruksområdene.

Tømmerfløting

Bingen lenser

Ute i Glomma står det 51 lensekar som synlige rester etter Bingen lenser og fløtervirksomheten i Sørum.

Bingen lenser var i alle fall siden 1500-tallet, hovedoppsamlingssted for fløte-tømmer fra hele Glommavassdraget. Bingen lenser besto av Bingen lense, Rømu lense og Vestby lense, den sistnevnte på andre siden av Glomma. Frem til 1861 ble både oppsamling og sorteringen av tømmer utført ved Bingen lenser, men som følge av byggingen av bro for Kongsvingerbanen ved Fetsund måtte sorteringsanlegget flyttes til Fetsund. Bingen lense

var fortsatt i bruk som oppsamlingslense frem til fløtingen i Glomma tok slutt i 1985. Lensene tilhørte opprinnelig eierne av gårdene på begge sider av Bingsfossen. Fra 1811 eide Kristiania Tømmerdireksjon, senere Glomma fellesfløtningsforening lensene, inkludert en rekke gårder på begge sider av elva. På Sørumsand-siden gjaldt dette både Vestby og Sennerud. For Vestbys del var alle brukene eid av Glomma Fellesfløtningsforening frem til 1950-tallet. Den siste gården, Vestby-Nystua, ble solgt til brukeren som også var fløtningsformann, så sent som i 1981. Virksomheten rundt lensene var betydelig, og en rekke husmannsplasser ble opprettet på begge sider av elva, med arbeidsplikt på lensene.

Figur 77 Bingen lenser

Figur 78 Hvilebrakka

Råstoff - utvinning og foredling

Gruver og steinbrudd

Figur 79 Klebestensbrudd

Klebersteinsbrudd

I vikingtid var kleberstein et populært råmateriale og ble ofte brukt til gryter og kar. Klebersteinen er myk og kan skjæres med kniv, den tåler også varme godt og egner seg derfor som gryter og kar til matlaging. Det er to klebersteinsbrudd i Sørums som trolig ble etablert i vikingtid, Brenneppåsen og Langåsen. Det er synlige spor i berget etter hugg og noen steder er det fortsatt rester etter klebersteinsemner. Grytene og karene ble ofte formet i bergveggen og så hugget løs og skåret ut på stedet før de ble fraktet videre. Klebersteinsbruddet ved

Kvevli har vært i bruk i lang tid og senest på 1800-tallet. Det står en pumpe i nærheten av anlegget fra denne tiden som kan ha vært brukt til å pumpe vekk vann for å få berget fram i dagen.

Steinhølet

På Hamneren ligger et steinuttak der det ble hentet ut stein til å bygge og vedlikeholde lensekarene ute i Glomma. Steinen ble sprengt ut med dynamitt.

Kobbergruver

Ved Skukstadmåsen i Blaker lå det en kobbergruve.. Malm ble sendt til Røros for utvinning. Slagghaugene ble senere videreforedla som nødsarbeid i mellomkrigstida. Gruvene er trolig de eneste i sitt slag i Sørumsund. Fra 1907 til 1912 var det drift i gruvene og arbeidsmetodene var minering og meisling.

Figur 80 Kobbergruve

Torvuttak

Rester etter torvuttak finner vi flere steder, blant annet på Skullerudmåsen. Torv ble brukt til brensel og som strømateriale i fjøs og stall. På laftede bygninger ble torv benyttet til å dekke taket og ble lagt på et lag av never.

Figur 81 Glimmerbrudd

Glimmerbrudd

Under andre verdenskrig etablerte tyskerne glimmerbrudd flere steder i Norge. I Sørumsund finnes rester etter et slikt brudd i Toreidfjellet. Glimmer, eller kråkesølv, var en ettertraktet råvare. Det ble produsert mellom 6000 og 8000 tonn under andre verdenskrig. Glimmer tåler svært høye temperaturer og ble blant annet brukt som isolasjonsmateriale i elektronikk. Det sies at det også ble benyttet i ubåtene.

Sagbruk

Sager drevet med vannkraft kom i bruk omkring 1500. De ble først bygget langs kysten. Etter at forbudet mot eksport ble opphevet i 1570, økte trelasthandelen kraftig. Etter hvert som skogen langs kysten var hugget, ble sagene på 1600-tallet flyttet innover i landet, og vi fikk også sagbruk langs Glomma. De ble drevet av rike Christiania-borgere eller lokale storfolk.

Det har vært flere sager i drift i Sørums, både i Glomma, Rømså, Fosså og de andre vassdragene, I dag står det fortsatt en vandrevet sag på Bøss.

Husmo har også en sag i drift, men denne er ikke vandrevet.

Figur 82 Husmo sag

Figur 83 Sørums meieri

Meierier

Sørums hadde i alt fem meierier lokalisert på Blaker, Mork, Sørumsand, Sørums og Frogner. I dag står fortsatt fire av dem. De lokale bøndene leverte melk til meieriene og mye av det som ble produsert ble kjørt inn til Oslo og solgt der. Blaker meieris spesialitet var ostene camembert og cheddar. Meieriene hadde en viktig betydning i lokalsamfunnet. I tillegg til å fremstille meieriprodukter var det også ofte et samlingssted for de som

bodde i området. Både Sørums og Frogner meierier hadde en egen sal som ble brukt til ulike arrangementer. Det eldste gjenværende meieriet i kommunen i dag er Sørums meieri i Lørenfallet.

Vannforsyning

Vannforsyningen kom som regel fra bekker, tjern eller brønner. Ofte ble ledninger ført fra vannkilden og inn i gårdens hus. Ikke alle hadde muligheten til å skaffe seg rent vann på denne måten. Ved Steinerud ble Frogner vannverks første dam etablert i 1910 for å skaffe rent vann til de som ikke hadde andre muligheter. Dammen ble dannet ved at myra ble gravd ut, det ble støpt en liten mur og vannet samlet seg her. Fra dammen ble det lagt vannledninger til noen omkringliggende gårder, helt ned til Frogner. Senere ble det bygget vannverk også på Blaker.

Figur 84 Nedre Frogner dam

Figur 85 Slora Mølle

Kverner og møller

Den eldste mølla i Sørum antas å ha ligget ved Mjønerudfossen for mer enn 700 år siden. Fra 1600-tallet vet man at det fantes en del vanddrevne kverner og møller i Sørum. De dekket primært gårdens behov. De fleste av disse gikk ut av bruk i løpet av 1800-tallet. Det ble med tiden opprettet større møller, Slora mølle er en av de som fortsatt står i dag. Møllebygningen

som står der i dag er fra rundt 1908. Det er uvisst når møllevirksomhet ved Slora startet, men som moderne mølle fungerte Slora mølle fra 1750-årene. Mølla ble drevet fram til 1961. I 1950- og 60-åra ble det bygd store kornsiloer med møller på Bjørkelangen og Årnes, og de gamle bygde-møllene ble etter hvert utkonkurrert. Skedsmo og Sørum Elektrisitetsforsyning ble etablert i 1913, noe som gjorde det mulig å drive mølle uavhengig av nærheten til fossefall.

Bygningen til Sørum meieris elektriske mølle fra 1916 står fortsatt i dag rett overfor Meierigården i Lørenfallet. Den er i dag i bruk som bolig.

På den andre siden av Rømua ble det i 1959 tatt i bruk ny mølle og kornsilo. Denne er fortsatt i bruk som kornsilo.

Kornmagasiner

Langs Bingenvegen ved Vest-Bingen står det et stort tømmerhus for seg selv. Dette er Sørum Sogneselskaps kornmagasin, et beredskapslager i tilfelle uår eller liknende. Det var

basert på frivillig "innskudd" av korn fra gårdene i bygda slik at bygdefolk kunne låne mot en rente betalt i korn. Systemet var ikke noen suksess og ordningen varte bare fra 1830-47. Da ble bygningen flyttet dit den står i dag antageligvis fra Presterud. I kommunen finnes i alt tre bevarte kornmagasiner.

Figur 86 Bingen kornmagasin

Forsvar og krig

De første fysiske sporene etter forsvarsanlegg vi kjenner til i Sørums er bygdeborgene som ofte dateres til jernalder.. Bygdeborgene er som regel anlagt på naturlige høyder eller koller og oppmurt der det har vært behov for ekstra stengsel. Stein, jord og sand ble brukt til murene og de har trolig også hatt trepalisader for å holde inntrengere ute. Disse forsvarsanleggene fungerte som beskyttelse for bygda mot flokker eller bander som herjet i området.

Vi kjenner til tre slike anlegg i Sørums, alle er antatt å være fra jernalder. En i Vesteråsen i Mork, en ved Stagrumsåsen i Fjuk og en ved Aussenfjellet på grensa mellom Sørums og Skedsmo. Den sistnevnte kalles ofte Farshatten (eller Farsåtten/Farset). Alle tre ligger på naturlige koller og er i partier oppmurt med naturstein.

Fra Farshatten kan også bygdeborgen Rudskulen skimtes i sørvest. Farshatten har trolig vært del av et varslingsystem sammen med bygdeborgene Rudskulen og Skansen som begge ligger i Skedsmo.

Varder

I Sørum har det vært flere varslingsvarder. Varden på Heksebergfjellet er den mest kjente. Allerede på 900-tallet ble det laget et varslingsystem for å kommunisere nasjonalt, regionalt og lokalt. Systemet med varder ble brukt til å varsle om vær, jakt og fiske lokalt, men også for å varsle fiendtlige angrep. Det tok en uke å varsle alle dalfører i landet fra sør til nord. I 1808 da den svenske hæren rykket frem mot Blaker skanse ble vardene på Romerike tent for siste gang.

Blaker Skanse

Blaker skanse er et forsvarssverk ble etablert på gården Svarstad i 1683 som en del av Glommalinjen som forsvar mot Sverige. I 1718 prøvde den svenske hæren å innta skansen, men mislyktes. I 1808 måtte festningen gi tapt for svenskene, men den svenske hæren ble stoppet ved Toverud av norske soldater. Da landet gikk inn i union med Sverige 1814 var det ikke lenger behov for en militær beredskap på skansen.

Figur 87 Blaker skanse

Figur 88 Sagenhytta

Kulturminner fra 2.verdenskrig

Mange nordmenn deltok i motstandskampen under krigen, så også i Sørumsand. Det var ulike måter å utføre dette arbeidet på. Ved å bruke symboler på det norske samholdet, som å gå med rød topplue eller en binders i jakkeslaget viste man at okkupasjonsmakten var uønsket. Annet sivil motstandsarbeid kunne være illegal informasjonsformidling, skaffe falske pass og transport til de som måtte flykte til Sverige.

Hjemmestyrkene var en militær motstandsorganisasjon. Sør for Sørumsand skytterbane finnes rester av grunnmur,

portstolper og flaggstangfundament. Dette er Sagenhytta som hjemmestyrkene brukte som øvingsplass.

I Sørumsand kan en fortsatt finne spor etter tyskernes okkupasjon av Norge. I Skolealleen står inngangsportalen og trapp til en brakkeleir som lå på området som i dag hører til Sørumsand videregående skole. Offentlige bygninger ble overtatt av tyskerne og de flyttet også inn i private boliger.

I nærheten av Mork sees rester av et bombenedslag. Antagelig er dette fra de alliertes bombing av flyplassen på Kjeller i Skedsmo.

Figur 89 Inngangsport og trapp til tysk brakkeleir

Tro

Bergkunst

Figur 90 Helleristning Bingsfosstranda

Bergkunsten i Norge består av både malte figurer og figurer som er risset eller hugget inn i berget – såkalte helleristninger.

Slike bilder på berg finnes over hele verden og fellestrekket er at de er laget i en tid da det enda ikke fantes utbredt skriftspråk. I Norge er bergkunsten datert til perioden fra steinalder og fram til tidlig jernalder. De vanligste figurene er mennesker, dyr, fotspor, båter, geometriske figurer og små groper.

I steinalder var det ofte ville dyr som ble avbildet, noen ganger sammen med geometriske mønstre og kun en båttype. Fra bronsealder ble det avbildet flere båtfigurer og istedenfor ville dyr ble fotsåler, groper, ringer og hester vanlige figurer.

Bergkunsten blir ofte tolket som del av datidens religion. De tidlige figurene har ofte blitt sett på som fangstmagi og bronsealderfigurene har ofte blitt satt i sammenheng med datidens naturreligion hvor solen spilte en viktig rolle. Fotsporene blir av noen tolket for å være en avbildning av en guddom som ikke kunne avbildes direkte, andre har tolket dem som identitetsmarkeringer.

Romerikes eneste kjente helleristninger finnes i Sørum. Disse er risset inn i berget like ved Bingfoss og forestiller et skip, en hjortefigur og et par fotsåler. De siste to er risset på samme bergflate omkring 500 meter fra skipsfiguren.

Gravminner

Fra steinalder kjenner vi ingen gravminner fra Sørum. Det er funnet slike graver andre steder i landet og disse funnene viser at de døde ofte ble gravlagt på boplassen. Noen ganger i avfallslag og andre ganger under gulvet, eller under hellere som ofte ble brukt som boplasser. De fikk ofte med seg noen få redskaper i graven, for eksempel en øks eller kniv av flint eller bergart..

Keramikk er også funnet i graver fra steinalder. Fra bronsealder og jernalder kjenner vi mange graver i kommunen. De fleste av disse er gravrøysen og gravhauger. Dette er trolig fordi disse er lettere å finne enn flatmarksgraver uten markering. Sistnevnte gravskikk var også vanlig i forhistorisk tid.

Figur 91 Gravfelt, Skea

Det største gravfeltet med gravhauger i Sørum er på Hellerud hvor omkring 32 gravhauger av ulik form og størrelse ligger spredt på en ravinerygg.

Skikken med å gravlegge mennesker i røysen og hauger var vanlig i både bronsealder (1700 – 500 f.kr) og jernalder (500 f.kr. – 1030 e.kr.). En gravrøys er laget av kun steiner i motsetning til gravhauger som er laget av jord eller en kombinasjon av jord og stein.

Det var vanlig å plassere gravrøysen på høyder i terrenget og ofte med utsikt til ferdselsårer, vann eller elver. Røysene fra bronsealder hadde i større grad nærhet til vann, mens det i jernalder var vanlig å plassere gravene i nærhet til gården.

Figur 92 Gravhaug, Meli

De som ble gravlagt i røyser og hauger i bronsealder og jernalder fikk ofte med seg gjenstander i graven, såkalt gravgods. Dette kunne være personlige gjenstander og annet utsyr. Smykker, draktutstyr, våpen, redskaper eller kopper og kar er eksempler på gravgods.

Gravgodset kan fortelle om alderen på graven, siden utformingen av disse gjenstandene endrer seg i de ulike periodene.

Det var langt fra alle som ble gravlagt i hauger og røyser og fikk med seg flotte gjenstander. De aller fleste ble trolig gravlagt med kun en enkel markering av graven. Det er sannsynligvis en sammenheng mellom status og store og synlige graver, men det er ikke nødvendigvis alltid den med høyest status som fikk den største graven, det kan også være andre faktorer i samfunnet som har spilt inn.

Hvilken gravskikk som har vært mest vanlig har endret seg over tid. I noen perioder var det steinsettinger og graver uten synlig eller varig markering som var vanligst og bare noen få om ingen ble lagt i røys eller haug. I andre perioder er det funnet langt flere monumentale gravminner. Om det var vanligst at de døde ble kremert/brent på bål eller ikke varierer også over tid.

Kirkegårder

I det førindustrielle bondesamfunnet var det avgjørende å bli gravlagt i viet jord, på kirkegården. Det mest attraktive gravstedet var under golvet i kirken. Ute på kirkegården var de beste plassene så nær kirken som mulig, mens fattigfolk lå nærmere kirkegårdsmuren. Det var imidlertid ikke alle som kunne bli gravlagt i viet jord. Udøpte ble i følge folkereligiositeten ikke ansett for å være en del av det menneskelige fellesskapet og skulle derfor heller ikke gravlegges i viet jord. For å omgå dette, kunne udøpte barn bli gjemt i eller ved kirkegårdsmuren for å være så nær viet jord som mulig. Den nordlige delen av kirkegården kunne være forbeholdt de som var blitt henrettet eller hadde begått selvdrap

eller de ble begravet like utenfor kirkegården. Nord var himmelretningen som ble forbundet med onde makter.

Kirkegårder hadde lenge en sentral posisjon i folketroen og var forbundet med mye mystikk.

Figur 93 Gravminne ved Sørums kirke

Markering av graver med navn finner vi i Norge allerede i vikingetiden. Skikken blir først vanlig fra middelalderen. De første var steinplater som lå i gresset eller i kirkegulvet. Dette var vanlig frem til 1700-tallet. Ved Sørums kirke står et slikt gravminne fra middelalderen. På 1800-tallet ble det utbredt med smijern. Først på 1900-tallet ble det vanlig med gravminner for folk flest og da ble det igjen benyttet stein.

Religiøse bygninger

Kirker

Kirker ble vanligvis bygget på gårdsgrunn. Skikken var slik at kirken da ble oppkalt etter den gården som eide grunnen.

Et av flere kirkesteder fra middelalder i Sørums er på gården Imshaug. Her er det funnet en portalplanke med utskjæringer. Dette viser at kirken som stod der var en stavkirke. Typen ornamentikk som pryder planken kan trolig tidfestes til 1100-tallet. Portalplanken befinner seg i dag i Universitetets oldsaksamling. Svært få kulturminner fra stavkirker i de sørøstnorske flatbygdene er bevart. Det finnes ikke synlige spor etter kirken, derfor er det heller ikke kjent nøyaktig hvor den stod.

På Skea var det også et kirkested fra middelalder, nøyaktig plassering er usikker. Kirken ble trolig lagt ned på 1400-tallet og selve kirketomten gikk sannsynligvis tapt med jordfallet i 1768.

Heller ikke Asak kirkested har en klar lokalisering utover at det lå på en av Asakgårdene. Det antas at også kirken på Asak ble lagt ned på 1400-tallet, men fungerte som gårdskapell inn på 1500-tallet.

På gården Refsum ligger også et kirkested. Kirken her blir i 1590-årene omtalt som øde og antageligvis revet før eller i forbindelse med reformasjonen. Det finnes ingen synlige spor etter kirken.

Figur 94 Sørum kirke

Sørum kirke

Sørum, eller Sudrheim, kirke er en middelalderkirke fra slutten av 1100-tallet i romansk stil. På vestportalens dør, som har gotiske gangjern, henger en romansk dørring og et alenmål. Døpefonten er i kleberstein. Alteret og prekestolen er fra rundt 1600 og i renessansestil. Kirken var en tridjungskirke og omfattet søndre del av Romerike. Av tre slike

tridjungskirker er kun Sørum kirke bevart.

Sør for kirken ligger Sørumgårdene, et av landets største gods. En rose var adelsvåpenet, og den brukes nå som kommunevåpen. Sørums historie er nær knyttet til Sudrheimsætta som hadde sin storhetstid på 1300-tallet og som døde ut med Gørvel Fadersdatter i 1605. Hun testamenterte sine mer enn 600, tildels meget store gårder til kong Kristian IV, deriblant Suderheim.

«Sørum er den moderne utgaven av Sudreim. Navnet betyr "Den søndre gården" Tilknytningen til det gamle Sudreim er synliggjort ved det moderne kommunevåpenet, som viser ei rød rose på gylden bunn. Den gamle Sudreimsætta bar rosa som ett av sine skjoldmerker. Roser var det også i våpenet til den svenske adelsslekta Tre Roser, som gjennom arv kom i besittelse av Sudreimsgodset sist på 1400-tallet. Dette fulgte denne slektsgreina helt til 1599, da det ble forært til kong Kristian IV. Men da hadde eierne av godset ikke lenger tilhold på Sørum. Det er 1300-tallet som er Sudreims storhetstid. Garden var da setegard for de mektige eierne av Sudreimsgodset. De var i slekt med kongene, de var sysselmenn på Romerike, og de deltok i rikets styre. Det er fra denne tida garden fikk tilnavnet Herre-Sørum, et navn som finnes i kildene til langt opp på 1600-tallet.» (Fra Sørum bygdebok)

Frogner kirke

På toppen av Kirkebakken i Frogner står det i dag to kirker. Den eldste er fra rundt 1180. Kirken brant i 1918, men ble restaurert. Etter brannen ble det funnet en runeinnskrift på en stein i muren. Innskriften er tolket slik: «Gud signe den mann som gjorde, og den som lot gjøre, det er Erling Loftssøn». Den andre kirkebygningen er i tre og sto ferdig i 1925.

Figur 95 Frogner gamle kirke

Figur 96 Blaker kirke

Blaker kirke

Det har tidligere stått to kirker i området der Blaker kirke ligger i dag. Den eldste ble kalt Fors eller Foss kirke, den stod sannsynligvis på vestsiden av vegen og det er uvisst hvor gammel den er. To av kirkens dører, som nå oppbevares hos Universitetets Oldsaksamling, vitner om at den var bygget i stein. Døpefonten i stein er bevart og står i dagens kirke.

Dagens kirke ble bygget i 1880 og tegnet av sivilingeniør Otto Schönheyder. Kapellet er tegnet av Arnstein Arneberg og ble innviet 1928. Han var ved siden av Sverre Fehn landets mest kjente arkitekt i det 20. århundret.

Dekormalingen i himlingen i kapellets skip er trolig utført av Domenico Juul Erdmann. Han var vår fremste ekspert på kirkelig dekormaling.

Bedehus

Med bakgrunn i den pietistiske bevegelsen ble det fra 1840-årene bygget en ny type kristelige forsamlingshus. Tidligere hadde man holdt husmøter i private hjem. Bedehusene tok stor grad tok over funksjonen som samlingssted for disse møtene.

Frogner bedehus bygget rundt 1900 er det eldste i Sørums.

På Fjuk står bedehuset fra 1923.

Figur 97 Fjuk bedehus

Buddisttempel

Blant gårder og villaer ved Lindeberg i Sørum finner vi Norges første buddisttempel. Det stod ferdig i 2007.

Myter, tro og sagn knyttet til naturformasjoner.

Til alle tider har det vært knyttet tro og myter til naturformasjoner for å forklare hvordan de er blitt til. Disse mytene og historiene har ofte blitt overlevert muntlig fra generasjon til generasjon. Noen ganger kan lokalitetenes navn fortelle noe om bruken knyttet til dem.

Figur 98 Hærfangkjerka

Hærfangkjerka

Liggende i et bratt stup ned mot Slorene finner vi noen store steinblokker, hvorav en av dem er 10-15 meter høy og minner om et kirkespir. Dette er Hærfangkjerka.

Det er knyttet minst to ulike forklaringer til navnet Hærfang. Det ene har sin opprinnelse fra harejakt og at formasjonen het Hærfangen. Haren ble jaget mot stupet og ble et lett bytte når den måtte stoppe for ikke å falle utfor. Den andre forklaringen på navnet er at Hærfang betyr krigsbytte. Denne betydningen er knyttet til sagnet om en røverbande som herjet på Romerike på 1500-tallet. Sagnet forteller at banden gjemte byttet sitt i hulene i Hærfangen.

St. Olavs gang

St. Olavsgang er en 200 meter lang og 3-4 meter dyp geologisk forkastningsprekk. Denne befinner seg på Vilbergfjellet. Muntlig tradisjon sier at her seilte St. Olav over

fjellet og laget en fordypning med skipet sitt. St. Olavsgang er en lokalitet på Pilegrimsleden som går fra Oslo til Trondheim. Pilegrimsvandring til Nidaros og Olav Haraldssons grav begynte rett etter hans død på Stiklestad i 1030. I år 1031 ble han erklært helgen – St. Olav. Folk kunne reise på pilegrimsvandring for å søke helbredelse, tilgivelse eller gjøre bot. Pilegrimsleden brukes fortsatt i dag av pilegrimer og turgåere.

Kastet

Kastet på Størsrudfjellet er opprinnelig en gravrøys fra jernalderen som senere har fått funksjon som et kast. Til slike kast eller varp, var det knyttet en tro om at man skulle kaste stein på haugen for å sikre seg en god tur videre og for å beskytte seg mot onde ånder eller gjenferd på stedet.

Jutulsteinen

I folketroen ble store kampesteiner som lå for seg selv ofte forklart med at en jutul hadde kastet dem. Det ligger en slik stein like ved traseen til Stomperudløypa. Myten forteller at lyden av kirkeklokkene i Sørum gjorde jutulen i Nes så sint at han kastet steinblokken mot dem. Den naturlige forklaringen er at isen har flyttet disse store steinene.

Jettegryter

Jettegryter er «gryteformede» hull i fjellet. Dette er naturlige formasjoner og ble dannet da isen lå over landet. I folketroen het det seg at jettene eller kjempene hadde kokt mat i disse grytene. I Sørum finner vi slike jettegryter i Aussenfjellet og i Meluken skog.

Kultur og fritid

Forsamlingslokaler

Figur 99 Festiviteten

I dag har Sørum flere ulike forsamlingslokaler der lag og foreninger kan møtes. Alt fra «gamle» lokaler som Festiviteten til bedehus, ulike foreningshus til lokaler i skoler og andre offentlige bygg. Tidligere samlet man seg i salene på meieriene og bakeriet på Sørumsand hadde også egen sal. De ble blant annet brukt til foreningsmøter, musikkøvelser og basarer og var viktige arenaer for kulturaktiviteter. Under 2. verdenskrig var det ikke tillatt med større forsamlinger og lensebrakka på Vestbytangen ble derfor benyttet til illegale samlinger.

Fritidsbebyggelse

De eldste gjenværende fritidsboligene i Sørum ble nok bygget på 1920-30-tallet. Generelt kan en si at de primært var byfolk, og da gjerne arbeiderklassen, som benyttet seg av områdene nær Oslo når de skulle ut på landsbygda å feriere. Mange hytter er siden blitt bygget om til helårsboliger. Under krigen kunne de som hadde en hytte eller et feriested utenfor storbyen, flytte hit ut hvor det også var bedre tilgang til matvarer. Det ble sagt at «Byfolk ba – bygdefolk ga»

Figur 100 Hytte

Idrett- og fritidsanlegg

Figur 101 Dommertårn, Jarsjøbakken

Hoppbakker

En av de største vinteraktivitetene i Sørums første halvdel av 1900-tallet var skihopp. Det ble bygget store skibakker av idrettslagene der det også ble arrangert offisielle skirenn. I tillegg fantes det mange små bakker i grendene rundt om. I dag står det synlige rester etter en hoppbakke, Jarsjøbakken.

Friluftsbad

Glomma har strøme strømer. For å gjøre det sikrere å bade ble det anlagt friluftsbad. Badern på Rånåsfoss er fra 1960-tallet mens dagens basseng på Kuskerudnebben er fra 2009. Før det første bassenget ble bygget på Kuskerudnebben i slutten av 1940-åra var det en kun en fjellnabb med et stupetårn, men det hadde lenge vært en populær badeplass.

Figur 102 Badern, Rånåsfoss

Byggestiler

Oversikten nedenfor er for å vise hvordan den lokale byggeskikken i Sørum har blitt påvirket av internasjonale og nasjonale arkitekturtrender/-strømninger. Tidsperioden til de ulike stilene er kun omtrentlig og viser når de var mest utbredt.

Postmodernismen ca. 1975 – ca. 1990

Figur 103 Frogner senter

Inspirert av tidligere arkitekturperioder i detaljbruken, gjerne ved å benytte tradisjonelle elementer som søyler og buer. Påvirkning fra teknologi, naturformer og tradisjonelle bygninger i andre kulturer. Sterk fargebruk.

Etterkrigstidsmodernisme ca. 1945 – ca. 1975

Figur 104 Bolighus Lørenfallet

Bygningskroppen er ofte brutt opp og asymmertisk og fasaden uten dekor. Vinduene er ofte store, kan være liggende og uten sprosper. Enkelt listverk rundt dører og vinduer. Variert fargebruk, men på 1960-tallet ble det ofte brukt svart med murelementer i hvitt. Takvinkelen varierer.

Gjenreisingsbebyggelse ca.1940 – ca. 1955

Figur 105 Bolighus, Lundermoen

Trebygning, ofte rektangulær i halvannen eller to etasjer med saltak i 45 graders vinkel. Enkelt listverk, ingen dekorelementer. Vinduene kvadratiske, både med og uten sprossedelte ruter. Fra 1950-årene ble det benyttet annen kledning enn panel som eternitt, papp og bygningsplater. Bruk av sterke farger som engelskrød, staverngul eller mellomgrønn, gjerne med hvite vindusrammer. Hvitt og gråhvitt ble også benyttet på panelet. Vinduene fikk farger som mellomblå, engelskrød eller grågrønn.

Funksjonalismen – ca. 1925 – ca. 1950

Figur 106 Villa Kollen

Bygningskroppen er ofte rektangulær med buede karnapper og noen ganger asymmetrisk. To- og trefagsvinduer uten sprosser og ofte plassert i hjørnet. Få dekorative elementer. Uprofilert og enkelt listverk. Hjørnene gjærete og uten hjørnekasser. Taket kan være slakt valmet, flatt, pulttak eller slakt saltak. Malt i grålige, blålige og grønnlige farger i tillegg til hvitt. Også andre farger.

Nyklassisisme ca. 1920 – ca. 1935

Figur 107 Kuskerudvillaen

Rektangulær bygningskropp. Halvvalmet eller saltak. Ofte tekket med skifer eller teglstein. Smårutete vinduer med midtpost. Enkelt listverk med brede hjørnekasser ofte markert som pilastre. Søylar og gavlmotiv ved inngangsparti og veranda. Tannsnittprofil kan forekomme på takgesimsen. Fasaden er symmetrisk.

Jugend ca.1900 – ca. 1925

Figur 108 Bolighus Sørumsand

Bygningskroppen kan være asymmetrisk, ofte med små karnapper. Valmet eller mansardtak, noen saltak med et lite utstikk. Ofte tekket med teglstein eller skifer. Krysspostvinduer med småruter i øverste fag, midtfeltet er ofte buet. Gangvinduene er små med farget glass. Flatt og enkelt, ofte bredt listverk uten profiler eller med enkle forsiringer. Dekorative utskjæringer rundt vinduer og dører. Dype farger, men også lyst og hvitt.

Historismen ca.1850 – ca. 1910

Figur 109 Blaker kirke

Bruk av bygnings- og dekorelementer fra tidligere stilepoker. Ulike arkitektur settes sammen og tolkes på ny: gotikk, renessanse, klassisk, orientalsk og barokk. Bygningselementer som klassiske søyler, spir, tårn og ornamenter.

Sveitserstil ca. 1870 – ca. 1910

Figur 110 Østre Fløgstad

Rektangulær eller korsformet bygningskropp. Saltak, synlige åser og sperrehoder, stort takutstikk. Ofte tekket med skifer eller flate teglpanner. Krysspøstvinduer med 4 eller 6 fag, T-postvinduer. Farget glass med detaljer på glassverandaer. Profilert og utskåret listverk. Dekorativt utskjæringer, border og gavlkryss. Malt i 2 eller 3 farger som fremhever ornamentikk og konstruksjon.

Klassisismen ca. 1800 – ca. 1860

Figur 111 Ekra

Denne bygningstypen har mange navn: korsplan, midtpipehus og «4-vindushus». Bygget i halvannen til to etasjer. Vanligvis fire rom i hver etasje. Pipen sentralt plasser midt i huset. Symmetrisk fasade. Midtpipehuset ble bygget et stykke inn på 1900-tallet.

Barokk ca. 1650 – ca. 1760

Figur 112 Øvre Vilberg

Taket helvalmet og høyt. Profilert listverk. Vanligvis svalgang. Vinduene med sprosser. Ofte tre i bredden og sammensatt i par. Dekor med sterke farger.

Romansk stil ca. 1100 - ca. 1350

Figur 113 Frogner gamle kirke

Inspirert av den romerske basilikaen, som ble brukt til kirker etter kristningen av Romerriket. Mur hugget i tegl eller stein. Et viktig kjennetegn er krysshvelvene i portaler og vinder. Vindusmaleriene og apsismosaikken har et bildespråk med høy symbolbruk.

Hentet fra Bygg og bevar sine nettsider

Figurliste

Figur 1 Rånåsfoss kraftverk Foto: Turid Rikheim.....	11
Figur 2 Sørum meieri Foto: Turid Rikheim	11
Figur 3 Smedstad Foto: Turid Rikheim	11
Figur 4 Sørum isenkram Foto: Turid Rikheim.....	11
Figur 5 DKS-prosjekt Gammeldags skole, Vølneberg Foto:	26
Figur 6 Arteid Østre Foto: Turid Rikheim	36
Figur 7 Ulverud Foto: Turid Rikheim	36
Figur 8 Villa Måltrostvegen Foto: Turid Rikheim.....	36
Figur 9 Fløgstad Østre Foto: Turid Rikheim.....	37
Figur 10 Børkeløkka Foto: Turid Rikheim	37
Figur 11 Nedre Frogner dam Foto: Sørum kommune	37
Figur 12 Frogner skole Foto: Turid Rikheim	37
Figur 13 Frogner kirke Foto: Turid Rikheim.....	37
Figur 14 Bygdemagasin Lunder Foto: Turid Rikheim.....	38
Figur 15 Øvre Vilberg Foto: Petter Tønder Jakobsen	38
Figur 16 Vølner Søstua Foto: Turid Rikheim.....	40
Figur 17 Arstun Berg Foto: Turid Rikheim	41
Figur 18 Sørum meieri Foto: Turid Rikheim	41
Figur 19 Sørum Søndre Foto: Turid Rikheim	41
Figur 20 Milestein Val Foto: Turid Rikheim	41
Figur 21 Bingen lenser og Sørumsletta Foto: Turid Rikheim.....	41
Figur 22 Sørlibråten Foto: Turid Rikheim	42
Figur 23 Østbyskolen Foto: Turid Rikheim	44
Figur 24 Trasee UHB foto: Turid Rikheim.....	45
Figur 25 Bolighus Sørumsandvegen Foto: Turid Rikheim	45
Figur 26 Kommunesletta Foto: Sørum kommune.....	45
Figur 27 Sørum rådhus Foto: Turid Rikheim	45
Figur 28 Kuskerudvillaen Foto: Sørum kommune.....	45
Figur 29 Sørumsand vgs. Foto: Turid Rikheim.....	46
Figur 31 Villa Lund Foto: Turid Rikheim	46
Figur 32 Sjø-Hammeren Foto: Turid Rikheim.....	46
Figur 33 Bingen lenser Foto: Turid Rikheim	46
Figur 34 Vatterud Foto: Turid Rikheim.....	46
Figur 35 Idrettsvegen Foto: Turid Rikheim.....	47
Figur 36 Rånåsfoss kraftverk Foto: Turid Rikheim.....	49
Figur 37 Eid Foto: Turid Rikheim	50
Figur 38 Nitteberg Foto: Sørum kommune	50
Figur 39 Skauen Foto: Turid Rikheim	50
Figur 40 Blaker gml. Kommunehus Foto: Turid Rikheim.....	50
Figur 41 Fossmoen Foto: Turid Rikheim.....	51
Figur 42 Fossum st. Foto: Turid Rikheim	51
Figur 43 Skukstad Foto: Turid Rikheim.....	51
Figur 44 Smestad Foto: Turid Rikheim	51

Figur 45 Kjølstad Foto: Turid Rikheim	51
Figur 46 Slora mølle Foto: Sørums kommunen	52
Figur 47 Mork Vestre Foto: Turid Rikheim	54
Figur 48 Jødalskulverten Foto: Turid Rikheim	54
Figur 49 Arkeologisk utgraving, Blaker Foto: Sørums kommunen	56
Figur 50 Tertitten Foto: Jørgen Kirsebom	60
Figur 51 Valstad kafe Foto: Jørgen Kirsebom	63
Figur 52 Marin grense for Sørums kommunen, landskapet etter istiden Foto: NGU	73
Figur 53 Akershusisk stueplan Foto: ukjent	74
Figur 54 Midtkammerbygning Eid Foto: Torbjørn Eid	75
Figur 55 Midtpipehus, Ekra Foto: Turid Rikheim	75
Figur 56 Stabbur, søndre Sørums kommunen Foto: Turid Rikheim	75
Figur 57 Stabbur, Mo Foto: Turid Rikheim	75
Figur 58 Stabbur vestre Melvoll bnr 2 Foto: Turid Rikheim	75
Figur 59 Teglsteinsfjøs Sørums kommunen søndre Foto: Turid Rikheim	76
Figur 60 Fagerlivegen, Sørumsand Foto: Turid Rikheim	76
Figur 61 "Rødbyen", Sørumsand Foto: Turid Rikheim	77
Figur 62 Skolealleen, Sørumsand Foto: Turid Rikheim	77
Figur 63 Kulturlandskap, Såkroken Foto: Turid Rikheim	78
Figur 64 Kommunehuset Blaker Foto: Turid Rikheim	79
Figur 65 Sørums rådhus Foto: Sørums kommunen	79
Figur 66 Øvre Vilberg Foto: Petter Tønder Jakobsen	80
Figur 67 Sørenskrivergården Foto: Turid Rikheim	80
Figur 68 Sørums prestegård Foto: Turid Rikheim	80
Figur 70 Fossum skole Foto: Turid Rikheim	81
Figur 69 Vølneberg gamle skole fra 1864 Foto: Turid Rikheim	81
Figur 71 Kopi av Sørumbåten Foto: ukjent	82
Figur 72 Rånåsfoss bru Foto: Jørgen Kirsebom	82
Figur 73 Blakersundvegen Foto: Turid Rikheim	83
Figur 74 Frogner stasjon Foto: Turid Rikheim	83
Figur 75 Tertitten Foto: Jørgen Kirsebom	83
Figur 76 Sørumsand verksted Foto: Sørums kommunen	84
Figur 77 Rånåsfoss kraftverk Foto: Turid Rikheim	85
Figur 78 Bingen lenser Foto: Turid Rikheim	85
Figur 79 Hvilebrakkka Foto: Turid Rikheim	86
Figur 80 Klebestensbrudd Foto: Turid Rikheim	86
Figur 81 Kobbergruve Foto: Turid Rikheim	87
Figur 82 Glimmerbrudd Foto: Turid Rikheim	87
Figur 83 Husmo sag Foto: Turid Rikheim	88
Figur 84 Sørums meieri Foto: Turid Rikheim	88
Figur 85 Nedre Frogner dam Foto: Sørums kommunen	89
Figur 86 Slora Mølle Foto: Sørums kommunen	89
Figur 87 Bingen kornmagasin Foto: Turid Rikheim	90
Figur 88 Blaker skanse Foto: Jørgen Kirsebom	91
Figur 89 Sagenhytta Foto: Turid Rikheim	92

Figur 90 Inngangsport og trapp til tysk brakkeleir Foto: Sørums kommunen	92
Figur 91 Helleristning Bingsfosstranda Foto: Sørums kommunen	92
Figur 92 Gravfelt, Skea Foto: Turid Rikheim	93
Figur 93 Gravhaug, Meli Foto: Turid Rikheim	94
Figur 94 Gravminne ved Sørums kirke Foto: Turid Rikheim	95
Figur 95 Sørums kirke Foto: Jørgen Kirsebom	96
Figur 96 Frogner gamle kirke Foto: Turid Rikheim	97
Figur 97 Blaker kirke Foto: Turid Rikheim	97
Figur 98 Fjuk bedehus Foto: Turid Rikheim	97
Figur 99 Hærfankjerka Foto: Turid Rikheim	98
Figur 100 Festiviteten Foto: Turid Rikheim	99
Figur 101 Hytte Foto: Sørums kommunen	99
Figur 102 Dommertårn, Jarsjøbakken Foto: Turid Rikheim	100
Figur 103 Badern, Rånåsfoss Foto: Sørums kommunen	100
Figur 104 Frogner senter Foto: Frogner vel	101
Figur 105 Bolighus Lørenfallet Foto: Turid Rikheim	101
Figur 106 Bolighus, Lundermoen Foto: Turid Rikheim	102
Figur 107 Villa Kollen Foto: Turid Rikheim	102
Figur 108 Kuskerudvillaen Foto: Sørums kommunen	103
Figur 109 Bolighus Sørumsand Foto: Sudrheimgruppen	103
Figur 110 Blaker kirke Foto: Turid Rikheim	104
Figur 111 Østre Fløgstad Foto: Turid Rikheim	104
Figur 112 Ekra Foto: Turid Rikheim	105
Figur 113 Øvre Vilberg Foto: Petter Tønder Jakobsen	105
Figur 114 Frogner gamle kirke Foto: Turid Rikheim	106

Litteraturliste

Akershus fylkeskommune (2007). *Spor for framtiden. Fylkesdelplan for kulturminner og kulturmiljøer i Akershus 2007-2018.*

Brochman Georg, Svein Sandnes (2004). *Blaker, Skansen og Skolen.* Blaker og Sørums historielag.

Christensen, Arne Lie (1995). *Den norske byggeskikken.* Pax forlag

Horgen, Jan Erik (red.) (2003-2013). *Sørums bygdebok. Bosettings og næringshistorie.* Bind 1-5. Sørums kommune

Hovind, Albert. Noen historiske glimt fra Kvevlikroken. *Sørums-Speilet nr. 3 - 2013*

Innovasjon Norge (2014). *Turistundersøkelsen - Kulturturisten sommersesongen 2014.* Hentet fra www.innovasjon norge.no/no/Reiseliv/Markedsdata/turistundersokelsen/nordmenn-vil-oppleve-mer-kultur-i-eget-land/

Knutsen, Elisabeth (red.) (2015.) *Akershus – et kulturhistorisk riss.* Akershus fylkeskommune

Mathisen, Leif. Vardevakt. *Sørums-Speilet nr. 2 – 2007*

Jerpåsen Gro, Stenbro Eriksen Rikke (2014). *DIVE Sørumsand. Kulturhistorisk stedsanalyse.* NIKU Oppdragsrapport 29/2014

Langeland, Asbjørn. Kverner og møller. *Sørums-Speilet nr. 2 – 2015*

Lieung, Kristian. Oppvekst på Melvold i Frogner i mellomkrigstida
Del 47: Frogner Vannverk. *Sørums-Speilet nr. 5 – 2006*

Realdania (2015). *Verdien av bygningsarven.* Hentet fra realdania.dk/samlet-projektliste/analyse-af-bygningsarvens-vaerdi/nyheder/vaerdien-af-bygningsarven_04032015

Riksantikvaren (2015). *Kulturarens samfunnsnytte – verdiskapingsarbeidet 2012-2015.*

Skien kommune. *Kommunedelplan for kulturminnevern 2013-2024.*

Solberg, Bergljot (2000). *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr. – 1030 e.Kr.* Cappelen Akademisk Forlag

Svarstad, Kaare. *På vei mot Herfangkjerka.* Sørums-Speilet nr. 6 2007

Sørums kommune (2009). *Kommunedelplan for kulturminnevern i Sørums kommune 2009-2012.*

Sørums kommune. *Kulturminner og kulturmiljøer. Utredning av deltema – områdeplan Sørumsand sentrum.*

Sørums-Speilet nr. 1 – 2016

Urskog-Hølandsbanen forvaltningsplan 2009